

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТЕРНАВСЬКА АНАСТАСІЯ АНДРІЇВНА

УДК 343.811

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ
КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ**

12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. А. Тернавська**

Науковий керівник **Поліщук Генадій Сергійович,**

кандидат юридичних наук, доцент

Київ–2019

АНОТАЦІЯ

Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

У дисертації подано розв'язання важливої науково-прикладної проблеми запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України, зокрема визначено поняття та надано загальнонаукову характеристику суїциду серед засуджених, як явища, що існує на двох рівнях – абстрактному (масовому та статистично стійкому) та конкретному (індивідуальному), встановлено зумовлюючи його чинники та суспільно-небезпечні наслідки, визначено та надано науковий опис основним напрямам запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України.

З наукових позицій здійснено ретроспективний аналіз розвитку уявлень про суїцид як кримінологічне явище на теренах сучасної України, що надало можливість здійснити відповідну періодизацію. Узагальнено результати позитивного зарубіжного досвіду щодо запобігання суїциду серед засуджених.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат ключових понять, що становлять предмет дослідження, а саме – суїциду серед засуджених як асоціального, девіантного та деструктивного явища, що знаходить діяльнісний прояв в усвідомленій, вольовій, аутодеструктивній поведінці засуджених, яка зумовлена соціально-психологічною дезадаптацією особистості та має на меті позбавлення себе життя і, як наслідок, настання смерті; запобігання суїциду серед засуджених як комплексу взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення основних детермінантів суїциду серед засуджених, їх нейтралізацію (послаблення впливу) на макро-, мезо- та мікросоціальному рівнях, у особистісному та ситуативному вимірах.

Розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики суїциду серед засуджених у виправних колоніях України, зокрема відомості про його стан,

структуру й динаміку. Доведено тісний взаємозв'язок суїциду з насильницькою злочинністю, встановлено окремі форми взаємозв'язку суїциду та злочинності, з іншими девіантними проявами у суспільстві, які мають спільну з ним природу виникнення, виражену в агресії, а саме вчиненням вбивства, доведенням до самогубства та тероризмом.

Проаналізовано кримінологічно значущі ознаки засуджених, які вчиняють суїцид, визначено найбільш поширені форми їх суїцидальної поведінки у виправних колоніях. Досліджено, визначено та систематизовано чинники, що детермінують суїцид серед засуджених, зокрема у структурі детермінаційного комплексу виокремлено категорію специфічних (пенітенціарних) чинників, що мають визначальний зумовлюючий вплив, а саме ізоляцію від суспільства й розміщення в замкнутому середовищі; наявність певного режиму; постійне спілкування з обмеженим колом осіб, почуття «інформаційного голоду»; конфліктні стосунки з іншими засудженими; негативні явища субкультури засуджених.

Надано опис і характеристику складових запобігання суїциду серед засуджених, зокрема запропоновано систему, надано характеристику та пояснення основним стратегічним загальносоціальним заходам запобігання суїцидам серед засуджених до позбавлення волі. Акцентовано увагу на заходах популяризації інститутів психологічної та психіатричної допомоги населенню, які охоплюють: зняття негативної семантико-емоційної соціальної стигми, що ретранслюється засобами дискурсу, ставлення до осіб, які мають досвід отримання психологічної та/або психіатричної допомоги; дестигматизація інституту такої допомоги, забезпечення її доступності.

Запропоновано заходи удосконалення душпастирської роботи в середовищі засуджених до позбавлення волі. Сформовано пропозиції щодо змін до Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України.

Надана характеристика спеціально-кримінологічним заходам запобігання суїцидам серед засуджених до позбавлення волі. Виділено, надано опис та пояснення режимним, оперативно-розшуковим, освітньо-виховним, медико-

реабілітаційним, соціально-психологічним та організаційно-правовим заходам. Наголошено на виключному значенні ретельної діагностики та виявлення психічних розладів і відхилень у осіб, засуджених до позбавлення волі; проведення профілактичних заходів щодо осіб з психічними розладами; надання медичної, психіатричної, психологічної допомоги особам, які здійснили акт членушкодження чи спробу суїциду.

Розроблено пропозиції щодо антисуїцидальної специфікації національного превентивного механізму. Наведено аргументи на користь необхідності ліквідувати положення ч. 4 ст. 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо роботи моніторів виключно на підставі окремого доручення омбудсмена.

Запропоновано заходи антисуїцидальної специфікації роботи відділень соціально-психологічної служби виправних колоній. Доведена необхідність створення в їх структурі окремих секторів запобігання суїцидам. Спроектовано зміни й відповідні доповнення до Положення про відділення соціально-психологічної служби.

Охарактеризовано індивідуальні заходи запобігання суїцидам серед засуджених у виправних колоніях, які згруповано у два блоки: ті, що спрямовані на блокування розвитку особистісних суїцидогенних факторів (діагностичні й прогностичні заходи, заходи-нейтралізації, заходи-актуалізації, комеморативні заходи); заходи нейтралізації суїцидогенних ситуацій (заходи-захисту особи від насильства, заходи-медіації, заходи-обструкції, заходи мікросоціального конструювання).

Розроблено проект програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Подолання саморуйнівних станів», запровадження якої повинно усунути організаційно-правову прогалину у роботі із суїцидентами серед засуджених у виправних колоніях.

Ключові слова: виправні колонії, засуджений, суїцид, девіантна поведінка засуджених, запобігання суїциду.

SUMMARY

Ternavska A. A. Prevention of suicide among convicts in correctional colonies of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law (Doctor of Philosophy), Specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine, 2019.

The dissertation presents the solution of the important scientifically applied problem of suicide prevention among prisoners in correctional colonies of Ukraine in particular, defines the concept and describes suicide among prisoners, as a phenomenon that exists at two levels – abstract (mass and statistically stable) and concrete (individual), determined its causes and socially dangerous consequences, defined and provided a scientific description of the main directions of suicide prevention among prisoners in the correctional colonies of Ukraine.

From the scientific point of view, a retrospective analysis of the development of suicide perceptions as a criminological phenomenon on the territory of modern Ukraine has been made, which made it possible to carry out appropriate periodization. The results of positive foreign experience in preventing suicide among convicts are summarized.

It was carried out the scientific analysis of the development of ideas about suicide as a criminological phenomenon in the territory of modern Ukraine, which made possible to allocate appropriate periodization. There were summarized the results of positive foreign experience in preventing suicide among prisoners.

Clarified the conceptual-categorical apparatus of the key concepts, that make up the subject of the research, namely, the suicide among convicts as an asocial, deviant and destructive phenomenon, which finds activity in the conscious, volitional, and self-destructive behavior of convicts, is determined by the socio-psychological maladaptation of the individual and has a the purpose of depriving oneself of life and, as a result, the onset of death; prevention of suicide among convicts as a complex of interconnected, organizationally secured state and individual measures aimed at identifying the main determinants of suicide among convicts, their neutralization

(weakening of influence) on the macro, mezo and microsocial levels, in personal and situational dimensions.

It is revealed the content of elements of the criminological characteristics of suicide among convicts in correctional colonies of Ukraine, in particular information about its condition, structure and dynamics. The close relationship between suicide and violent crime has been proved, certain forms of the relationship of suicide and crime, with other deviant manifestations in society, have a common nature of the emergence expressed in aggression, namely the commission of murder, suicide and terrorism.

It was analyzed criminological significant signs of convicts who commit suicide, and determined the most common forms of their suicidal behavior in correctional colonies. The factors determining suicide among the convicts are explored, determined and systematized, in particular, in the structure of the determination complex, the category of specific (penitentiary) factors having a decisive determining influence, namely isolation from society and placement in a closed environment, is singled out; availability of a certain mode; constant communication with a limited circle of people, a sense of «information hunger»; conflict with other prisoners; negative phenomena of subculture of convicts.

It was given the description and characteristics of components of prevention of suicide among convicts, in particular the system is proposed, the description and explanation of the main strategic social-social measures for the prevention of suicides among prisoners of imprisonment are provided. The emphasis is on the promotion of institutions for psychological and psychiatric care to the population, which include: removal of negative semantic-emotional social stigma, re-transmitted through means of discourse, attitude towards persons who have experience in obtaining psychological and / or psychiatric care; destigmatization of the institution of such assistance, ensuring its availability.

Proposed measures to improve the pastoral work in the prisoners' environment. There were formed the suggestions on amendments to the Provision on the Pastoral Council on religious wards in the penitentiary system of Ukraine.

There were characteristics of special-criminological measures to prevent suicides among convicted prisoners. Dedicated, provided description and explained of regime, operative-search, educational, educational, rehabilitation, social-psychological and organizational-legal measures. Emphasized the exceptional importance of thorough diagnosis and identification of mental disorders and deviations from persons sentenced to imprisonment; carrying out preventive measures on persons with mental disorders; provision of medical, psychiatric, psychological assistance to persons who have committed an act of arrest or attempted suicide.

Proposals for the anti-suicidal specification of the national preventive mechanism have been developed. The need to exclude the provisions of Part 4 of Art. 19-1 of the Law of Ukraine «On the Ombudsman of Ukraine» regarding the work of monitors solely on the basis of a separate mandate from the Ombudsman.

The dissertation proposes measures of antisuicide specification of the work of the departments of social and psychological service of correctional colonies. The necessity to create in their structure separate sectors for the prevention of suicide has been proved. on this basis changes and corresponding amendments to the Statute on branches of social and psychological service were formed.

There are individual suicide prevention measures among prisoners in correctional colonies, which are grouped into two blocks: those aimed at blocking the development of personal suicidogenic factors (diagnostic and prognostic measures, neutralization measures, actualization measures, commemorative measures); measures of neutralization of suicidogenic situations (measures-protection of the person from violence, measures-mediation, measures-obstruction, measures of micro-social construction).

A draft program of differentiated educational influence on prisoners «Overcoming self-destructive states» has been developed, the introduction of which should eliminate the organizational legal gap in dealing with suicides among prisoners in correctional colonies.

Keywords: correctional colony, convicted, suicide, deviant behavior of convicts, prevention of suicide.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Остропільська А. А. Теоретико-правові засади дослідження пенітенціарного суїциду: історичний аналіз та сучасний стан. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 342–345.
2. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях: віктимологічні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 17. Т. 2. С. 80–83.
3. Тернавська А. А. Кримінологічний аналіз сучасного стану суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. *National law journal: teory and practice*. 2017. № 4(26). С. 142–145.
4. Тернавская А. А. Понятие суицида среди осужденных в исправительных колониях Украины, его виды. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. 2017. № 2(34). С. 257–261.
5. Тернавська А. А. Основні кримінально-правові заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8. С. 189–193.
6. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених до довічного позбавлення волі. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1(18). С. 149–157.
7. Тернавська А. А. Кримінологічна характеристика особи суїцидента у виправних колоніях України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. С. 156–161.
8. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях та шляхи удосконалення. *East European Scientific Journal*. 2019. № 1(41). С. 47–51.

9. Тернавська А. А. Душпастирська опіка, як елемент запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. *East European Scientific Journal*. 2019. №6(46). С. 63–67.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Остропільська А. А. Окремі заходи запобігання суїциду серед осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. *Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства: зб. матеріалів кругл. столу* (Київ, 18 берез. 2015 р.). Київ: ДПтС, Ін-т крим. викон. служби, 2015. С. 128–130.

2. Остропільська А. А. Сучасний стан і динаміка пенітенціарного суїциду в Україні. *Пенітенціарна теорія та практика очима молодих науковців: матеріали міжнар. наук.-теорет. конф.* (Київ, 17 квіт. 2015 р.). Київ: Ін-т крим. викон. служби, 2015. С. 35–37.

3. Остропільська А. А. Заходи запобігання пенітенціарному суїциду. *Модернізація системи вищої освіти в контексті закону України «Про вищу освіту»*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Чернігів, 5 черв. 2015 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2015. С. 219–221.

4. Остропільська А. А. Превенція суїциду в місцях позбавлення волі. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ: Ін-т крим. викон. служби, 2015. С. 190–193.

5. Тернавська А. А. Феномен пенітенціарного суїциду. *Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії: міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 4–5 груд. 2015 р.). Харків: Східноукр. наук. юрид. організ., 2015. С. 123–125.

6. Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених у контексті реалізації права на життя. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: тези VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.* (Київ, 24 груд. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 204–206.

7. Тернавська А. А. Деякі аспекти віктимологічної профілактики доведення до самогубства засуджених у виправних колоніях. *Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29 січ. 2016 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 113–115.

8. Тернавська А. А. Аналіз сучасного стану суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 201–204.

9. Тернавська А. А. Превенція суїциду серед засуджених у контексті реалізації права на життя. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 січ. 2017 р.). Київ: Ін-т крим. викон. служби, 2017. С. 292–295.

10. Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 27 квіт. 2018 р.). Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 99–101.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ .	25
1.1. Сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України.....	25
1.2. Поняття та загальна характеристика суїциду серед засуджених у виправних колоніях України як соціально деструктивного явища	43
1.3. Зарубіжний досвід запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях	52
Висновки до розділу 1	67
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ	69
2.1. Стан, структура та динаміка суїциду серед засуджених у виправних колоніях України.....	69
2.2. Співвідношення суїциду серед засуджених та злочинності у виправних колоніях України.....	77
2.3. Кримінологічна характеристика особи суїцидента у виправних колоніях України	89
2.4. Детермінанти суїцидальної поведінки засуджених у виправних колоніях України	98
Висновки до розділу 2	111
РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ	115

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України.....	115
3.2. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України	135
Висновки до розділу 3	163
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	171
ДОДАТКИ.....	191

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВК	Виправна колонія
ДКВСУ	Державна кримінально-виконавча служба України
КВС	Кримінально-виконавча система
ДПтСУ	Державна пенітенціарна служба України
ЄС	Європейський Союз
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс
МЮ	Міністерство юстиції
НПМ	Національний превентивний механізм
США	Сполучені Штати Америки
УВП	Установа виконання покарань

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини (2015 р.), є забезпечення права на життя, яке, відповідно до ст. 3 Конституції України, визнається найвищою соціальною цінністю, а його захист є обов'язком держави. Незважаючи на позитивні зрушення у сфері дотримання прав людини, зловоденною, зокрема, залишається проблема щодо визначення дієвих способів і шляхів запобігання девіантній поведінці у сучасному суспільстві, зокрема такої її небезпечній формі, як суїцид.

Суїцид як форма девіантної поведінки людини, спрямована на навмисне позбавлення себе життя, є свідомим нехтуванням цією цінністю. Тобто, це деструктивне явище можна розцінювати як злочин людини проти себе самої та віднести його до найбільш складних і болючих психолого-правових проблем сьогодення. Одним з показників рівня охорони життя та здоров'я в установах виконання покарань є число випадків неприродної смерті, зокрема суїциду. Слід зауважити, що темпи поширення цього негативного явища зростають і перетворюються на серйозну соціальну проблему, а різке зростання випадків вчинення суїциду негативно впливає на стабільне функціонування установ виконання покарань та унеможлиблює гарантування безпеки спецконтингенту, що є одним із основних обов'язків персоналу установ виконання покарань. Так, якщо у 2015 р. у виправних колоніях було зареєстровано 31 випадок суїциду, то у 2017 р. – їх кількість збільшилася до 33, хоча кількість засуджених, утримуваних в установах Державної кримінально-виконавчої системи зменшилась на третину. Відповідно до статистичних даних Державної кримінально-виконавчої служби України станом на 31 грудня 2018 р. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах було зареєстровано 46 випадків суїциду, з них 33 – у виправних колоніях.

Враховуючи розповсюдженість проявів агресивної поведінки засуджених у виправних колоніях, значну соціальну небезпеку суїциду, його негативний

вплив на процес виправлення та збереження психічного здоров'я особистості, проблема визначення детермінуючих чинників та ефективних заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях зберігає свою теоретичну і практичну актуальність для кримінально-виконавчої системи України.

Водночас, дотепер немає єдиного як міжгалузевого, так і правового підходу до феномену суїциду. Триває дискусія щодо доцільності віднесення суїциду до елементів предмета кримінології, а відтак, – розгляду його як об'єкту кримінологічних досліджень, або ж вивчати суїцид лише як психосоціологічну проблему. Разом із тим, тісний зв'язок між суїцидом і віктимністю в її широкому розумінні, подібність детермінаційного комплексу злочинності та суїциду, наявність значної кількості випадків, коли суїцидальна поведінка є результатом доведення до самогубства, суттєва кореляція показників злочинності та суїциду дають підстави щодо вивчення суїциду з позицій кримінологічної теорії.

Відтак, необхідність розвитку наукової думки про суїцид як кримінологічне явище актуалізує вивчення суїциду серед засуджених як самостійного об'єкта дослідження. У спеціальній літературі, вітчизняній і зарубіжній, питанню запобігання суїциду в установах виконання покарань приділялась значна увага. Так, Ю. В. Александров, А. Г. Амбрумова, Ю. М. Антонян, В. В. Білецький, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, С. В. Бородін, Е. К. Волконська, М. Г. Дебольський, О. М. Джужа, О. Г. Єрмолаєва, З. В. Журавська, О. Г. Колб, І. А. Матвєєва, Л. М. Мелентьєв, А. С. Михлин, О. М. Моховіков, В. В. Новіков, Г. С. Поліщук, Г. О. Радов, В. В. Розанов, І. В. Сингаївська, В. М. Синьов, Р. Стіліха, О. В. Старков, В. В. Суліцький, В. А. Тихоненко, Г. Ф. Хохряков, В. О. Шаповалов, Р. А. Шахманов, О. О. Шкута, І. В. Шмаров та інші науковці висвітлювали окремі питання проблеми суїциду та пов'язаних з ним явищ в установах виконання покарань. Окрема увага кримінологічним проблемам удосконалення запобіжної діяльності у цій сфері була приділена у кандидатській дисертації А. П. Тищенка

«Профілактика суїцидальної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі» (1993 р.), Л. М. Шестопалової «Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії» (2001 р.), В. О. Кірієнка «Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання доведенню особи до самогубства або до замаху на самогубство» (2017 р.), які представляють значний науковий інтерес для осмислення проблеми суїциду для українського суспільства.

Наукові положення, сформульовані зазначеними дослідниками, мають важливе теоретичне і практичне значення. Водночас значна кількість питань концептуального визначення, характеру, змісту та основних напрямів запобігання суїциду серед засуджених залишається невирішеною. Крім того, стан і тенденції суїциду серед засуджених у виправних колоніях України, що зумовлені впливом специфічних (пенітенціарних) чинників, викликає необхідність комплексного дослідження феномену суїциду серед засуджених на сучасному етапі, його характеристик і особливостей детермінації з метою удосконалення відповідної запобіжної діяльності.

Зазначені обставини й зумовили обрання теми дисертації, визначили об'єкт та предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (Указ Президента України № 631/2012), Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (Указ Президента України № 501/2015), Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (розпорядження Кабінету Міністрів України № 654/2017) та відповідає Основним напрямам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 25 листопада 2015 р. (протокол № 22) та включена до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук

України

(№ 777, 2015 рік)

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка теоретичних засад запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України, формулювання пропозицій щодо його удосконалення, науково обґрунтованих правових та організаційних засад його забезпечення.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України;
- систематизувати наукові підходи до визначення понять «суїцид серед засуджених», «запобігання суїциду серед засуджених» та їх змісту;
- розглянути зарубіжний досвід запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях
- здійснити аналіз стану, структури та динаміки суїциду серед засуджених у виправних колоніях України;
- охарактеризувати взаємозв'язок суїциду серед засуджених та злочинності у виправних колоніях України, його форми та щільність (наявність кореляцій);
- надати кримінологічну характеристику особи суїцидента у виправних колоніях України та визначити кримінологічно значущі риси осіб даної категорії;
- визначити детермінанти суїциду серед засуджених у виправних колоніях України;
- розглянути загальносоціальні заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях, виробити пропозиції щодо їх удосконалення;
- розкрити зміст спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях і виробити рекомендації щодо удосконалення запобіжної діяльності у цій сфері.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що пов'язані з виникненням і проявом суїцидальних явищ під час відбування покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях.

Предметом дослідження є запобігання суїциду серед засуджених

у виправних колоніях України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціальних методів і підходів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета. За допомогою *історичного* методу досліджено та окреслено сучасний стан наукової розробки обраної теми дослідження (підрозділ 1.1). *Формально-логічний* метод надав можливість сформулювати поняття, класифікувати їх, усунути неточності та суперечності, зокрема при визначенні понять суїциду серед засуджених і запобігання йому (підрозділи 1.2, 2.4, 3.1, 3.2). У процесі дослідження положень зарубіжного кримінально-виконавчого законодавства та шляхів його імплементації у вітчизняне законодавство застосовано *порівняльно-правовий* метод (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2). *Документальний* метод та *статистичний* аналіз дали можливість оцінити основні статистичні показники, що відображають стан і тенденції суїциду серед засуджених у виправних колоніях України, а також кримінологічну характеристику особи суїцидента (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Метод *соціологічного опитування* використано для з'ясування детермінант суїциду серед засуджених у виправних колоніях України, зокрема при визначенні прогалин у правовому та організаційному забезпеченні діяльності установ виконання покарань щодо запобігання суїциду серед засуджених (підрозділ 2.4).

Емпіричну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані Державної пенітенціарної служби України та Державної кримінально-виконавчої служби України, що відображають стан суїциду серед засуджених в установах виконання покарань у 2008–2018 рр.; анкетування та опитування 99 працівників оперативних відділів, відділів охорони, режиму та нагляду, соціально-психологічної служби та медичної частини в установах виконання покарань Київської, Житомирської та Чернігівської областей, 382 засуджених, які відбували покарання у виправних колоніях Дніпропетровської, Житомирської, Рівненської, Херсонської, Черкаської та Чернігівської областей, а також матеріали особових справ 76 засуджених, у тому числі тих, які вчинили акт суїциду.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація

є одним із перших в Україні комплексним дослідженням питань запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України, в якому запропоновано шляхи удосконалення запобігання йому, сформульовано та обґрунтовано низку положень та висновків, нових у концептуальному плані та важливих для кримінологічної та кримінально-виконавчої науки, а також правозастосовної практики, зокрема:

вперше:

- визначено зміст та сформульовано наукове визначення суїциду серед засуджених як явища, що існує на двох рівнях – абстрактному (масовому та статистично стійкому) та конкретному (індивідуальному);

- розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики суїциду серед засуджених у виправних колоніях України з виокремленням відомостей про стан, структуру й динаміку, причини та умови, які сприяють їх учиненню, соціально-психологічні ознаки засуджених-суїцидентів, а також наведено кореляційні зв'язки між окремими елементами, зокрема, доведено зв'язок поведінки потерпілих з ефективністю вжитих заходів запобігання;

- сформульовано поняття запобігання суїциду серед засуджених, та визначено його як комплекс взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення основних детермінантів суїциду серед засуджених, їх нейтралізацію (послаблення впливу) та блокування на макро-, мезо- та мікросоціальному рівнях, у особистісному та ситуативному вимірах;

удосконалено:

- кримінологічне розуміння феномену суїциду серед засуджених до позбавлення волі, що постає деструктивною формою руху соціальної матерії, генеза якої не обмежується кримінально-виконавчим часоплином, але може бути ним ускладнена, обтяжена, загострена, у зв'язку з чим обґрунтовано, що система запобігання суїциду у виправних колоніях повинна включати широкий спектр заходів загальносоціального предикатного, пенітенціарного та постпенітенціарного характеру, розгортатися в межах єдиної загальнодержавної

стратегії запобігання суїциду з відповідною специфікацією до умов відбування та виконання покарань;

- кримінологічний портрет засудженого, схильного до суїциду, зокрема його типові соціально-демографічні, кримінально-правові та соціально-рольові характеристики;

- теоретичне положення щодо психологічного та кримінально-криміногенного значення й змісту демонстративно-шантажного та істинного суїцидів серед засуджених, їх ролі у механізмі протікання конфлікту між засудженим та адміністрацією установи виконання покарань, реалізації протестної та замісної функції суїциду;

- систему аргументів на користь наукової позиції щодо наявності кореляційно суттєвих, а також зумовлюючих зв'язків суїциду з насильницькою злочинністю в установах виконання покарань (значення розрахованого коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона між індексами інтенсивності вчинення вбивств і суїцидів у виправних колоніях України становить 0,85472, що відповідно до шкали Чеддока дає підстави стверджувати про наявність сильної позитивної кореляції між вбивствами та суїцидами);

- визначення головних детермінант суїциду серед засуджених у виправних колоніях України, на підставі чого зроблено висновок про визначальний зумовлюючий вплив специфічних (пенітенціарних) чинників, а саме ізоляцію від суспільства й розміщення в замкнутому середовищі, постійне спілкування з обмеженим колом осіб, почуття «інформаційного голоду», конфліктні стосунки з іншими засудженими, негативні явища субкультури засуджених;

дістало подальший розвиток:

- положення про комплексний підхід у запобіганні суїциду на основі взаємодії суб'єктів запобіжної діяльності зі спеціально уповноваженим державою органом, одним із завдань якого мала б бути координація діяльності державних, релігійних та громадських органів і організацій на всіх рівнях запобігання суїциду серед засуджених;

– характеристика спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання суїциду серед засуджених, які запропоновано удосконалити шляхом: ретельної діагностики та виявлення психічних розладів і відхилень у осіб, засуджених до позбавлення волі; проведення профілактичних заходів щодо осіб з психічними розладами; надання медичної, психіатричної, психологічної допомоги особам, які здійснили акт членушкодження чи спробу суїциду; антисуїцидальної специфікації національного превентивного механізму та роботи відділень соціально-психологічної служби виправних колоній; блокування розвитку особистісних суїцидогенних факторів і нейтралізації суїцидогенних ситуацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані висновки й пропозиції впроваджено та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – шляхом запровадження міжнародних правових стандартів до проекту Закону України «Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та впровадження інституту пенітенціарних судів» (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 7 листопада 2016 р. № 04-18/12-2289);

– *практичній діяльності* – при удосконаленні діяльності Центрального міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України, а також виправних колоній, які входять до сфери діяльності такого управління (акт Центрального міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України від 15 січня 2019 р.);

– *освітньому процесі та науково-дослідній роботі* – під час підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінології, кримінально-виконавчого права, а також під час проведення різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та у системі

підвищення кваліфікації працівників органів з питань пробації (акти Інституту кримінально-виконавчої служби від 2 вересня 2017 р. та 29 січня 2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено у статтях, підготовлених з Г. С. Поліщуком «Запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях: віктимологічні аспекти», Запобігання суїциду серед засуджених до довічного позбавлення волі», «Заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях та шляхи їх удосконалення» (особистий внесок автора – 75%, 1,4 друк. арк.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, круглому столі, зокрема: «Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства» (м. Київ, 18 березня 2015 р.); «Пенітенціарна теорія та практика очима молодих науковців» (м. Київ, 17 квітня 2015 р.); «Модернізація системи вищої освіти в контексті закону України «Про вищу освіту» (м. Чернігів, 5 червня 2015 р.); «Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція» (м. Київ, 27 листопада 2015 р.); «Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії» (м. Харків, 4-5 грудня 2015 р.); «Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти» (м. Київ, 24 грудня 2015 р.); «Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса)» (м. Львів, 29 січня 2016 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 25 березня 2016 р.); «Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ» (м. Київ, 21 січня 2017 р.); «Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія» (м. Харків, 27 квітня 2018 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотацій, переліку

умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (196 найменувань на 20 сторінках) і одинадцяти додатків на 35 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 220 сторінок, обсяг основного тексту дисертації – 152 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

1.1. Сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України

Дослідження будь-якого соціального явища неможливе без вивчення його в історичному контексті. Саме застосування історичного методу наукового пізнання дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей, дозволяє узагальнити історичний досвід та об'єктивно його оцінити. Водночас з точки зору класичної філософії будь-яке явище в його сучасному вигляді може бути адекватно осмислене лише через діалектику його розвитку: процес його виникнення, етапи еволюції, чинники, що обумовлювали ті чи інші його зміни, формуванні уявлень про нього. Тому важливою передумовою вивчення правової природи суїциду серед засуджених є дослідження історичного розвитку уявлень про суїцид як кримінологічне явище на теренах сучасної України.

Необхідно зазначити, що свідчення про самогубства з'являються одночасно зі свідченнями про виникнення цивілізації. В критичні моменти розвитку людства чільне місце в роздумах філософів займала проблема цінності людського життя, точніше, ціни життя і смерті. Як писав Альбер Камю, є лише одна по-справжньому серйозна філософська проблема – проблема самогубства. Вирішити, варте чи не варте життя того, щоб його прожити, – значить відповісти на фундаментальне питання філософії. Все інше... вторинне [1, с. 394].

В історії людства самогубство оцінювалось по-різному: від різкого засудження до визнання гідним способом для покінчення з життям.

По-різному оцінювалось самогубство і правом. Відношення до цього акту знаходилося у залежності від філософських, релігійних, правових і наукових поглядів.

На основі результатів історико-правового аналізу наукових джерел, у вітчизняній історії дослідження суїциду можна умовно виділити такі періоди наукового дослідження суїциду в Україні:

- 1) імперський –XVIII–XIX століття;
- 2) радянський – початок XX століття – 1991 рік;
- 3) сучасний – 1991 рік – теперішній час.

Слід зазначити, що з середини XVII століття до кінця XIX століття на території України, яка входила до складу Російської імперії, застосовувалися відповідні нормативно-правові акти Російської імперії [2, с. 50]. Тому, на нашу думку, доцільно вважати даний період розвитку суїцидологічної думки в Україні – імперським.

Так, починаючи із середніх віків і аж до XX століття в народних віруваннях східних слов'ян, які поєднували християнські погляди та язичницькі, самогубство відігравало значну роль. Центральну роль у народних уявленнях про самогубство відігравало не лише християнське поняття про смертний гріх, а й почуття небезпеки, пов'язане в язичницькій свідомості із самогубцями, як із людьми, котрі померли неприродною, «неправильною», смертю [3, с. 56; 4].

На Русі самогубство негативно оцінювалось на підставі поглядів православної церкви та різко засуджувалось. Розмежовуючи сферу кримінально-правової юрисдикції зі світською владою та громадою, Церква досить послідовно та систематично формувала особливу сукупність обмежень та покарань. Так, у наказах видатного українського політичного та церковного діяча Петра Могили (1646 р.) містилася заборона на поховання самогубців біля церковної стіни або на освяченій землі цвинтарів [5, с. 41].

Така тенденція зберігалася й надалі. Злочини, пов'язані із самогубством або доведенням до самогубства в Судебниках 1497 і 1550 років [6, с. 215-220], Соборному уложенні 1649 року [7, с. 67-431], не згадувалися. Правове регулювання відповідних відносин здійснювалося виключно через церковні установлення до початку XVIII століття [8, с. 27].

У ході реформ, запроваджених Петром I, і підпорядкуванням церкви державі, самогубство, як і інші проблеми, що знаходились у віданні церковного суду, перейшли до сфери цивільного законодавства.

З точки зору наукової та практичної цінності нашого дослідження буде доцільним звернутися до першого державного нормативно-правового акту, у якому міститься згадка про самогубство, – Військового статуту 1716 року. Даним Статутом було законодавчо закріплено відповідальність за доведення до самогубства та введено суворі покарання за спроби самогубств. Так, у військовому артикулі № 164 зазначалося, що «коли хто себе уб'є, то тіло його кат повинен у безпечне місце відтягнути і закопати, волочучи передусім по вулицях чи обозу, щоб, дивлячись на те, інші такого беззаконня над собою чинити не наважувалися». Відповідно до даного Статуту тіла тих, що покінчили із собою у стані божевілля не підлягали публічній нарузі, однак їх тіла не підлягали похованню за християнським обрядом, а поховання здійснювалось поза цвинтарями. Спроба самогубства каралася штрафом. Якщо хтось спонукав до самогубства або допомагав у здійсненні цього акту, то трактувався як учасник навмисного вбивства. У тому ж році даний законодавчий акт спеціальним декретом Петра I був поширений і на цивільне населення. Суб'єкт петровської держави прирівнювався до солдата, право на життя якого належало суверенові [9, с. 38].

Прийнятий у 1835 році «Звід законів Російської Імперії» запозичив з петровських кодексів статті про самогубство з єдиною тільки різницею – відсутністю положення про наругу над тілом самогубця. Відповідно до зазначеного нормативного акту, самогубство припускало церковні і цивільні

наслідки: духовний заповіт й остання воля того, хто позбавив себе життя не виконується [10, с. 45; с. 69].

З часом покарання за спроби позбавити себе життя було пом'якшено, однак, відповідно ст. 1474 «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 року, позбавлення себе життя не викликало кримінального покарання тільки у випадках, коли «кто-либо по великодушному патриотизму подвергает себя очевидной опасности или прямо верной смерти, а равно женщина лишает себя жизни для спасения от грядущего насилия». Тобто, даним законодавчим актом заборонялося, під страхом покарання, тільки таке самогубство, яке було вчинено у стані осудності.

Прийняття нового Кримінального уложення 22 березня 1903 року стало спробою усунути протиріччя і повторення, що мали місце в «Уложении о наказаниях уголовных и исправительных» 15 серпня 1845 року та в інших нормативно-правових актах того часу [11, с. 1124]. Так, відповідно до Кримінального уложення 1903 року, самогубство та замах на нього було визнано не карними, але постанови про них не було внесені до кодексу.

На підставі вищевикладеного робимо висновок, що починаючи з реформ Петра Першого і до кінця XIX ст. самогубство та замах на самогубство вважалися злочином і підлягали жорстокому покаранню. Але, на відміну від церковних норм, відбувалася диференціація відповідальності залежно від психічного стану особи в момент вчинення самогубства.

Початок XX ст. ознаменувався зміною поглядів на проблему суїциду в суспільстві. Так, починаючи з кінця XIX століття норми про самогубство стали предметом детального вивчення та дискусії серед вчених-юристів. Важливого значення в цьому аспекті набуває монографія професора М. С. Таганцева «Про злочини проти життя за російським правом» (1870–1871 р. р.), в якій він висловлював свою прихильність до декриміналізації самогубства: «Як би ми не дивилися на самогубство з погляду релігії й моральності, ми проте, можемо не визнавати його злочином, як це роблять юристи-теоретики, починаючи з XVIII століття» [12, с. 30; с. 36]. На думку М. С. Таганцева, з чим погоджуємося і ми,

самогубство не можна вважати злочином не тому, що воно є результатом душевної хвороби, а тому, що закон покликано регулювати відносини між членами суспільства. Тому, оскільки людина не перебуває в юридичних відношеннях до самої себе, самогубство (злочин, суб'єкт і об'єкт якого збігаються) не може бути предметом законодавства. Цікавим, з юридичної точки зору, вбачається його твердження що, оголошуючи недійсним заповіт самогубця, кримінальне право вторгалось до юрисдикції цивільного права, а беручи на себе розв'язання питання про похоронний обряд – до сфери канонічного права [13, с. 425].

Аналогічної думки дотримувався і О. О. Жижиленко, який стверджував, що «предметом злочину не може бути те, що не може бути предметом юридичного відношення, а людина до самого себе в юридичному відношенні перебувати не може ... покарання може досягати тільки живу людину» [14, с. 9].

Протилежну думку висловлювали М. П. Мелентьєва та А. П. Тищенко, які зазначали, що «самогубство являє собою протиправний, морально засуджуваний вольовий акт позбавлення себе життя» [15, с. 15]. У наведеному визначенні ми не можемо погодитися з віднесенням суїциду до протиправних актів. Про це ще в XVIII ст. (1764 г.) дуже точно писав Чезаре Беккарія («самогубство злочином не є»), пояснюючи свою думку тим, що «покаранню за нього піддається не винуватець, а його сім'я» [16, с. 201]. На думку М. Д. Шаргородського, кримінальна відповідальність за самогубство недоцільна, так як вона не може служити ні цілям загального, ні цілям спеціального попередження [17, с. 65]. А. Ф. Коні свого часу (1923 р.) був прихильником ст. 148 Кримінального кодексу РРФСР 1922 р., яка виключала караність самогубства і замаху на нього [18, с. 200].

Схожі погляди та переконання простежуються у роботах професорів О. Ф. Кістяківського [19, с. 324], С. М. Трегубова [20, с. 18] та інших учених-правознавців. Оцінюючи еволюцію теоретико-правової думки того періоду, можна стверджувати, що більшість правознавців хоча і засуджували суїцид, вважали неправильною і несправедливою наявність кримінальної

відповідальності за дане діяння. Так, завдяки зусиллям громадських діячів і юристів статті про відповідальність за самогубство та замах на нього діяли в Російській імперії, у тому числі і на теренах сучасної України, до 1917 року.

Починаючи з 1874 року з'явилися роботи про суїцид серед військовослужбовців, ув'язнених та засланих. Ґрунтовний статистичний матеріал представлений у праці К. С. Веселовського «Досліди моральної статистики Росії» (1874), у якій автор аналізує динаміку самогубств протягом майже 40 років (з 1803 по 1841). К. С. Веселовський вперше розглядає такий індикатор, як частка смертей в результаті самогубств в загальній кількості померлих, зауважує щодо нерівномірності розподілу самогубств на території Росії, та висвітлює сезонний розподіл самогубств (весняно-літній пік та осінньо-зимовий мінімум).

Наприкінці XIX століття в роботах російських лікарів П. Г. Розанова (1891), Ф. К. Терехівка (1903), І. О. Зубова (1903) вперше з'являється термін «сюїсидологія» – попередник сучасної «суїцидології» – науки про самогубства.

Підсумовуючи розвиток наукової думки в період з середини XVII століття до початку XX століття історії України, необхідно констатувати, що законодавчі акти того періоду, які видавалися центральним урядом («Звід законів Російської Імперії», «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» й ін.) зменшили авторитет духовної влади, однак повністю схвалювали християнські традиції щодо самогубства. Із введенням реформ Петра I та до середини XIX століття, самогубство та замах на самогубство вважалися злочином і підлягали жорстокому покаранню. Але, на відміну від церковних норм, відбувалася диференціація відповідальності залежно від психічного стану особи в момент вчинення самогубства.

Починаючи з середини XIX століття, переважна більшість представників юридичної наукової думки, хоча і засуджують самогубство, вважають неправильним і несправедливим наявність кримінальної відповідальності за нього. І завдяки зусиллям громадських діячів і юристів з 1917 року в Російській

імперії, у тому числі і на теренах сучасної України, самогубство та замах на самогубство вже не розглядалися законом як злочин.

Підвищення інтересу до проблеми суїциду та наміри тогочасних науковців відокремити цю галузь у самостійну наукову дисципліну, були пов'язані з деякими розбіжностями у концептуальних підходах, що пояснювали феномен суїциду. Так, початок XX століття у вітчизняній історії став проривом у дослідженні суїциду як суто кримінологічного явища та поклав початок вивченню суїциду серед засуджених. Цей період був пов'язаний з переходом влади до більшовицьких урядових структур і початком нового етапу дослідження суїциду – радянського, та становленням суїцидологічної думки на території сучасної України.

За радянської влади значним кроком у дослідженні суїциду взагалі стало видання у 1922 року першого випуску «Віснику статистики», що включив інформацію про самогубства та соціально-демографічний склад суїцидентів. У 1923 році у «Віснику статистики» були опубліковані зібрані і оброблені Відділом моральної статистики при Центральному статистичному управлінні, на чолі з М. М. Гернетом, відомості по 36 губерніях щодо кількості, мотивів і способів самогубств з докладними соціально-демографічними характеристиками суїцидентів (окрему категорію яких складали засуджені до позбавлення волі).

Окремої уваги заслуговує спроба Є. М. Тарновського на основі теорії «провідних факторів» розробити теоретичні принципи для кримінальної статистики, на основі яких стали б можливими установлення конкретних закономірностей щодо злочинів і самогубств та розробка дієвих превентивних заходів. Дослідник указує на закономірність досліджуваних моральною статистикою фактів, підкреслюючи, що «злочинність і самогубства відбуваються в масі за умов тієї ж періодичної повторюваності підйому і падіння, як народжуваність, смертність та інші суспільні явища» [21, с. 15]. Відповідно до теорії «провідних факторів», Є.М. Тарновський визначає комбінацію трьох груп показників:

- 1) соціально-економічних (безробіття, зубожіння і т.п.);
- 2) фізичних (пора року, час доби, температура, клімат);
- 3) індивідуальних (стать, вік, темперамент) [22, с. 21].

На нашу думку, така концепція звужує дослідження суїциду до статистичного методу та дещо обмежує напрямок пошуку різноманітних можливостей виходу суїцидентів із кризи.

З розширенням сфери суїцидологічних досліджень пов'язане і введення Г. Дезе у 1947 році терміну «суїцидальна поведінка» [23, с. 164], що став сьогодні загальноприйнятим. Він не тотожний поняттям «самогубство» і «замах на самогубство» і дозволяє описати більш широке коло явищ (суїцидальні думки, погрози, натяки, наміри і т.п.), де: суїцидальні думки – «добре б померти», «заснути і не прокинутися»; суїцидальні задуми – це активна форма прояву суїцидальності, тобто тенденція до самогубства, глибина якої нарастає паралельно ступеню розробки плану її реалізації, придумуються способи суїциду, час і місце дії; суїцидальні наміри – припускають приєднання до задуму рішення і вольового компонента, що спонукає до безпосереднього переходу в зовнішню поведінку.

На початку 30-х років XX століття вивчення проблеми самогубства припинилося у зв'язку з державною ідеологією будівництва соціалістичного суспільства [24, с. 31].

Новий етап дослідження феномену суїциду розпочався наприкінці 60-х років XX століття у Московському НДІ психіатрії та ВНДІ МВС СРСР [25, с. 45]. Не зважаючи на те, що погляди на проблему суїциду були занадто заідеологізовані, а статистичні дані мали гриф державної таємниці, саме на території колишнього СРСР складається міждисциплінарний підхід у вивченні цього феномена, і тогочасні науковці починають висловлювати думки проти вузького медичного розуміння самогубств.

Хоча серед медиків взагалі і психіатрів зокрема переважало уявлення про замах на своє життя як симптом психічного захворювання (І. П. Лебедєв, П. Г. Розанов та ін.), однак такі відомі науковці як В. М. Бехтерев та І. А. Сікорський

неодноразово підкреслювали значення соціальних факторів, включаючи умови сімейного та шкільного виховання. В обґрунтуванні і затвердженні соціологічного напрямку в суїцидології зіграли значну роль праці педагога А. Н. Острогорського, юристів М. М. Гернета, А. Ф. Коні, соціолога Н. М. Михайлівського. Так, А. Н. Острогорський в роботі «Самогубство як психологічна проблема» відмовився від розуміння самогубства як результату психічного захворювання. Він стверджував, що душевний стан, в якому самогубець приймає рішення, якщо немає прямих вказівок на душевну хворобу, схоже з тим, яке можна спостерігати у здорових [26, с. 86-92]. З огляду на те, що більшість вчених радянського періоду схилилися до думки, що виникнення намірів вчинити суїцид є проявом психічних відхилень, ця точка зору на той час була винятковою.

Прихильником мультидисциплінарного характеру суїцидології була і видатний радянський суїцидолог А. Г. Амбрумова, яка виступала проти вузького медичного розуміння самогубств, та першою залучила до дослідницької діяльності таких юристів і соціологів, як С. У. Бородін, О. С. Міхлін, Л. І. Постовалов, А. Р. Ратинов. Під керівництвом А. Г. Амбрумової та А. Р. Ратинова у 1986 році було проведено порівняльне соціально-психологічне обстеження суїцидентів та осіб, які вчинили тяжкі насильницькі злочини, результати якого підтвердили гіпотезу про взаємозв'язок агресії та аутоагресії і «розведенні» цих поведінкових форм психологічними особливостями індивідів, бо суїциденти і насильницькі злочинці представляли полярні психологічні типи по безлічі характеристик [27], та спонукали науковців виокремити засуджених до позбавлення волі з поміж інших суїцидентів.

Віднесення засуджених до окремої групи ризику суїцидентів певною мірою пояснюється умовами утримання в місцях позбавлення волі, які є екстремальними як з психологічної, так і з соціально-правової точки зору. А. Д. Глоточкін та В. Ф. Пірожков зазначали, що багато засуджених постійно переживають афект в так званому прихованому вигляді і нерідко без видимих

причин впадають в люті, кричать, обурюються. Поступове накопичення афективних переживань і їх розвиток в подальшому можуть призвести до важких психічних відхилень [28], які і можуть стати причиною вчинення суїциду засудженими.

Негативна динаміка зростання кількості самогубств засуджених у ВК, що спостерігалась починаючи з 80-х років, сприяла розробці питань діагностики та профілактики самогубств серед спецконтингенту.

Один з найкращих суїцидологів того часу А. Г. Амбрумова спільно з С. У. Бородіним та О. С. Міхліним у процесі обстеження 77,6% суїцидентів виявили, що переважна більшість останніх не мала серйозних соматичних захворювань. Серед засуджених, що вчиняли суїцид у ВК, 50%, навпаки, мали різні захворювання, а саме: соматичні захворювання – 21,6%; сухота (сьогодні цей показник значно вищий і становить – 3,4%); венеричні захворювання (на теперішній час цей показник становить 4,8%); серцево–судинні захворювання (19,9%) [29, с. 21].

Поіменовані науковці пояснюють це тим, що наявність серйозного невиліковного захворювання або тривале лікування є однією з головних причин, що підштовхує засуджених до аутоагресії.

О. С. Міхлін у своїй науковій праці «Характеристика личности осужденных, совершивших самоубийство в местах лишения свободы» зазначав, що серед засуджених–суїцидентів аутоагресивні прояви характерні для осіб із девіантною поведінкою [30, с. 46-64]. Іншу думку висловив А. П. Тищенко, який стверджує, що серед засуджених схильних до самогубства особи з психічними вадами складають 25%. Якщо вважати всіх засуджених такими, що мають девіантну поведінку (з огляду на вчинені ними злочини проти громадян та суспільства), то їх можна вважати суїцидентами, що не є правильним [31, с. 100].

Отже, з огляду на вищевикладене, в часи Радянського Союзу вивчення проблеми суїциду серед засуджених у ВК мали частковий характер та, переважно, соціологічний і медичний напрями. Всі наукові дослідження

проводилися в Росії за сприяння партійної верхівки. В Україні питання, які пов'язані з випадками самогубства у місцях позбавлення волі, почали вивчатися з 1993 року, коли вже був отриманий перший позитивний досвід роботи практичних психологів у ВК.

Характерною рисою науки XIX – початку XX століття було прагнення знайти єдину і найголовнішу причину аутоагресивної поведінки людини. При цьому представники різних наукових дисциплін намагалися створити самостійну теорію, що пояснює причини і сутність суїцидальних проявів [22, с. 7]. У цьому контексті доцільно навести думку А. Г. Амбрумової, яка зазначає «Розуміння складної біосоціальної природи цього явища і необхідності підходити до нього як до складного міждисциплінарного об'єкта вивчення виникло не відразу. Подібному розумінню передував тривалий період вивчення суїцидальної поведінки у складі деяких традиційних наук – медицини, психології, соціології, – у жодній з яких вона не розглядалася як самостійний об'єкт дослідження [32, с. 10].

Така тенденція до обмеження аналізу явища суїциду рамками окремої галузі наукових досліджень, прагненням відшукати єдину або головну причину скоєння суїциду є істотним недоліком наукових переконань того часу. Але, слід зазначити, що внесок радянських вчених у розвиток такої науки як суїцидологія має неоціненну наукову цінність, що підтверджує прогресивність методологічних позицій у працях вчених того часу із суїцидології, зокрема, широта охоплення проблеми, використання різних інструментальних прийомів, профілактична спрямованість наукових розробок.

Так, тогочасні правознавці спільно з психологами та соціологами розвиваючи гіпотезу про взаємозв'язок агресії та аутоагресії, розпочали дослідження суїциду як суто кримінологічного явища та виокремили засуджених в окрему категорію суїцидентів.

Після розпаду СРСР колишні радянські вчені продовжили вивчення феномену суїциду серед засуджених. На сучасному етапі дослідження суїциду серед засуджених у ВК, вчені розширили коло наукових інтересів до вивчення

віктимологічних аспектів суїцидальної поведінки засуджених та індивідуально-психологічних особливостей засуджених, що вчиняли спробу суїциду [33, с. 342–345].

Період кінця XX – початку XXI ст. пов'язаний з ідеєю переходу суспільства від індустріального до постіндустріального розвитку. Зміна парадигм в розумінні сутності суспільних процесів привела до формування людиноцентричного підходу до вивчення еволюції її результативності. Центральною домінантою стає гуманізація всіх сторін життєдіяльності суспільства в цілому і окремої людини зокрема.

Однак, дотепер ще немає єдиного як міжгалузевого, так і правового підходу до такого явища як самогубство. Триває дискусія з приводу того, чи доцільно взагалі суїцид відносити до елементів предмета кримінології, а отже, – робити об'єктом кримінологічних досліджень. Хоча значна частина російських кримінологів виступає проти вивчення самогубства в межах кримінології, однак прихильники протилежного погляду (В. Г. Лихолоб, В. П. Філонов), який підтримуємо і ми, доводять, що самогубство тісно пов'язано з віктимологією в її широкому розумінні і латентністю злочинності; є багато спільного в причинах, які породжують злочинність і самогубство; самогубство потерпілого може бути наслідком багатьох злочинів, а також доведення до самогубства; показники злочинності та самогубств корелюють між собою. Ці та інші питання залишаються не розв'язаними [34, с. 4].

Крім того, 1997 року в Національній академії внутрішніх справ України виходить перше у своєму роді монографічне дослідження на теренах незалежної України з питань пенітенціарної злочинності «Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність» за авторською реакцією А. В. Кирилюка та О. М. Джузи, в якому поіменовані науковці до предмета «Пенітенціарної кримінології та спеціально попереджувальної діяльності» справедливо віднесли з-поміж інших компонентів, наявність криміногенних антисоціальних явищ, пов'язаних із злочинністю у місцях позбавлення волі, а саме: кримінальний професіоналізм та існування

угруповань антисоціального напрямку; заборонені зв'язки та передача заборонених предметів засудженим; соціальний паразитизм; алкоголізм, наркотизм; *суїцид*; поширення венеричних захворювань, СНІДу та ін. [35, с. 117].

Аналіз наукової літератури свідчить про існування в сучасній пенітенціарній суїцидології двох аспектів: теоретичного (спрямованого на створення комплексної теорії суїциду, як кримінологічного явища) і практичного (націленого на профілактику суїциду серед засуджених).

Щодо першого, то можна виокремити два основні взаємопов'язані рівні досліджень вивчення самогубств серед засуджених: як суспільного явища (соціальний) і як поведінки конкретного індивідуума (особовий).

На соціальному рівні досліджуються історико-культурні, економічні, соціальні, правові та інші чинники, які спричиняють суїцид серед засуджених у ВК.

На особовому рівні вивченню підлягають індивідуально-психологічні, психопатологічні, кримінологічні аспекти.

Основним завданням практичного аспекту вітчизняної суїцидології є пошук ефективних шляхів запобігання вчиненню суїциду в УВП, що включає в себе виявлення надмірно вразливих людей [36, с. 82], з'ясування обставин, які можуть сприяти виявленню таких осіб, та здійснення ефективного втручання (інтервенції).

Прихильниками теоретичного підходу до розуміння явища суїциду є такі відомі дослідники кримінального права і пенітенціарії як Ю. К. Александров, Ю. М. Антонян, В. Н. Волков, О. О. Колінько, А. І. Мокрецов, В. В. Новиков, В. Б. Первозванський, якими були досліджені аномалії особистості засуджених, розкриті основні детермінанти вчинення суїциду. У цих дослідженнях показано, що тривале відбування карного покарання в місцях позбавлення волі веде до самоізоляції особистості [37, с. 48], інакше кажучи результати досліджень свідчать, що особи, які багато років провели у жорсткій ізоляції, стають замкненими, відчуженими.

Так, Ю. М. Антонян, за результатами проведених досліджень виокремив три етапи адаптації засуджених до умов перебування в колонії. Весь процес адаптації триває приблизно рік. На першому етапі засудженим притаманні нестійкість психічних процесів, агресивність, підозрілість, депресія, підвищена збудливість, імпульсивність. На другому етапі засудженим характерні пригнічений настрій, зниження активності та агресивності, коректність, слухняна поведінка та скритність. На третьому етапі відбувається розподіл на осіб, які подолали первинні негативні етапи адаптації та дезадаптованих осіб. Поіменований науковець відмічав зниження самоконтролю і волі у хронічно дезадаптованих засуджених, а також високий рівень песимізму та схильність до суїциду [38, с. 80].

Видається, однією з основних причин випадків суїциду серед спецконтингенту є підвищена психологічна напруженість, викликана необхідністю адаптації засуджених до нових умов існування, що включають в себе вимушене спілкування з обмеженим колом осіб. У цьому контексті доречно навести думку М. Г. Дебольського та І. А. Матвєєвої, які до чинників, що впливають на суїцидальні наміри засуджених відносять вплив оточення; фактором ризику суїцидальної поведінки є зневажливе ставлення до засудженого з боку оточуючих: інших ув'язнених, адміністрації, а часом і родичів. Не випадково, частота суїцидів серед засуджених, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є однією з найвищих (23%) [39].

Погоджуємося і з думкою Ю. В. Баранова, який відмічає, що місця позбавлення волі початково є екстремальними з наступних причин: 1) монотонність життя; 2) встановлений розпорядок дня; 3) факт ізоляції, як просторова зміна; 4) обмежений доступ до інформації; 5) самотність; 6) групова ізоляція; 7) загроза життю [40, с. 12].

Як зазначав О. Є. Михайлов, принципову роль в механізмі суїцидальної поведінки виконує ситуація, в яку потрапляє та чи інша особа у зв'язку із соціальними, соціально-психологічними та психічними обставинами

(суспільство – мікросоціум – індивід) [41, с. 163]. Проведене нами опитування засуджених у ВК України, розташованих у межах Дніпропетровської, Черкаської, Херсонської, Житомирської, Рівненської та Чернігівської областей, цілком підтверджує згадане твердження. Так, на думку 49% респондентів, самогубство це необдуманий крок під впливом життєвих обставин.

Аналогічним чином висловлювався і Ю. К. Александров, який відмічав, що на прийняття рішення здійснити самогубство зазвичай впливає додаткова психологічна травма, яка ще більше переконує засудженого в неминучості катастрофи, сила якої може бути зовсім незначною (невчасно відданий, але важливий для особи лист, несправедливе, на його думку, покарання). Однак, саме прийняття такого рішення є свідомим про глибокі хвилювання засудженого. Емоційний стан засудженого, погіршується ще й через те, що в УВП серед спецконтингенту не є коректним надавати моральну підтримку без прохання особи, яка її потребує. «Лізти в душу», по критеріям засуджених, є нетактовним [42, с. 84].

Такого ж погляду дотримується і вітчизняний пенітенціарний психолог В. В. Суліцький, на думку якого, важливим чинником формування у засуджених суїцидальних намірів є й те, що існуючі кримінальні традиції, звичаї та субкультура не дозволяють відкрито виявляти свої почуття [43, с. 11]. У своїх працях він зазначає, що на формування негативних психічних станів, які призводять до суїцидальних спроб, впливають два основні фактори: ізоляція від суспільства (розрив соціальних зв'язків) та встановлені обмеження у поведінці (сувора регламентація повсякденного життя відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства, та депривація задоволення звичних потреб). До додаткових чинників, що посилюють бажання позбавитися життя самогубством В. В. Суліцький відносить неадекватну оцінку рішення суду, борг (як наслідок захоплення азартною грою), порушення «законів кримінального світу».

Що стосується характеристики особистості засудженого, який вчинив суїцид в УВП, то важливо розглянути проаналізовані В. В. Хведчуком вікові

характеристики. Найбільш поширеною є вікова категорія до 30 років, а найменш поширеною – понад 50 років. Кушнар'єв С. В. та Супрун М. О. у своїй науковій статті «Геронтологічні проблеми пенітенціарної теорії та практики в суїцидальному аспекті», аналізуючи мотиви суїцидальної поведінки, які виникають у різні періоди життя особистості, зазначають, що найбільш «сприятливими» для здійснення суїциду є життєвий період, коли особистість звертається до визначення сенсу життя та переглядає найістотніші цінності: це може бути юнацтво або людина похилого віку в період чергової життєвої кризи [44, с. 327].

Варто зазначити, що прихильниками практичного підходу до вивчення суїциду серед засуджених є І. Г. Богатир'єв, О. А. Гусак, В. А. Кондратьєв, Н. Ю. Максимова, В. В. Суліцький, Л. М. Шестопалова. Так, завдяки дослідженням В.В. Суліцького, відбулися зрушення у вирішенні питань профілактики суїциду серед засуджених у ВК. Поіменованний вчений довів, що профілактика суїциду повинна включати в себе сполучення колективних та індивідуальних форм впливу гласних і оперативно-розшукових заходів. А результативність профілактики суїциду серед засуджених залежить від низки факторів: особистості засудженого, його мікросоціального середовища, конкретної ситуації, інтенсивності профілактичних дій. Науковець розробив чітку схему дій, що охоплює різні сфери попередження суїциду серед засуджених у ВК. Також, В. В. Суліцький відмічає, що важливим напрямком попереджувальної діяльності є спеціально-кримінологічне попередження.

У своїй праці «Психологічна профілактика суїциду та агресивної поведінки у засуджених до довічного позбавлення волі», вітчизняний психолог Н. Ю. Максимова, зазначає, що самогубство в усіх випадках є проявом складної взаємодії суїцидальних рис особи та соціального середовища. Засуджені, до яких застосовують насильство і терор, зазвичай потрапляють у безвихідний стан, з якого їм дуже важко вийти без допомоги персоналу, але з тих чи інших міркувань вони не звертаються по допомогу [37, с. 50]. У більшості випадків, такі обставини деморалізують особистість, що призводить до повної або

часткової втрати сенсу життя і, на жаль, не дають можливості адекватно сприймати кризову ситуацію і особистісний конфлікт. Оскільки, такі негативні життєві обставини в умовах ізоляції неможливо змінити, то захищаючи власну особистість, засуджений вдається до крайньої міри – самознищення [45].

Вагомий внесок у розвиток вітчизняної суїцидології на сучасному етапі зробила Л. М. Шестопалова. Так, у її наукових працях надано розгорнуту кримінологічну характеристику явища самогубства в Україні, а також самогубця, потерпілого від доведення до самогубства та винного у вчиненні цього злочину, охарактеризовано причини й умови, що детермінують вчинення самогубства. Оперуючи його показниками, науковець доводить, що самогубства відбуваються з певною послідовністю і мають сезонні, добові, територіальні та інші коливання. Автор стверджує, що рівень вчинення самогубств в Україні є доволі високим, а за ступенем суїцидальної активності країна посіла непочесне п'яте місце серед усіх країн світу. При цьому феноменальне явище, за спостереженнями автора, має тенденцію до зростання навіть незважаючи на те, що офіційні дані свідчать про призупинення підвищення кількісних показників самогубства [34, с. 14].

Не менш цікавими, з наукової точки зору, видаються наукові праці відомого українського вченого І. Г. Богатирьова. Так, у одній із своїх праць, у співавторстві з Л. В. Тереховою, науковець наводить розширений перелік детермінантів пенітенціарного суїциду, а саме: труднощі в адаптації до умов відбування покарання у виді позбавлення волі; втрата засудженим соціально-корисних зв'язків і соціально важливих орієнтирів; неприйняття провини, або навпаки, картання за вчинене; очікування вироку суду; конфлікт з іншими засудженими або працівниками УВП; небезпека або факт зґвалтування чи приниження; об'єднання негативних життєвих обставин; втрата близької людини, сім'ї, чи загострення психічних захворювань [46, с.127].

Детермінанти і способи вчинення суїциду засудженими у ВК України розглядались і видатним Українським вченим кримінологом А. П. Тищенко. Поіменований науковець з поміж основних причин вчинення суїциду

засудженими виділяє такі: розпад сім'ї чи ускладнення відносин з рідними; наявність тяжкої хвороби; сильний психологічний стрес (наприклад, після винесення вироку); конфліктна ситуація у середовищі засуджених [31, с. 105].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що хоча питання суїциду серед засуджених у ВК України в останні роки набуло широкого дослідження, однак, до кінця проблема визначення суїциду як кримінологічного терміну залишається невирішеною. Питання, що складають зміст об'єкта та предмета даного дисертаційного дослідження, на сьогодні залишаються не розкритими, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми цієї наукової розробки.

Відсутність у теорії кримінального і кримінально-виконавчого права чіткого визначення поняття суїциду серед засуджених у ВК негативно позначається і на формуванні цілісної концепції удосконалення практики запобігання суїциду серед засуджених у ВК України. Поняття суїциду серед засуджених у ВК знаходиться лише на початковому етапі свого становлення і потребує теоретичного уточнення, переосмислення та заповнення прогалин у його розумінні.

У контексті активного реформування системи виконання покарань та запровадження європейських стандартів поведіння із засудженими, дослідження суїциду серед засуджених до позбавлення волі у ВК України набуває особливого значення. Враховуючи розповсюдженість проявів агресивної поведінки засуджених у ВК, значну соціальну небезпеку суїциду, його негативний вплив на процес виправлення та збереження психічного здоров'я особистості, проблема розкриття детермінантів вчинення та пошук ефективних заходів запобігання вчиненню суїциду серед засуджених у ВК зберігає свою теоретичну і практичну актуальність для КВС України.

1.2. Поняття та загальна характеристика суїциду серед засуджених у виправних колоніях України як соціально деструктивного явища

З розвитком наукової думки про суїцид як кримінологічне явище виникла необхідність визначення поняття суїциду серед засуджених як самостійного об'єкта дослідження.

У цьому контексті слід зазначити, що запобігання будь-якому кримінологічному явищу неможливе без вирішення відповідних науково-теоретичних проблем, які б відображали проблемні аспекти, що виникають під час реалізації практичної діяльності з питань запобігання даному явищу. Пошук шляхів ефективного запобігання та розв'язання теоретичних проблем являє собою не тільки наукову і практичну цінність, але й має велике значення на державному рівні.

Разом з тим, проблема осмислення суїцидальної поведінки і дотепер залишається недостатньо дослідженою як в теоретичному, так і в прикладному аспектах. Суїцид – деструктивний феномен людського буття, який відхиляється від прийнятих у суспільстві норм і стандартів, не схвалюється ним та викликає значний соціальний резонанс. Не є виключенням і КВС України, оскільки вона являє собою частину суспільства та відображає тенденції, що існують у ньому.

У зв'язку із цим, дослідження суїциду серед засуджених у ВК як специфічного кримінологічного феномену є актуальним і нині та потребує особливої уваги у контексті його всебічного вивчення для запобігання вчинення.

З наукової точки зору, розв'язання теоретичних проблем і надання відповідних рекомендацій, спрямованих на запобігання того чи іншого явища, залежить насамперед від того, наскільки повно і точно визначена його соціально-правова природа.

Слід зазначити, що засуджені належать до найбільш суїцидально вразливих верств населення, оскільки саме перебування у ВК, соціальна

ізоляція людини є одним з ключових факторів ризику вчинення суїциду. Також, важливим є той факт, що у ВК спостерігається підвищена концентрація осіб, які мають додаткові фактори ризику суїциду (девіантна поведінка, психічні й соматичні захворювання, алкоголізм, наркоманія).

Тому вивчення природи суїциду має враховувати цей ширший контекст, у центрі якого стоїть саме факт самогубства, а навколо нього – численні факти свідомого чи несвідомого нехтування життям як вищою цінністю людини.

Виходячи з етимології слова «самогубство», самогубство є свідомою та умисною самоагресією, спрямованою агресором на позбавлення себе життя. Л. М. Шестопалова, визначає самогубство, як цілком свідомо вчинювані дії окремою особою (особами) з метою припинити своє існування, наслідком яких є її (їх) смерть [34, с. 4].

Оперуючи поняттями «самогубство» і «суїцид», насамперед необхідно зазначити, що вони є синонімічними і на сучасному етапі мають наступне значення: самогубство, що чинить людина у стані афекту, фрустрації, під впливом психічних аномалій це і є суїцид (від англ. suicide) [33, с. 342].

У сучасній науковій кримінологічній літературі суїцид визначають, як навмисне насильницьке позбавлення себе життя, яке вчиняється за власною волею, і не обумовлене непереборними зовнішніми факторами (наприклад, голодом) або психічними розладами [47, с. 178]. Вбачається, таке визначення носить суперечливий характер, оскільки не повною мірою розкриває соціально-правову сутність суїциду, адже межа між самогубством і нещасним випадком та вбивством, досить часто, є тонкою, а перераховані види позбавлення життя мають подібні ознаки і є видами насильницької смерті. Хоча, суїцид, на відміну від інших видів насильницької смерті, не визнається протиправним діянням і відповідно до чинного законодавства не тягне за собою негативних кримінально-правових наслідків для особи, яка його вчиняє.

Враховуючи вищезазначене, доречно навести думку С. А. Жабокрицького, який [48, с. 18] досліджуючи самогубство як явище та його диференціацію з іншими випадками смерті, дійшов до висновку, що треба,

перш за все, розмежовувати такі поняття, як «самогубство», «нешасний випадок», «вбивство», «невиправданий ризик», «самопожертвування», позаяк вони є причинами смерті і саме тому розглядаються та аналізуються юристами. Іноді навіть авторитетні професіонали–суїцидологи можуть помилятися і пояснювати смерть людини, вважаючи самогубством нещасний випадок або навпаки [24, с. 32].

У наукових дослідженнях, предметом яких є суїцид, залежно від обраного методологічного підходу (психологічний, клінічний, соціологічний, філософський, кримінологічний тощо), різняться й розуміння досліджуваного феномену.

На нашу думку, суїцид – складний, міждисциплінарний, багатовимірний, філософський, культурологічний, психологічний, медичний та юридичний феномен [49, с. 258]. Саме з таких позицій (з огляду на предмет дослідження) він буде вивчатись у нашій роботі.

Досліджуючи суїцид з позицій кримінології, як складової комплексного підходу, необхідно зазначити, що це одна із форм девіантної поведінки, яка відхиляється від прийнятих у суспільстві норм і стандартів та не схвалюється ним. Американський психолог А. Бергман, підкреслює, що суїцид – навмисне самопошкодження зі смертельним кінцем – це винятково людський акт, який трапляється в усіх культурах [50]. Більшість наукових підходів найчастіше пов'язує явище суїциду з подоланням психологічної кризи особистості, під якою розуміється гострий емоційний стан, викликаний певними особливими, особистісно значущими психотравмуючими подіями. Тому, вбачається, що вивчення природи суїциду варто починати, не з акту самогубства, а з розуміння душевного стану людини, її внутрішнього світогляду.

Розглядаючи питання, що стосуються кримінологічного визначення поняття суїциду серед засуджених, варто зауважити на дефініцію вдало сформульовану сучасним кримінологом О. Р. Цоєм, який зазначає, що пенітенціарний суїцид – це девіантне, навмисне діяння (дія чи бездіяльність),

яке має на меті позбавлення себе життя засудженим, та є наслідком усвідомленого рішення і спричинило за собою смерть [51, с. 7].

Подібні судження у межах діяльнісного підходу до розуміння суїциду висловлюють також М. П. Мелентьєв і А. П. Тищенко, які визначають його як свідому діяльність індивіду, яка направлена на нанесення собі фізичної шкоди з передбачуваними для нього та бажаними ним наслідками [15, с. 47].

Ю. К. Александров своїй праці «Довідник практичного працівника пенітенціарних установ» зазначає, що феномен суїциду (самогубства або спроби самогубства) найчастіше пов'язується з психологічною кризою особистості, під якою розуміється гострий емоційний стан, викликаний якимись особливими, особистісно значущими психотравмуючими подіями. Причому це криза такого масштабу, такої інтенсивності, що весь попередній життєвий досвід людини, що зважилася на суїцид, не може підказати йому іншого виходу з ситуації, яку він вважає нестерпною [42, с. 80].

Для характеристики суїциду серед засуджених як феномену важливо зазначити, що у засуджених, схильних до суїциду, спостерігається песимістична особистісна установка на майбутнє в цілому й на перспективи виходу із кризи зокрема, яка пов'язана із втратою сенсу життя як найвищої цінності і знаходженням сенсу в смерті. Неможливість віднайти сенс власного життя в умовах вимушеної ізоляції або його знецінення чи втрата можуть розглядатися як детермінанти особистісної дезадаптації, яка нерідко закінчується спробами суїциду.

Важливу роль у формуванні суїцидальних намірів відіграє соціальна ізоляція, яка полягає у примусовому довготривалому перебуванні людини в умовах обмеженого соціально-комунікативного простору або навіть відсутності соціальних контактів. Оскільки суїцидальна поведінка є, як обґрунтовано вважає А. Г. Амбрумова, наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості за умов мікросоціального конфлікту [52, с. 12], то проблема ізоляції набуває ваги й актуальності саме на рівні групи та групових відносин. Вимушене спілкування з обмеженим колом осіб з часом негативно

відображається на поведінці засудженого: починають проявлятися емоційне напруження, неадекватність сприйняття, зниження толерантності до «значущого» оточення, конфлікти та ін. Сам факт перебування засудженого у ВК є значним фактором ризику вчинення суїциду, оскільки під час перебування в місцях несвободи порушуються соціальні зв'язки, з'являються почуття «інформаційного голоду», негативні психічні стани: депресії, безпорадності, розпачу. Усе це в подальшому може вплинути на рішення вчинити суїцид.

Попередній аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що утримування людини в УВП сприймається і оцінюється нею як максимальна за дією стресогенна ситуація, здатна спровокувати суїцид. Соціальна ізоляція людини є потужним чинником модифікації людської поведінки, на який психіка кожної особистості реагує по-різному. Виправні установи докорінно змінюють звичний уклад життя людини, а до того ж, відривають індивіда від рідних і близьких, прирікаючи на роки ізольованого існування [53, с. 49-50]. Це дозволяє припустити, що суїцид серед засуджених у ВК можна визначити як особистісну реакцію пристосування (з боку засудженого) до умов вимушеної ізоляції: обставини, що склалися є несумісними або вбачаються такими (наприклад, при депресії) зі збереженням власного життя. Оскільки, такі негативні життєві обставини неможливо змінити, то захищаючи власну особистість, засуджений вдається до крайньої міри – самознищення.

Вважаємо, що самогубство в усіх випадках є проявом складної взаємодії суїцидальних рис особи та соціального середовища.

Як вже зазначалося, слід відмежовувати суїцид від інших випадків смерті. Сьогодні в юридичній науці існує декілька класифікацій суїциду, які хоча і різняться між собою, певним чином розподіляють суїцид беручи за основу істинні наміри суїцидента: справжнє бажання смерті, або імітація бажання померти, з метою досягнення якоїсь мети. Так, Ю. М. Антонян, І. Б. Бойко, Н. О. Качанова, А. В. Зосіменко розподілили всі відомі прояви аутоагресивної поведінки на дві основні, взаємопов'язані, категорії:

- суїцидальні прояви (самогубство, спроби вчинити самогубство), мета – досягнення смерті суїцидентом;
- несуїцидальні прояви (самокаліцтво), мета – досягнення будь-якого результату, крім позбавлення себе життя [54, с. 96].

Подібний підхід до дефініції поняття «аутоагресивної поведінки» знімає протиріччя, пов'язані з розумінням терміна «аутоагресія».

Інші науковці диференціюють самогубства на справжні суїциди, парасуїциди – акти навмисного самоушкодження, що не призводять до смерті, пресуїциди – стан особистості, що зумовлює підвищену стосовно норми ймовірність здійснення суїцидального акту. Прихильниками такої класифікації є О. В. Змановська, В. Т. Кондратенко, І. О. Погодін, В. А. Тихоненко. В останні роки також отримало розповсюдження поняття «постсуїцид», яке зазвичай використовують для означення психічного стану людини після невдалої спроби суїциду.

Крім того, В. Т. Кондратенко зазначає, що суїцидальна поведінка явище більш ширше ніж самогубство, та включає в себе суїцид, суїцидальний замах та суїцидальні спроби [55].

Так, до суїцидальних замахів поіменований науковець відносить всі суїцидальні акти, які не завершилися смертю з причин, які не залежать від суїцидента (наприклад, своєчасне надання медичної допомоги і т.п.). Суїцидальні прояви визначені ним як відповідні думки, висловлювання, натяки, які не супроводжуються діями, спрямованими на позбавлення себе життя.

Що стосується саме спецконтингенту, то вчені диференціюють суїцид у ВК на три основних типи: істинний, афективний, демонстративно-шантажний. Автор, спираючись на власний практичний досвід та низку наукових досліджень сучасного стану суїциду серед засуджених у ВК України, повністю погоджується з наданою дослідниками класифікацією суїциду серед засуджених.

Як підкреслює Д. М. Землін у своїй статті «Психологія демонстративно-шантажної поведінки засуджених» підкреслює, що демонстративно-шантажний

тип поведінки проявляється в наданні психологічного тиску на оточуючих «значущих» осіб, який має на меті зміну ситуації в сприятливий для суїцидента бік [56, с. 32] (викликати співчуття, уникнути відповідальності, або навіть спричинити неприємності адміністрації колонії і т.п.). Дане висловлювання знаходить своє підтвердження і на практиці. Так, свого часу у ВК Житомирської області засуджений Г. вчинив суїцидальний замах шляхом самопідпалу. Причиною спроби вчинити акт суїциду стало бажання здійснити тиск на адміністрацію ВК з метою реалізації законних, на думку засудженого, прав.

Аналогічні погляди висловлює Ю. К. Александров у своїй науковій праці «Довідник практичного працівника пенітенціарних установ», де відносить демонстративно-шантажну поведінку до суїцидальної з деякою часткою умовності, оскільки тут має місце свідомо маніпуляція життєво небезпечними діями. Поіменований вчений зазначає, що виникнення та реалізація таких намірів відбувається в умовах збереження високої цінності власного життя і страху смерті [42, с. 89].

Основними знаряддями для вчинення демонстративно-шантажних дій є колючо-ріжучі предмети, якими засуджені наносять собі каліцтва в області передпліч, грудної клітки, рідше в області живота, шиї та ніг.

Демонстративно-шантажну суїцидальну поведінку за мотивами вчинення можна умовно розділити на два підтипи. Так, перший підтип характерний для більшої частини схильних до суїциду засуджених. Головним мотивом аутоагресії для таких осіб є психологічний захист, протест, бажання хоча б на деякий час уникнути утисків як з боку засуджених, так і з боку адміністрації колонії. Д. М. Землін зазначає, що самі засуджені, розглядають таку поведінку, як спосіб звернути увагу на порушення їх законних прав, прояв відчаю та останню надію на зміну несприятливої для них ситуації [56, с. 44].

Засуджені, які є представниками другого підтипу демонстративно-шантажної поведінки, характеризуються як впевнені у собі особистості, раніше судимі, злісні порушники режиму в колоніях. Головним мотивом їх

аутоагресивної поведінки є досягнення вигоди шляхом нанесення самопошкоджень для тиску на адміністрацію ВК. Д. М. Землін та Ю. К. Александров до основних причин такої поведінки з боку засуджених відносять самоствердження, небажання виконувати законні вимоги адміністрації установи, не згоду з поміщенням до дисциплінарного ізолятору [42; 56].

При цьому необхідно підкреслити, що демонстративно-шантажні дії, як правило, призводять до погіршення здоров'я засуджених, серйозним травмам або навіть трагічному фіналу – смерті.

Наступний тип суїциду серед засуджених – афективний, характерною особливістю якого є те, що він не має на меті а ні шантажу адміністрації колонії, а ні смерті. Головним мотивом виступає розрядка емоційної напруги засудженого, яка викликана негативними переживаннями останнього. Такий тип суїцидальної поведінки є проявом негативного впливу ізоляції на людину. Так, найчастіше до афективного суїциду, ще на початковому етапі перебування у ВК, вдаються наркозалежні та психологічно неврівноважені особи.

Ю. К. Александров підкреслює, що на відміну від істинного суїциду, при якому психотравма, усвідомлена і перероблена засудженим, викликає певний тип цілеспрямованої, хоча і неадаптованої поведінки, при афективних суїцидальних діях психотравмуюча ситуація не встигає піддатися свідомій особистісній переробці. Науковець зазначає, що у суїцидентів даного типу ідея самогубства з'являється в свідомості раптово і набуває непереборної спонукальної сили. Афективний суїцид, незважаючи на глибину і істинність намірів накласти на себе руки, часто відбувається в присутності оточуючих осіб хоча і не має на меті шантажу [42, с. 98].

На думку О. М. Сисоєва, відрізнити суїцидента від аутоагресанта демонстративно-шантажного типу в умовах ВК досить важко [57, с. 100-104]. Подібні акти вчиняють суїциденти егоцентрично-вольового типу. Це засуджені зі стійкою антисоціальною поведінкою, схильні до насильства та мають великий потенціал агресивності. Такі особи, як правило, є членами груп з

негативною спрямованістю. Виходячи з цього, можна припустити, що вони вчиняють в основному акти демонстративно-шантажної поведінки з метою отримання будь-яких вигод для себе або своєї групи. Як і представники демонстративно-шантажного типу вони роблять спроби суїциду при свідках.

Останній вид суїциду серед засуджених у ВК – істинний суїцид.

Істинна суїцидальна поведінка – це усвідомлені дії, метою яких є здійснення акту самогубства, бажання позбавити себе життя.

Серйозність намірів підтверджуються вибором місця, часу і способу суїцидальної дії, активною попередньою підготовкою, а інколи – наявністю передсмертних записок. Засуджені, що мають на меті здійснити суїцид, приховують свої істинні наміри та роблять все можливе, щоб ніхто не завадив досягненню кінцевого результату.

Всі спроби відбуваються без свідків (як правило), а способи суїциду в цих випадках вибираються найбільш «жорсткі»: самоповішання або (що рідше) використання різного роду холодної зброї (саморобні ножі, заточки та ін.) [42, с.85].

Тобто, головний мотив істинного суїцидента – позбавити себе життя у будь-який спосіб. Це той тип суїцидентів, який найбільше потребує медичного та психологічного супроводу.

У зв'язку з цим, заслуговує на увагу представлена О.Р. Цоєм диференціація пенітенціарного суїциду за мотивами суїцидальної поведінки засуджених:

- ухилення засудженого від виконання передбачених законом обов'язків, виконання законних вимог адміністрації ВК;
- психологічний захист;
- протидія адміністрації виправної установи;
- почуття сорому перед суспільством, знайомими і родичами за вчинений злочин, докори сумління [51, с. 17].

Водночас, логіка кримінологічних досліджень вимагає розглядати суїцид серед засуджених не тільки як окремі конкретні прояви аутодеструктивної

поведінки, але й як складові елементи вищого за рівнем абстрагування соціального явища, що має масовий характер відтворення. Такий підхід застосовано у дослідженнях Я. І. Гілінського, Д. І. Перепелиці, Л. М. Шестопалової, В.В. Шкуро [34; 58; 59; 60; 61]. Крім того, саме такий дворівневий підхід забезпечує компліментарність дослідження суїциду у зіставленні з індивідуальною злочинною поведінкою з одного боку та масових проявів самогубств – зі злочинністю – з іншого, дозволяє використати відповідні знання у кримінально-превентивних цілях належного рівня абстрагування та практичного застосування (реалізації) [60, с. 34-35]. Детальну характеристику кримінологічно значущих зв'язків суїциду серед засуджених та злочинності у виправних колоніях України надано у підрозділі 2.2 дослідження.

Відтак, резюмуючи викладене, вважаємо за доцільне визначати поняття суїциду серед засуджених ґрунтуючись на двох форматах його бачення: як акту індивідуальної поведінки та як однопорядкового зі злочинністю соціального явища, що характеризується масовим характером відтворення та статистичною стійкістю.

Отже, усвідомлюючи неповноту та не претендуючи на вичерпність запропонованої дефініції, на думку автора, *суїцид серед засуджених можна визначити як асоціальне, девіантне та деструктивне явище, яке знаходить діяльнісний прояв в усвідомленій, вольовій аутодеструктивній поведінці засуджених, що є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості та має на меті позбавлення себе життя і, як наслідок, настання смерті.*

1.3. Зарубіжний досвід запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях

Для вітчизняної моделі кримінально-виконавчого законодавства більш характерною є профілактика та запобігання злочинності, а не захист і охорона прав та законних інтересів громадян. У свою чергу, соціальна, правова держава, якою прагне бути Україна, має спрямовувати свою діяльність на захист своїх громадян від усіх видів насильства, забезпечуючи юридичні та інші механізми протидії цьому асоціальному протиправному явищу [62, с. 40].

Одним із елементів реалізації такої діяльності може бути запобігання суїциду серед засуджених у ВК, що являє собою елемент внутрішньої правової політики України.

Вітчизняні вчені та практики, у сфері кримінально-виконавчого права, починаючи з років незалежності України, займались пошуком ефективних шляхів запобігання вчиненню суїциду в УВП.

Слід зазначити, що з часу проголошення незалежності України пенітенціарне законодавство нашої держави значно еволюціонувало в напрямку гуманізації відбування покарань, умов утримання та визнання прав і свобод людини головними цінностями.

Так, відповідно до статті 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя, ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, обов'язок держави – захищати життя людини.

Зазначена норма знаходить подальше закріплення у статті 10 КВК України, де зазначено що на адміністрацію УВП покладено обов'язок збереження життя та здоров'я осіб, які тримаються в цих установах.

Як убачається, система особистих прав і свобод особи, яка відбуває покарання, в усіх випадках зазнає значних змін, виражених у тому, що держава, беручи на себе зобов'язання з забезпечення захисту життя засудженого, водночас у тих чи інших припустимих межах обмежує вільний вибір тієї поведінки, яка не є життєво важливою [63].

При позбавленні волі не лише особисті права та свободи найбільше змінюються, а і держава бере на себе зобов'язання з індивідуального забезпечення реалізації прав кожного засудженого, який перебуває у ВК.

Відповідно до міжнародних нормативно-правових актів, що встановлюють загальні принципи поводження із засудженими, цілі виправного впливу на останніх полягають у тому, щоб зберегти їх здоров'я та гідність та сприяти формуванню у них почуття відповідальності та виробленню навичок, які допоможуть реінтегруватися у суспільство.

Враховуючи розповсюдженість проявів агресивної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі, значну соціальну небезпеку пенітенціарного суїциду, його негативний вплив на процес виправлення та збереження психічного здоров'я особистості, пошук ефективних шляхів запобігання вчиненню суїциду в УВП зберігає свою теоретичну і практичну актуальність для КВС України.

Отже, запобігання суїциду серед засуджених у ВК – одне з пріоритетних завдань, поставлених перед персоналом УВП, який відповідає за збереження життя та здоров'я засуджених.

Передусім необхідно визначити, поняття запобігання суїциду. Так, М. О. Мінц визначає превенцію суїциду як превентивну профілактику самогубств, мета якої полягає в інформаційно-пропагандистській роботі з населенням, націленої на попередження самогубств, здійснення соціально-психологічної допомоги [64]. Вітчизняні вчені визначають її як систему заходів, спрямованих на вивчення причин та чинників, які сприяють виникненню суїцидальної поведінки [65, с. 415]. Суїцидальна превенція – запобігання суїциду, яке полягає у здатності відокремити безпеку реалізації суїцидальних дій на ранніх етапах формування суїцидогенезу [66, с. 18].

На нашу думку, такі визначення поняття запобігання суїциду не повною мірою розкривають його зміст. Вбачається, що запобігання суїциду охоплює більш широкий обсяг заходів реалізації своєї діяльності. Попередній аналіз наукових поглядів та визначень превенції суїциду, дозволяє автору визначати *запобігання суїциду, як комплекс взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних та індивідуальних заходів, спрямованих на*

виявлення основних детермінантів суїциду серед засуджених, їх нейтралізацію та профілактику суїциду.

Вже сьогодні більшість науковців погоджується з тим, що ефективна превенція суїциду серед засуджених потребує комплексного підходу, а не поодиноких зусиль, у психологічному, соціально–психологічному, соціологічному, медичному, педагогічному, правовому, кримінологічному та психіатричному напрямках.

Необхідно зазначити, що в той час, коли психологічні аспекти запобігання суїциду досить докладно розглянуто в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, кримінологічні аспекти цього негативного явища залишаються дослідженими поверхово.

Так, на нашу думку, важливою подією на шляху запобігання вчиненню суїциду у ВК стало створення у 2000 році соціально-психологічної служби в УВП, правовою основою діяльності якої стало Положення про психологічну службу установ виконання покарання, затверджене відомчим наказом № 33 від 17 березня 2000 року.

Цим положенням було визначено специфіку діяльності практичного психолога у ВК, основні види та напрямки його діяльності з врахуванням специфіки об'єкту впливів. Визначено головні завдання, обов'язки психолога ВК та функції психологічної служби системи виконання покарань.

Наказом МЮ України № 2300/5 від 04.11.2013 «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими», було замінено попередній державний акт Державного департаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження положень, що регламентують діяльність соціально-виховної і психологічної служби установи виконання покарань». Даний наказ фактично скасував психологічну службу як окрему структурну одиницю та відніс її до складу соціально-психологічної служби. Негативною стороною цього нормативно-правового акту є те, що вимоги до персоналу соціально-психологічної служби знизились у порівнянні з попередніми. Так, тепер посада психолога УВП доступна особам, які мають

неповну вищу освіту молодшого спеціаліста, в той час як раніше цю посаду могла обійняти особа, яка має вищу психологічну або педагогічну освіту. На нашу думку, значних змін даний Наказ до діяльності соціально-психологічної служби не вніс, а лише понизив стандарти надання психологічної допомоги засудженим.

Враховуючи вплив соціальної ізоляції на особу, засуджені, як правило, перебувають у депресивному стані, стані стресу, туги, меланхолії. За умови неготовності чи невміння переборювати такий настрій, можуть виникати певні ускладнення від конфліктів з іншими засудженими до суїцидальних спроб. В цьому контексті, варто зазначити, що діяльність соціально-психологічної служби спрямована саме на психологічний супровід засудженого; його психологічну підтримку; психодіагностику та психокорекцію психічних станів, а отже – і на запобігання суїциду серед засуджених.

Так, за допомогою психодіагностичних досліджень індивідуальних особливостей засуджених вбачається можливим встановити осіб, які є потенційними суїцидентами та апріорі віднести їх до групи підвищеного суїцидального ризику. Розширений перелік різноманітних психодіагностичних методик та тестів на основі яких доцільно вибудовувати всю соціально-психологічну роботу із засудженими наведено у методичних рекомендаціях С. І. Скокова [67, с. 54-58].

Попередній аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що на сьогодні найбільш розповсюдженими методами запобігання суїциду серед засуджених залишаються бесіди та консультування.

В останні роки все більша увага приділяється залученню суїцидентів у психотерапевтичні групи для виконання психофізичних вправ, аутотренінгу та сеансів релаксації [24, с. 38].

Так, в наукових працях відомих психіатрів, психотерапевтів, психологів, описано досвід використання гіпнозу у роботі із суїцидентами. Як вітчизняні так і іноземні вчені роками працювали над вдосконаленням методик гіпнотизування, навіювання гіпнотичного сну, що з часом знайшло ефективне

використання у запобіганні суїцидальним спробам, лікуванні як психічних, так і соматичних захворювань.

М. В. Демидов, І. Є. Вольперт, М. С. Говоров удосконалюють імаго терапію – психотерапевтичний метод, що полягає в уяві хворим тих чи інших уявлень, станів, відчуттів, та передбачає гру пацієнтом ролі, яка з лікувальною метою, спеціально розроблена та показана йому [37, с. 68].

До ефективних методів превенції суїциду належить логотерапія, засновником якої є В. Франкл. Логотерапія – психотерапевтична система спрямована на повернення втраченого сенсу життя шляхом пошуку його змісту під час логічних бесід. Чим більше знаходиться причин та факторів, що зв'язують людину з життям, тим менш ймовірне самогубство.

На думку сучасних науковців, яку підтримуємо і ми, одним з ефективних елементів психотерапевтичної роботи із засудженими спрямованої на запобігання суїциду є арттерапія, яка полягає у залученні їх до мистецтва. З цією метою з особою або обговорюються твори мистецтва, або використовуються переживання творця – мистецтво служить для особи можливістю самовираження, відволікаючим засобом. До різновидів арттерапії належать бібліотерапія (В. М. Бехтерев), музикотерапія (G. Gollnits, G. Schulz–Wulf, C. Schwabe), кінотерапія (М. Є. Бруно) і т.д.

У житті індивіда вищі цінності визначають сенс його існування, з якого впливає вся мотивація даного суб'єкта. Завдяки цим цінностям людина долучається до вищої інстанції, що наповнює сенс її існування, надає йому конкретики [1, с. 393].

Значний внесок у вирішенні питань запобігання суїциду та суїцидальної поведінки серед вітчизняних вчених зробили А. Г. Амбрумова – створення кризового стаціонару, кабінетів соціально-психологічної допомоги, О. М. Морозов – автор психотерапевтичних програм для суїцидентів, О. М. Моховіков – засновник служб телефонного консультування в Україні.

Окремої уваги заслуговує метод експертного візуального визначення та оцінки емоційних станів засуджених, розроблений В. А. Кондратьєвим.

Сьогодні ця методика широко використовується персоналом УВП у процесі превенції суїциду серед спецконтингенту. Складність зазначеного методу полягає у необхідності добору експертів, які повинні вміти правильно визначати емоційні стани засудженого за допомогою методики «Портретна галерея» додатково використовуючи таблицю «Експертні оцінки визначення емоційних станів засуджених-суїцидентів». Експерти, повинні знати індивідуальні особливості осіб, що належать до спецконтингенту, в емоційному реагуванні, а також швидко переключатись з одного зовнішнього емоційного показника на інший, при цьому здійснюючи аналіз конкретної ситуації з метою визначення емоційного стану засудженого.

Отже, в наш час існує достатня кількість різноманітних та ефективних психотерапевтичних методик запобігання суїциду, як серед звичайного населення, так і серед спецконтингенту.

Проте не тільки психотерапевтичні та психологічні методи дозволяють вирішувати проблеми профілактики самогубств.

Заслуговують на увагу наукові дослідження та практичні результати діяльності В. В. Суліцького, завдяки яким в останні роки відбулись позитивні зрушення у вирішенні питання запобігання суїциду серед засуджених у ВК. Так, дослідник доводить, що превенція суїциду серед спецконтингенту повинна включати в себе сполучення колективних та індивідуальних форм впливу гласних і оперативно-розшукових заходів, а її результативність залежить від низки факторів, а саме: особистості засудженого, мікросоціального середовища, у якому він знаходиться. конкретної ситуації та інтенсивності профілактичних дій [24, с. 120].

Поіменованим науковцем було розроблено чітку схему дій, що охоплює різні сфери запобігання суїциду серед засуджених. Це і спеціально-кримінологічне попередження, спрямоване на запобігання суїцидів, пов'язаних з криміналом, тобто доведення засуджених до самогубств, і прогностична діагностика суїцидальної поведінки засуджених, яка полягає у збиранні,

узагальненні та аналізі інформації про схильність різних категорій засуджених до суїциду та інших видів суїцидальної поведінки.

Звертаючись до міжнародного досвіду запобігання суїциду серед засуджених, доцільно зупинитись на досвіді США. Так, для профілактики суїцидів в пенітенціарних закладах більшості штатів США можуть застосовуватися превентивні заходи, наприклад, ґрати на вікнах загороджуються квадратним пластиком таким чином, щоб до них не можна було прив'язати мотузку. Використовується також аудіомоніторне обладнання з датчиками часу, за допомогою яких кожні 15 хвилин проводиться візуальний огляд камери. Крім того, тюремна адміністрація застосовує процедуру скринінгу, при якому прізвище кожного потенційного суїцидента вводиться в комп'ютер, щоб з'ясувати, чи не було у нього раніше суїцидальних спроб.

Проте, деякі представники адміністрації в'язниць, вважають, що небажано закривати решітки на вікнах пластиковим покриттям, так як воно підсилює клаустрофобію і почуття самотності в ув'язнених. Вони стверджують, що частоту суїциду серед засуджених підвищує ізоляція і несприятливе оточення в камерах. В якості альтернативних заходів профілактики пропонується присутність наглядачів, переважно в цивільному одязі, в кожному тюремному відсіку. Таке індивідуальне спостереження зазвичай використовується в лікарнях, якщо пацієнта відносять до групи підвищеного суїцидальної ризику.

Практика введення постійного нагляду за засудженими, свого часу була введена у жіночій в'язниці турецького міста Ізмір. Так, до засуджених жінок, з метою профілактики та запобігання суїциду, почали застосовувати новий запобіжний захід: охоронці, з інтервалом у 30 хвилин, йдуть від клітини до клітини, при цьому запитуючи кожну ув'язнену чи вона в порядку. Така практика, замість очікуваних результатів стала тортурами для засуджених в нічний час [68].

Отже, заходи, які були впроваджені адміністрацією турецької жіночої в'язниці, негативно позначаються на психологічному стані засуджених замість ефективного запобігання суїциду серед засуджених.

Заслуговує на увагу практика пенітенціарних закладів Азербайджану щодо запобігання суїциду серед засуджених. Так, як тільки відбувається самогубство у в'язниці, відразу порушується кримінальна справа, розслідується також факт доведення людини до самогубства [69]. Це дає змогу детально дослідити причини та умови вчинення суїциду засудженим. Співробітникам пенітенціарної системи Азербайджану, завдяки такій діяльності вдається попереджувати самогубства засуджених пов'язані з гемблінгом (залежність від азартних ігор), який розповсюджений серед спецконтингенту, та іншими проявами субкультури засуджених.

Особливе значення у превенції суїциду в місцях позбавлення волі відіграє соціальна робота, спрямована на налагодження соціальних зв'язків засуджених з їхніми сім'ями та іншими особами, що лишилися за межами УВП.

Доцільним є також поширення практики залучення до роботи із засудженими представників релігійних та громадських організацій, які можуть не лише сприяти процесу ресоціалізації засудженого, але і надати йому відчуття власної цінності, «потрібності» суспільству і завдяки цьому врятувати від самогубства.

Своєрідним проривом на сучасному етапі законодавчого врегулювання запобігання суїциду серед засуджених, на нашу думку, є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» № 419-VIII, [70] яким в органах та УВП України запроваджено інститут «капеланів».

Варто зазначити, що даний Закон регламентує діяльність священиків-капеланів щодо здійснення душпастирської опіки серед арештованих і засуджених до позбавлення волі осіб. На нашу думку, новацією для кримінально-виконавчого законодавства, є заборона «оприлюднювати,

фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді». Відомості, отримані зі сповіді не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Інакше кажучи, засудженим і ув'язненим забезпечено конфіденційність сповіді.

Головними завданнями інституту священнослужителів (капеланів) та здійснення ними душпастирської опіки є забезпечення права засуджених на свободу совісті та віросповідання, можливості задоволення релігійних потреб, поширення загальнолюдських цінностей та ідеалів, благодійна допомога, інформаційна й духовно-просвітницька діяльність, спрямовані на подолання відчуження, соціальної ізоляції осіб, позбавлених волі, на їхнє духовне відродження та ресоціалізацію, а також на профілактику ВІЛ/СНІДу, алкоголізму, наркоманії; сприяння засудженим, особам, узятим під варту, їхнім сім'ям у відновленні та підтриманні соціально корисних зв'язків, допомога адміністраціям пенітенціарних установ і слідчих ізоляторів у підготовці засуджених до звільнення; підготовка методичних рекомендацій для проведення духовно-морального виховання, задоволення релігійних потреб засуджених і осіб, узятих під варту, у здійсненні церковних обрядів тощо.

На думку сучасних вчених, цей Закон покликаний підвищити ефективність та розкрити великий профілактичний потенціал релігії в УВП. При цьому спільною функцією держави і церкви (релігійних організацій) по суті є протидія злу у всіх його суспільних проявах. Одним з різновидів такого зла є злочинність [71].

У цьому контексті, доцільно зазначити, що свого часу саме християнський погляд на смерть і людську свободу приніс щось зовсім нове в оцінку суїцидального акту. Християнство засуджує самогубство як наслідок впадання в смертний гріх зневіри, а також як форму вбивства в порушенні заповіді «не убий». На думку М. Бердяєва, життя є «добра новина, дароване Творцем. Смерть же є найбільшим і останнім зло. Але смерть є не тільки зло. Вільне прийняття смерті, вільна жертва життям є добро і благо. Христос

смертю смерть подолав. ... Самогубство прямо протилежно хресту Христовому, Голгофі, та є відмовою від хреста, зрада Христу. Тому воно глибоко протилежно християнству. Образ самогубця протилежний образу розп'ятого за правду. Вільна хрещена жертва є шлях до вічного життя. Самогубство ж є шлях до вічної смерті, воно відмовляється від воскресіння ... Християнська церква твердо стоїть на тому, що вбивство завжди страшніше страждання, що краще страждати, ніж вбивати зі співчуття ... Тільки християнство і вчить тому, що страждання виносяться і має сенс» [72, с. 108].

На нашу думку, доцільно звернутись до міжнародного досвіду функціонування інституту тюремних капеланів, який запроваджено також у тих країнах, що задекларували світський характер державної влади та принцип взаємного відокремлення державних і церковних структур.

Європейська капеланська система має різні форми побудови. Капелани діють або на правах волонтерів (на добровільній основі), або як державні чиновники, які мають відповідне коло обов'язків. Правовою основою для тюремного служіння є Європейські пенітенціарні правила, доповнені внутрішньодержавними законами, положеннями та інструкціями [73].

Варто зазначити, що практика залучення священників до соціально-виховної роботи із засудженими вперше була введена в Європі наприкінці XVIII століття у в'язницях Великобританії.

Так, на сучасному етапі, у в'язницях Великобританії, для звіту капелани ведуть один загальний журнал, у якому детально описано робочий день кожного з них (з ким спілкувався, кого хрестив, сповідав, свої спостереження, зауваження і т.д.). На підставі опитування капеланами новоприбулих ув'язнених, фахівці реабілітаційних та інших служб складають індивідуальні програми роботи. Капелани виконують багато обов'язків, покладених на них адміністрацією в'язниці (наприклад, займаються з дітьми, коли дружина прийшла до в'язниці на побачення з засудженим чоловіком) [74].

У східноєвропейських країнах, на відміну від Великобританії та інших західноєвропейських країн (Німеччини, Фінляндії, Норвегії і т.д.), де

капеланське служіння відбувалося безперервно протягом десятиліть, духовна робота з засудженими та ув'язненими почала проводитись відносно нещодавно, з початку 1990-х років. До таких країн належить і Чехія.

Духовна робота з ув'язненими в Чехії проводиться організаціями двох типів: «Тюремна духовна турбота» і «Тюремна духовна служба». Перша займається духовним і соціальним піклуванням про ув'язнених на добровільній основі, є недержавною християнською організацією та складається зі священників, які є представниками зареєстрованих в Чехії церков та мирян.

Представники цієї організації тісно співпрацюють з «Тюремною духовною службою» в особі капеланів. У Чехії головний капелан, його заступник і всі рядові капелани є співробітниками тюремної служби з певними правами та обов'язками. Він відповідає за свою роботу безпосередньо перед головним керуючим кабінету генерального управління тюремної служби. На посаду головного капелана людина в духовному сані приймається на підставі вірчого листа зареєстрованої державою Церкви відповідно до умов, передбачених у договорі про тюремну духовну службу [74].

Головний капелан регулює службові обов'язки тюремних капеланів, контролює діяльність всіх капеланів та висловлює побажання щодо їх робочого графіку.

Розглядаючи досвід тюремного капеланства на території колишнього Радянського Союзу необхідно зупинитись на Естонії. Починаючи з 1989 року державна влада планомірно вводила посаду тюремного капелана в МЮ Естонії. Так, у 1989 році Міністерство внутрішніх справ Естонської Республіки дозволило добровольцям відвідувати в'язниці. Координацією їх дій займалася Асоціація естонських капеланів. Робота асоціації фінансувалася однією з організацій, що займається тюремним служінням в США.

Посаду капеллана на державному рівні в естонських в'язницях було введено у 1997 році, з того часу заробітну плату їм виплачує держава. На сучасному етапі, при кожній естонській в'язниці діє інститут старших капеланів або координаторів. Головна вимога, що пред'являється до державного

капланату, полягає в тому, що кандидат повинен бути як мінімум в сані диякона і мати вищу богословську освіту. Виняток робиться для тих, хто має стаж роботи. Крім того, один-два рази на рік проводяться курси підвищення кваліфікації.

Важливим кроком на шляху до запобігання суїциду в світі стало створення у 1960 році Міжнародної асоціації із запобігання самогубствам (англ. International Association for Suicide Prevention, IASP), яка тісно співпрацює з Всесвітньою організацією охорони здоров'я і покликана попередити суїцидальну поведінку. Крім цього, організація служить своєрідним форумом для стабілізації психічної кризи у людей, що знаходяться в стані стресу. Співробітники асоціації надають допомогу тим, хто вижив під час спроби суїциду, а також людям, так чи інакше постраждалим від суїцидальної поведінки. За півстоліття свого існування організація накопичила безцінний досвід в цій області. В даний час Міжнародна асоціація із запобігання самогубствам складається з професіоналів і волонтерів з більш ніж п'ятдесяти країн світу.

Звертаючись до міжнародного досвіду запобігання суїциду, необхідно зазначити, що у 1999 році Всесвітня організація охорони здоров'я почала реалізацію програми SUPRE – всесвітньої ініціативи з превенції самогубств. У період з 2000 по 2012 рік, завдяки діяльності ВООЗ та громадських організацій, що долучились до реалізації програми SUPRE, незважаючи на зростання населення в світі, абсолютне число самогубств скоротилось приблизно на 9%, з 883 до 804 тисяч.

В рамках програми SUPRE Всесвітньою організацією охорони здоров'я було розроблено та прийнято Комплексний план дій в галузі психічного здоров'я на 2013-2020 роки, а держави-члени взяли на себе зобов'язання скоротити до 2020 року частоту самогубств на 10%. Програма дій ВООЗ щодо заповнення прогалин в галузі охорони психічного здоров'я, здійснення якої почалося в 2008 році, включає роботу з попередження самогубств як один із

пріоритетних напрямків і пропонує науково обгрунтовану технічну підтримку по розширенню надання послуг на державному рівні.

Важливий крок у площині державної політики спрямованої на запобігання суїциду серед засуджених зробили США. Так, Виправною службою Канади у 2014 році було розроблено Національну стратегію запобігання суїциду та членушкодженням, головними цілями і завданнями якої є зниження рівня самогубств і членушкоджень серед засуджених та персоналу виправних установ [4].

Для досягнення поставленої мети було розроблено скоординований та комплексний підхід який включає в себе оцінку ризиків вчинення суїциду засудженими, профілактику суїциду шляхом індивідуальних бесід, лікування душевно хворих осіб, психологічну підтримку та навчання персоналу УВП.

Основними заходами, спрямованими на реалізацію стратегії на практиці є:

- забезпечення безпечних і гуманних умов для тих, хто страждає від психічних захворювань або не в змозі самостійно впоратись із стресовими ситуаціями;
- підвищення рівня знань та обізнаності персоналу виправних установ щодо самогубств та членушкоджень;
- розвиток умінь і навичок персоналу для запобігання самогубствам та членушкодженням, включаючи виявлення ризику вчинення самогубства, моніторингу попередніх показників і забезпечення психологічної підтримки засудженим, схильним до суїциду та членушкоджень;
- підготування, оцінка та впровадження моніторингу інструментів суїцидальних ризиків;
- розробка та реалізація комплексного плану підготовки кадрів;
- сприяння науковим дослідженням і розробці програм для цільових груп ризику, в тому числі засуджених, схильних до членушкоджень, правопорушників, які страждають психічними хворобами;

- збір даних для відстеження суїцидальних спроб та членушкоджень та аналіз їх причин і обставин вчинення;
- розробка і впровадження психологічного супроводу для осіб, які намагались покінчити життя самогубством.

Підтримка і навчання персоналу виправних установ має вирішальне значення в цій стратегії та є ключем до її успіху. Координує діяльність Виправної служби Канади Всесвітня організація охорони здоров'я.

На наш погляд, важливу роль у запобіганні суїциду серед засуджених у розвинутих країнах відіграють відомчі та громадські організації, які займаються проблемами суїциду в суспільстві. Попередній аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що основними особливостями профілактики суїцидальної поведінки у зарубіжних країнах є: розвинена мережа некомерційних громадських організацій (США, Великобританія, Швеція, Фінляндія, Норвегія), підтримка громадських організацій, які надають допомогу потенційним суїцидентам, на державному рівні (США, Великобританія), наявність національних програм з вивчення причин та запобігання суїциду (США, Великобританія, Швеція, Фінляндія, Норвегія), наявність державного органу, який здійснює моніторинг суїцидальних тенденцій у країні та реалізує державну політику у сфері запобігання суїциду (Японія). Оскільки діяльність громадських організацій щодо запобігання суїциду спрямована на найбільш вразливі категорії населення, запобігання суїциду серед засуджених посідає вагоме місце у їх діяльності. Необхідно відмітити, що суїцид в пенітенціарних закладах країн, які вирішують дану проблему на національному рівні, має тенденцію до зниження та є значно нижчою ніж в інших країнах.

Узагальнюючи вітчизняний та зарубіжний досвід превенції суїциду серед засуджених, вбачається, що для ефективної реалізації державної політики у сфері запобігання суїциду серед засуджених мають бути: вироблені напрями такої політики; поставлені стратегічні завдання й створений алгоритм запобігання суїциду з можливістю залучення інфраструктури, засобів масової

інформації та громадськості; окреслене коло суб'єктів, що здійснюватимуть поставлені завдання й функції та визначений обсяг їх повноважень, прав, обов'язків. Але найголовнішою умовою вдалого втілення в життя такої державної політики, на нашу думку, має стати комплексний підхід, який би включав взаємодію спеціально створеного й уповноваженого державою органу, що зміг би координувати співпрацю відповідних суб'єктів запобігання на всіх рівнях.

Висновки до розділу 1

1. Аналіз історичного розвитку уявлень про суїцид як кримінологічне явище на теренах сучасної України, на основі різних наукових джерел, дозволив умовно виділити такі періоди наукового дослідження суїциду в Україні:

- 1) імперський – XVIII–XIX століття;
- 2) радянський – початок XX століття – 1991 рік;
- 3) сучасний – 1991 рік – теперішній час.

2. Надано системний опис та пояснення ступеню дослідженості проблематики суїциду серед засуджених у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців. Зроблено висновок, що сучасна пенітенціарна суїцидологія характеризується наявністю двох аспектів: теоретичного (спрямованого на створення комплексної теорії суїциду, як кримінологічного явища) і практичного (націленого на профілактику суїциду серед засуджених). З розвитком наукової думки про суїцид як кримінологічне явище виникла необхідність визначення поняття суїциду серед засуджених як самостійного об'єкта дослідження.

3. Запропоновано визначення змісту суїциду серед засуджених як явища, що існує на двох рівнях – абстрактному (масовому та статистично стійкому) та конкретному (індивідуальному) та сформульовано авторське поняття «суїцид серед засуджених», під яким пропонується розуміти асоціальне, девіантне та

деструктивне явище, яке знаходить діяльнісний прояв в усвідомленій, вольовій аутодеструктивній поведінці засуджених, що є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості та має на меті позбавлення себе життя і, як наслідок, настання смерті.

4. Аналіз міжнародного досвіду запобігання суїциду серед засуджених дає підстави для висновку, що найбільш дієвим та перспективним в Україні напрямом відповідної запобіжної діяльності є практика залучення до роботи із засудженими представників релігійних та громадських організацій. Для ефективної реалізації державної політики у сфері запобігання суїциду серед засуджених мають бути: визначені основні напрями такої політики; поставлені стратегічні завдання й створений алгоритм запобігання суїциду з можливістю залучення інфраструктури, засобів масової інформації та громадськості; окреслене коло суб'єктів, що здійснюватимуть поставлені завдання й функції та визначений обсяг їх повноважень, прав, обов'язків. Необхідною умовою вдалого втілення в життя такої державної політики має стати комплексний підхід, що передбачає взаємодію спеціально створеного й уповноваженого державою органу, одним з завдань якого мала б бути координація діяльності відповідних суб'єктів запобігання на всіх рівнях.

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

2.1. Стан, структура та динаміка суїциду серед засуджених у виправних колоніях України

У цілому, проблема осмислення суїцидальної поведінки засуджених у ВК є актуальною, але водночас і недостатньо дослідженою як в теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Попередній аналіз наукової літератури, дозволяє констатувати відсутність в сучасній юридичній літературі досліджень спрямованих на з'ясування кримінологічної характеристики сучасного стану суїциду у ВК України зумовлює актуальність теми дослідження та необхідність проведення відповідного комплексного наукового пошуку.

На нашу думку, дослідження сучасного стану суїциду серед засуджених у ВК України шляхом кримінологічного аналізу його рівня та динаміки, виявлення основних факторів, що впливають на зазначені показники є вкрай важливим.

Відтак, запобігання та профілактика суїциду серед засуджених у ВК України є одним з пріоритетних напрямів удосконалення діяльності КВС України.

Перш за все, під час аналізу рівня суїциду серед засуджених необхідно звернути увагу на кількісні показники суїциду в УВП (таблиця 2.1).

Як видно з вище наведеної таблиці, починаючи з 2012 року чотири роки поспіль були відмічені сплеском випадків суїциду в УВП. Так, якщо в період з 2008 по 2010 рік включно, та й раніше щорічно реєструвалось 40-44 випадків суїциду, то починаючи з 2012 року цей показник в середньому зріс на 28%.

Завдяки злагодженим заходам, які було вжито керівництвом та персоналом ДКВСУ, у 2015 році вдалося переламати негативну динаміку зростання кількості самогубств серед засуджених, що спостерігалась протягом попередніх років.

Таблиця 2. 1

Суїцид та смертність в УВП України

(за даними Державної пенітенціарної служби України, Департаменту ДКВСУ МЮ України та Адміністрації ДКВСУ МЮ України)

Показники станом на 01 січня вказаного календарного року за попередній рік	01.01. 2010	01.01. 2013	01.01. 2014	01.01. 2015	01.01. 2016	01.01. 2017	01.01. 2018	01.01. 2019
Кількість осіб, що перебувають в УВП	147 716	147 122	126 937	73 431	69 997	60 399	57100	55078
Кількість померлих	761	1 021	911	792	510	523	568	331
На 1 тис. засуджених	5,2	6,9	7,2	10,7	7,3	8,7	9,95	6,01
Кількість випадків суїциду	44	65	84	62	49	39	31	33
На 1 тис. засуджених	0,3	0,4	0,7	0,8	0,7	0,7	0,5	0,5

Одним з основних показників рівня суїциду серед засуджених є його динаміка. Як бачимо з наведених даних, кількість випадків суїциду серед засуджених у ВК України демонструє загальну тенденцію до зниження (таблиця 2.2).

Динаміка суїциду серед засуджених в Україні у період із 2008 по 2018 роки

(за даними Державної пенітенціарної служби України, Департаменту ДКВСУ МЮ України та Адміністрації ДКВСУ МЮ України)

№ п/п	Роки	Кількість випадків суїциду серед засуджених, одиниць	Абсолютний приріст (зниження) кількості випадків суїциду серед засуджених, одиниць	Темп зростання (зниження) кількості випадків суїциду серед засуджених, %	Темп приросту (зниження) кількості випадків суїциду серед засуджених, %
1	2008	40	-	-	-
2	2009	44	4	110	10
3	2010	44	0	100	0
4	2011	59	15	134,1	34,1
5	2012	64	5	108,5	8,5
6	2013	84	20	131,3	31,3
7	2014	62	-22	73,8	-26,2
8	2015	49	-13	79,0	-21,1
9	2016	39	-10	79,5	-20,4
10	2017	31	-8	79,5	-20,5
11	2018	33	2	106,5	6,5

Темпи зростання кількості суїциду серед засуджених, розраховані ланцюговим способом, відображають наступні значення: 2009 р. – 110%, 2010 р. – 100%, 2011 р. – 134,1%, 2012 р. – 108,5%, 2013 р. – 131,3%, 2014 р. – 73,8%, 2015 р. – 79%, 2016 р. – 79,5%, 2017 р. – 79,5%, 2018 р. – 106,5%. Аналіз відносних показників суїциду серед засуджених дає можливість стверджувати, що темп зростання даного явища в аналізований період можна умовно розділити на три етапи – до 2014 року, який характеризується наявністю темпу зростання, більшого за одиницю, з 2014 року по 2017 рік – коли темп зростання демонстрував низхідні значення, та з 2018 року – коли темп зростання суїциду серед засуджених у ВК знову перевищив одиницю.

Певним чином корегують уявлення про рівень суїциду в УВП показники питомої ваги суїциду серед засуджених від загальної смертності в УВП. У порівнянні з попередніми роками питома вага самогубств від загальної смертності у ВК має нестабільну тенденцію. Так, питома вага суїциду від загальної смертності в цілому по системі у 2015 році складала 9,6%, в той час як у 2012 році даний показник складав 6,4%. Зазначені зміни, на нашу думку, можна пояснити зниженням рівня смертності в установах покарань в цілому, що і підвищило частку суїциду серед засуджених від загальної смертності в УВП. Разом з тим, питома вага суїциду від загальної смертності засуджених у ВК України у 2016 році склала 7,4%, а вже у 2017 та 2018 роках – 5,5% та 6,9% відповідно.

Середньорічний коефіцієнт інтенсивності суїциду засуджених у ВК України на 100 тис. осіб становить 57,5 осіб. Водночас, аналіз статистичних даних за останні роки свідчить, що у розрахунку на 100 тис. осіб, загальна кількість самогубств серед засуджених більше ніж у двічі перевищує рівень самогубств серед населення в Україні (57,5 випадків серед засуджених проти 21,2 випадки серед населення) та є одним з найвищих серед пенітенціарних служб країн ЄС.

Так, рівень смертності від самогубств в окремих областях продовжує залишатись досить високим на протязі декількох останніх років, що тягне вгору негативні показники смертності внаслідок самогубства в УВП. Аналіз статистичних даних за останні роки свідчить, що в окремих установах Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Полтавської та Київської областей якість роботи з профілактики та попередження самогубств знаходиться на незадовільному рівні та продовжує погіршуватися.

У розрахунку на 100 тисяч осіб найвищими залишаються показники самогубств серед спецконтингенту в установах Чернівецької (377 випадків на 100 тисяч осіб), Івано-Франківської (301 випадок на 100 тисяч осіб), Вінницької (193 випадки на 100 тисяч осіб), Полтавської (115 випадків на 100 тисяч осіб) та Житомирської (107 випадків на 100 тисяч осіб) областей. Вони значно

перевищують середній показник серед ВК України (70 випадків на 100 тисяч осіб) та розрахунковий показник самогубств серед цивільного населення в Україні (21,2 випадки) [75].

Аналіз допущених випадків самогубств серед засуджених у ВК України за рівнями безпеки у період з 2013 по 2016 рік включно, дає можливість стверджувати, що найчастіше суїцид вчиняють засуджені, які відбувають покарання у ВК середнього рівня безпеки. Найменш вразливою категорією засуджених, у суїцидальному аспекті, є засуджені які відбувають покарання у ВК мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (рис. 2.1).

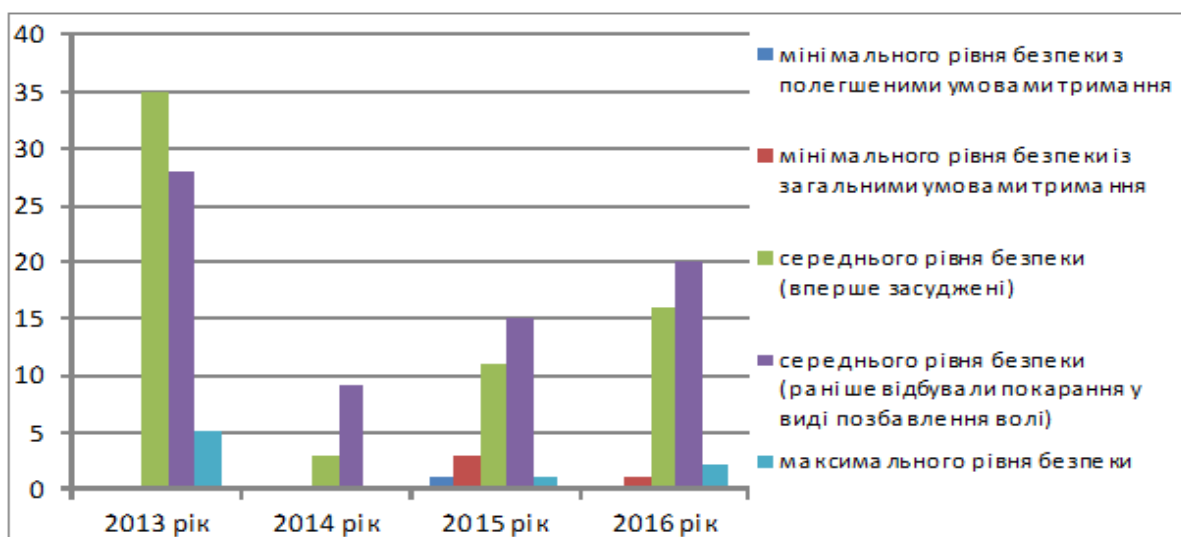

Рис. 2.1. Кількість допущених випадків самогубств у ВК України за рівнями безпеки протягом 2013-2016 років
(за даними ДПтСУ та Департаменту ДКВСУ МЮ України)

Так, можна припустити, що значний вплив на рішення засудженого вчинити суїцид здійснюють ізоляція та режим відбування покарання [76]. Як зазначає А.П. Гель, і з чим ми повністю погоджуємося, ізоляція полягає у обмеженні свободи дії, яке слід розуміти як у фізичному, так і соціальному, соціально-психологічному сенсі. Оскільки виконання покарань не може здійснюватися поза суспільними відносинами, головного значення тут набувають соціальний та соціально-психологічний аспекти свободи [2; с. 394]. Соціально-психологічний аспект ізоляції проявляється у тому, що засуджені

обмежені у спілкуванні з людьми, які перебувають за межами УВП, мають обмежений доступ до наукової, культурної, політичної інформації та засобів масової комунікації (обмеження перегляду програм телебачення, спеціальний добір кінофільмів, тощо). Таке обмежене спілкування, почуття інформаційного «голоду» негативно впливає на морально-психологічне здоров'я засудженого.

На думку В.В. Новікова, з якою погоджуємося і ми, велика частина самогубств серед засуджених здійснюється у перші два роки відбування покарання, що пояснюється об'єктивними труднощами психологічної адаптації до інших умов життя, необхідністю побудови нових, специфічних соціальних контактів, виконання іншої соціальної ролі [77, с. 37]. Це підтверджує і офіційна статистика Адміністрації ДКВСУ МЮ України, оскільки у період з 2010 по 2018 рік включно приблизно 39% самогубств у ВК засуджені вчинили у перші два роки відбування покарання.

Вбачається, що мікросередовище засуджених – це не що інше, як середовище, пов'язане зі злочинною діяльністю і відбуванням покарання, тому, соціально-психологічна обстановка у ВК, дає можливість прогнозувати поведінку засуджених та швидко впливати на причини і умови, що сприяють вчиненню засудженими суїциду.

У контексті вищевикладеного, слід зазначити, що важливе значення для профілактики суїциду серед засуджених має своєчасне виявлення та постановка на профілактичний облік осіб, які схильні до суїциду.

Станом на 1 січня 2017 року на профілактичних обліках психологів ВК перебувало близько 10 тис. засуджених, які потребують постійної психологічної допомоги та підтримки, з них 3,2 тис. осіб схильних до самогубств та членушкоджень.

Разом з тим, аналіз осіб, які вчинили самогубство, свідчить, що тільки 20,4% від їх загальної кількості перебували на обліку у психологів, а 79,6% взагалі не потрапляли в їх поле зору та не перебували на профілактичному обліку [78]. Однією із основних причин незабезпечення належного психологічного супроводу спецконтингенту є некомплект посад психологів у

ВК, які повинні виявляти суїцидальні наміри засуджених, та слабкий контроль за поведінкою засуджених.

Проте, на нашу думку, найбільше сприяє вчиненню самогубств наявність умов, які дають можливість їх безперешкодно вчинити, що найчастіше пов'язано з халатністю при виконанні покладених на персонал ВК обов'язків. Це підтверджує і аналіз місць де найчастіше засудженими здійснювались самогубства. Більшість із допущених самогубств вчиняються у камерних приміщеннях (приблизно 25% від загальної кількості самогубств), у підсобних приміщеннях, горищах та підвалах – близько 16,5%, у приміщеннях промислової зони – близько 12%. Разом з тим, 13% від загальної кількості самогубств вчиняються безпосередньо в житлових приміщеннях відділень соціально-психологічної служби, що свідчить, як про послаблення нагляду за поведінкою засуджених, так і про погіршений морально-психологічний клімат у їх середовищі.

Аналіз даних щодо вчинення самогубств засудженими у ВК України у період з 2013 по 2018 рік включно, дозволяє стверджувати, що суїцидонебезпечним часом залишається темна пора доби (період з 22.00 до 8.00 години ранку), на цей час припадає близько 46% від загальної кількості самогубств серед засуджених. Разом з тим, у 2015 році значно зросла частка самогубств, вчинених у період з 8.00 до 15.00 години дня, яка становить 32,7% від їх загальної кількості, проти 19% у 2013 році. Це свідчить про слабку організацію нагляду та відсутність проведення виховних та профілактичних заходів із засудженими [78].

Важливим елементом правової природи суїциду є кримінологічні фактори, які, так чи інакше, впливають на суїцидальні наміри засуджених. До вищезазначених факторів слід віднести:

- 1) Повторну судимість. Серед схильних до суїциду осіб можна виокремити осіб, які вже мали судимість (одну або декілька). Цю думку, розділяють і А. С. Міхлін, М. П. Мєлєнтьєв та А. П. Тищенко, які встановили підвищену схильність до вчинення суїциду у засуджених чоловіків, які мають

дві або більше судимостей у минулому [15, с. 47]. Дана група засуджених відрізняється підвищеним ризиком вчинення суїциду навіть на волі. Як правило, до цієї групи суїцидентів відносяться чоловіки, які втратили соціальні зв'язки, розлучені, які страждають алкоголізмом чи наркотичною залежністю. Відповідно до офіційної статистики Адміністрації ДКВСУ МЮ України найчастіше суїцид вчиняють особи, які мали одну або дві судимості (близько 45% від загальної кількості суїцидентів), а найрідше – особи, що мали 5 або більше судимостей (приблизно 10% від загальної кількості суїцидентів).

2) Кваліфікацію злочину. Найчастіше в місцях позбавлення волі суїцид вчиняють засуджені за корисливо-насильницькі злочини (крадіжка, розбій, грабіж – 50% від загальної кількості самогубств серед засуджених у ВК; вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 45%) та ін.

3) Довічне позбавлення волі. Особи, засуджені до довічного позбавлення волі складають окрему «групу ризику» щодо проявів суїцидальних намірів. Це зумовлюється не тільки особливостями умов утримання, виконання та відбування покарання, а ще й соціально-психологічними змінами, що відбуваються у житті та особистості таких засуджених. Особливістю засуджених до довічного позбавлення волі є те, що у них немає постійного психічного стану. Він швидко змінюється. Головна причина полягає в тому, що засуджені постійно переймаються спогадами про минуле, оцінкою ситуацій і подій, що привели їх за ґрати назавжди [79, с. 31; 80].

Серед причин смерті засуджених впевнено переважає механічна асфіксія через повішення, що є провідним способом суїциду серед населення у світі, в тому числі в Україні. Домінування способу самоповішення у ВК, як правило, пов'язано з його високим відсотком летальності, доступністю в умовах нагляду за засудженими, відносною безболісністю і швидкістю досягнення мети.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що хоча кількість випадків суїциду серед засуджених у ВК України за попередні роки демонструвала загальну тенденцію до зниження, рівень суїциду даного негативного явища

залишається досить високим та є одним з найвищих серед пенітенціарних служб країн ЄС.

2.2. Співвідношення суїциду серед засуджених та злочинності у виправних колоніях України

Розгляд самогубства з точки зору кримінологічного вчення про злочинність в якості вкрай негативного і асоціального явища, корелюючого по абсолютним та відносним показникам із відповідними показниками злочинності, є новим та достатньо актуальним підходом до даної проблеми.

У цьому контексті необхідно наголосити на кримінологічній значущості проблеми суїцидальності, що виражається у тісному зв'язку самогубств зі злочинністю. Зокрема, заслуговує уваги стійкий кореляційний зв'язок суїцидів та агресивно-насильницької поведінки. Досить часто акту самогубства передуює кримінальна активність з боку суїцидента, що свідчить про глибинні спільні детермінаційні чинники суїцидальності та злочинності. Означені фактори, а також масовий характер відтворення самогубств дає вагомі підстави для віднесення останніх до розряду фонових для злочинності явищ, поглиблене й системне дослідження яких має відкрити додаткові знання про детермінаційну природу самої злочинності, виявити нові інструменти комплексного деструктивного впливу на неї та одночасного оздоровлення населення, поліпшення загального психологічного клімату за рахунок зниження соціальної напруженості, у чому вбачається й можливість удосконалення загальносоціального базису протидії як злочинності в цілому, так і її фоновим явищам, до яких відносять і суїцид.

Однак, на сьогоднішній день в кримінології практично відсутні дослідження, присвячені комплексному вивченню взаємозв'язку явищ суїциду та злочинності. Існуючі у цій області дослідження в більшій мірі мають фрагментарний публіцистичний характер і розкривають лише окремі аспекти даної проблеми.

Актуальність дослідження проблеми суїциду в контексті взаємозв'язку зі злочинністю, в першу чергу, обумовлена особливостями розповсюдження даних негативних явищ в суспільстві, залежністю від загальних соціальних процесів, причин і умов, а також схожістю особистісних характеристик суїцидентів та значної частини злочинців. Особливо вираженим є зв'язок суїциду з насильницькою злочинністю, що обумовлює необхідність у їх спільному комплексному вивченні та розробці заходів їх профілактики.

Так, попередній аналіз наукових джерел дозволяє встановити окремі форми взаємозв'язку суїциду та злочинності, з іншими девіантними проявами у суспільстві, які мають спільну з ним природу виникнення, виражену в агресії, а саме вчиненням вбивства, доведенням до самогубства та тероризмом.

З точки зору наукової та практичної цінності нашого дослідження буде доцільним, перш за все, звернутися до визначення поняття «агресія» (від лат. *agressio* – здійснювати напад). Так, на думку Т. В. Алексєєвої і Н. І. Ковальчишиної, агресія це мотивована деструктивна поведінка індивіда, що суперечить заведеним правилам і нормам існування людей у соціумі, що завдає моральної, фізичної, матеріальної або психологічної шкоди іншим людям [81, с. 5]. Аналогічну думку висловлював і російський психолог А. О. Реан, який під агресією розуміє будь-які дії, які спричиняють або можуть спричинити шкоду іншій людині чи групі людей. Поіменований науковець вважає, що агресивність це властивість особи, яка втілюється в готовності до агресії [82, с. 37]. Сальвадорський священник, доктор теологічних наук Х. М. Дегальдо розглядає агресивність людини як поведінкову реакцію, для якої характерно застосування сили з метою нанесення ушкоджень людям або предметам [83, с. 124]. Німецький психолог Х. Хекзауен розуміє агресію як специфічно орієнтовану поведінку, спрямовану на усунення або подолання всього того, що загрожує фізичній та (або) психічній цілісності живого організму [84, с. 367].

Схожі погляди та переконання простежуються у роботах А. П. Закалюка та Ю. М. Антоняна. Так, видатний вітчизняний кримінолог А. П. Закалюк під

агресивністю розуміє індивідуально-психологічну рису в структурі особи злочинця, а насильство на думку вченого, є проявом агресії [85, с. 35].

Ю. М. Антонян, у своїх наукових працях, визначає агресію, як таку поведінку особи, яка проявляється в демонстрації сили, погрози її застосування або у використанні сили стосовно окремої людини чи групи людей. На його думку, агресивність це риса особи, а агресія – її прояв [86, с. 13-14].

Окремої уваги заслуговує визначення агресії запропоноване Р. Бероном та Д. Річардсоном. Поіменовані вчені розглядають агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настанову. Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настанов, саме тому це явище доцільно визнати як насильство [87, с. 28]. Насильство, у свою чергу, є прерогативою людини, як спотворена реакція її організму й особистості на подразнення від оточуючого природного та соціального середовища.

Поряд з тим, необхідно зазначити, що у сучасній кримінологічній науці існує поняття «кримінальна агресія». Так, О. Григор'єва визначає кримінальну агресію особи, – як суспільно небезпечну форму прояву десоціалізації особи, яка пов'язана із протиправним заподіянням шкоди з метою спричинення фізичних, психічних страждань, тілесних ушкоджень або позбавлення життя [88].

Поняття агресивної поведінки тісно пов'язано з такими поняттями, як агресивна дія, жорстокість, ворожість, примус та насильство. Так, на думку Д. Журавльова агресивність з'являється на світ разом із народженням дитини – це природна реакція на перешкоди, що заважають задоволенню життєво важливих потреб, реалізації «принципу задоволення» [89, с. 192].

Агресія в соціальній сфері визначається за допомогою гегелівського формулювання поняття насильства: «... насильство ззовні є особливе, що протистоїть особливому, захоплення його власності, нове страждання» [90, с. 179]. Таким чином, можна стверджувати, що як біологічне є передумовою соціального, так і агресія в природі є передумовою насильства в соціальній сфері. Агресія в суспільстві – це насильство. З розвитком

суспільства вона набирає поміркованих форм завдяки прогресу розподілу функцій, посиленню взаємодії між індивідами, зростанню їх залежності одне від одного [91, с. 271]. Вона виходить за межі необхідності забезпечення фізіологічного виживання людської істоти і стає соціальною дією, здійснює руйнівний вплив на об'єкт не стільки фізично, скільки психічно, підпорядковуючи і руйнуючи його суб'єктивну волю, світогляд, настановлення, мотиви діяльності та емоції [92, с. 53].

Оцінюючи теоретико-правову думку поіменованих науковців можна стверджувати, що агресія є проявом агресивності, як індивідуально-особистісної риси та, водночас, природної властивості, яка генетично притаманна людині.

У свою чергу, зазначене дозволяє зробити висновок, що агресивність здатна переходити у рису особистості та може обумовлювати типовий для даної особистості спосіб поведінки в певних життєвих умовах і обставинах за умови, що ситуації, які сприяють виникненню агресивності, повторюються з певною частотою. Інакше кажучи, якщо агресивність не стала рисою особистості, то у відповідь на виникнення даного стану впливають агресивні дії. Під «агресивними діями» розуміються деструктивні дії, що виступають як засіб досягнення будь-якої мети; спосіб психічної розрядки, задоволення блокованої потреби особистості і зміни діяльності; форма самореалізації й самоствердження [93, с. 151].

В науковій літературі виділяють наступні форми прояву агресивних дій: фізична (нанесення тілесних ушкоджень), вербальна (словесний прояв агресивності), пряма і непряма, аутоагресивна (самозвинувачення, самознищення, самогубство), ворожа (заподіяння шкоди), інструментальна (використання агресії для досягнення мети).

Тобто, агресивні дії можуть бути спрямовані на самого себе (аутоагресія) – самогубство, самоприпинення, самозвинувачення [94, с. 10].

Виходячи з етимології слова «суїцид» (англ. suicide < лат. Sui – сам, себе + caedes – вбивство), це аутоагресія, яка спрямована агресором на позбавлення

себе життя. Отже, суїцид це цілком свідомо вчинювані дії окремою особою які спрямовані на припинення свого існування, а їх наслідком є смерть. Тобто, суїцид є свідомим і умисним вчинком, ключовим моментом у якому є факт позбавлення життя себе самим.

Попередній аналіз наукових джерел дозволяє констатувати, що суїцид і злочинність залежать від негативних соціальних процесів, які відбуваються у суспільстві. Показники рівня суїциду та злочинності мають паралельну динаміку, зростають в періоди соціальних протиріч і економічних криз і знижуються в періоди відносної політичної та економічної стабільності в країні. В свою чергу, це дає можливість стверджувати, що заходи спрямовані на попередження та запобігання суїциду та злочинності мають носити однаковий характер.

Як вбачається, підвищена агресивність осіб, які вчиняють насильницькі злочини, може також виражатись у підвищеній схильності до суїцидальних дій. Схожість психологічних механізмів, під дією яких особа вчиняє насильницький злочин, дозволяє віднести суїцидента до категорії особливо небезпечних осіб, які потребують профілактичного впливу.

Слід звернути увагу на досить цікавий зв'язок, який статистично простежується між вбивствами і самогубствами. За даними М. І. Ковальова, в колишньому Радянському Союзі співвідношення кількості жертв убивств і самогубств мало такий вигляд, відповідно: 1980 – 20,3 і 79,7%; 1984 – 23 і 77%; 1986 – 23,1 і 76,9%; 1987 – 23 і 77%.

З наведених даних можна зробити висновок, що співвідношення між кількістю вбивств і самогубств на одиницю населення майже завжди однакове – 1:3, тобто кількість самогубств перевищує число вбивств втричі. Можна також статистично підтвердити таємничий зв'язок, який установив ще Е. Дюркгейм – зі збільшенням числа вбивств майже автоматично зростає і кількість самогубств. Але якщо кримінально-правові і кримінологічні проблеми вбивств досліджуються досить інтенсивно, то стосовно самогубств усе зовсім інакше.

У руслі дослідження загального феномену насильства розглядає проблему самогубства і Я. І. Гілінський. Поіменований вчений, єднає вбивства та суїциди в уніфікованій категорії «коефіцієнт насильства» – одного з показників, що характеризує ступінь соціального благополуччя, «цивілізованості» [58, с. 185-186].

Схожі погляди на це питання і у С. Г. Смідовича, який пропонував розглядати суму рівнів вбивств і самогубств як інтегральний індикатор рівня соціальної патології [95, с. 75-77].

Так, Я. І. Гілінський, висловлюючи свої міркування виходить із того, що по-перше, вбивства і самогубства – два прояви агресії. По-друге, обидва ці явища соціально зумовлені та мають відносно низьку латентність. По-третє, обидва соціальних феномени видаються найбільш екстремальними способами «вирішення» соціальних і особистісних конфліктів. По-четверте, вбивство себе є більш «цивілізованою» реакцією, ніж вбивство іншого [58, с. 185-186].

Погоджуючись з думкою поіменованого науковця варто зауважити, що обмежувати зону пізнання виключно вбивствами є недоцільним хоча б через те, що агресія далеко не вичерпується різними випадками позбавлення життя. Вона має різну спрямованість, зберігаючи в багатьох випадках єдність свого змісту.

Вчені неодноразово намагалися знайти загальні причини вбивств і самогубств, які трактувалися як «альтернативні канали в єдиному потоці смертоносного насильства» [53, с. 53]. За даними А. Г. Амбрумової і А. Р. Ратинова, «30% засуджених з проявом агресії були раніше схильні також до саморуйнівної поведінки, тоді як у 20% суїцидентів в минулому спостерігалися прояви насильства», але підтвердити, як і спростувати гіпотезу «про трансформацію зовнішньої агресії осіб, що спрямовується на інших, в аутоагресію при засудженні до позбавлення волі через неможливість реалізувати потреби особистості в агресії» так і не вдалося [27, с. 26-44].

Так, американські соціологи Е. Генрі та Дж. Шорт запозичили з теорії психоаналізу концепцію агресії й висунули в 50-ті роки минулого століття гіпотезу про зв'язок рівня вбивств із рівнем самогубств: коли в суспільстві

зменшується кількість убивств, крива суїциду повзе вгору. На думку науковців, пояснюється ця тенденція тим, що в організованому, стабільному соціумі агресія, спрямована назовні, не знаходить виходу і направляється всередину. Саме тому в соціально «благополучних» країнах самогубств відбувається в кілька разів більше, ніж в «неблагополучних». Неоднорідність і дезорганізованість суспільного середовища «допомагають» людині міцніше триматися за своє життя [96, с. 93].

Аналогічні погляди і у С.В. Бородіна, який аналізує самогубства разом із злочинністю як однопорядкові різновиди соціальних відхилень, вказує на дві обставини: 1) наявність кореляції між рівнем суїцидів та рівнем життя: чим вище останнє – тим більш поширені й самогубства; 2) наявність між вбивствами та суїцидами зв'язку зворотньопропорційного типу: зі зростанням кількості вбивств знижується рівень самогубств і навпаки [97, с. 303-304].

В працях інших вчених, таких як К. Маркс та Е. Дюркгейм, можливо знайти альтернативні твердження про ідентичні закономірності у відтворенні самогубств та вбивств, що демонструє зворотній попередньо описаному зв'язок між ними. Пояснення цьому вони вбачали у спільній природі суїцидів і вбивств, фундаментом якої є агресія на ґрунті фрустрації. Таке трактування зіставлюваних явищ підтверджується і висловлюваннями А. Г. Амбрумової та І. Я. Гілінського, які наголошують на тому, що фрустрація, у свою чергу, породжується відносно низьким соціальним економічним статусом чи його падінням. Отже, спрямованість агресії на інших (вбивство) чи на себе (самогубство) залежить від соціальної чи психологічної «стриманості» (restraint) [58, с. 185]. О. Г. Єрмолаєва у своїх наукових працях також висловлює думку про те, що між суїцидами та вбивствами найбільший взаємозв'язок та обґрунтовує його спільною природою їх виникнення, що виражається в агресії [98, с. 7].

Викладене вище, дає можливість через спільність детермінант констатувати і єдність тенденцій у поширенні суїцидів і вбивств.

На нашу думку, остання наукова позиція видається найбільш обґрунтованою. Проілюстровані на наведеній нижче діаграмі емпіричні дані у цілому її підтверджують (рис. 2.2).

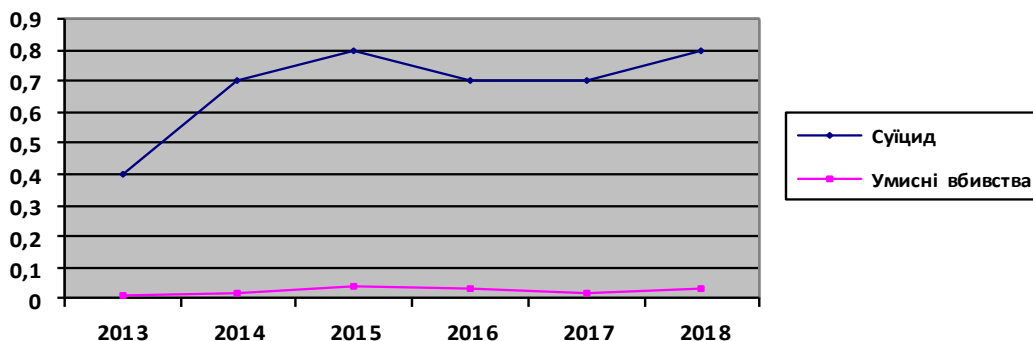

Рисунок 2.2 Графічне зображення динамічного ряду індексів інтенсивності вчинення вбивств і суїцидів (у розрахунку на 1 тис. засуджених) протягом 2013-2018 років

Зіставлення індексів інтенсивності вчинення вбивств і суїцидів у ВК України протягом 6-річної ретроспективи (як бази аналізу) дає підстави стверджувати про наявність саме позитивної кореляції між вбивствами та суїцидами.

Використовуючи формулу розрахунку коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона, отримуємо усереднене за окреслений період (з 2013 по 2018 рік включно) значення коефіцієнта кореляції 0,85472. У математичній статистиці за шкалою Чеддока такий зв'язок прийнято вважати сильним (значення коефіцієнта мають перебувати в інтервалі 0,71-0,9). Це означає, що два змінних фактори (у нашому випадку – умисні вбивства та самогубства) мають значну кількість спільних детермінант відтворення. У цьому і полягає одна з ключових рис фонових для злочинності явищ в цілому та суїцидальності зокрема. Саме через поглиблене дослідження детермінант останніх вбачається за можливе розширити грані пізнання відповідних різновидів злочинності та через опосередкований вплив підвищити ефективність кримінально-превентивної діяльності.

Необхідно окремо зупинитись на взаємозв'язку суїциду серед засуджених, як крайньої форми аутодеструктивної поведінки, та такого злочину, як доведення до самогубства (ст. 120 КК України).

Проблема кваліфікації доведення до самогубства викликає певні труднощі у правозастосовній діяльності. Особливо це стосується встановлення причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) винного та самогубством (замахом на самогубство) потерпілого, встановлення вини, відмежування злочину, передбаченого статтею 120 КК України від суміжних складів злочинів: вбивства (ст. 115 КК України), катування (ст. 127 КК України).

Щодо поняття «доведення до самогубства», то вдалим є визначення Л. М. Шестопалової, яка зазначає, що доведення особи до самогубства – це протиправне (необережне або з побічним умислом) приведення винним потерпілого до свідомих дій, спрямованих на позбавлення себе життя, що є наслідком жорстокого поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження його людської гідності [34].

Об'єктивна сторона доведення до самогубства виражається в активних діях винного, що штовхають потерпілого на самогубство, які вчиняються шляхом жорстокого поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження людської гідності засудженого. У ВК жорстоке поводження зазвичай виражається в нанесенні побоїв та тілесних ушкоджень, а систематичне приниження людської гідності – у знущанні, образах, розповсюдженні, або загрозі розповсюдження, про потерпілого завідомо неправдивої інформації, а саме: співпраця з адміністрацією установи, вчинення крадіжок у інших засуджених, нетрадиційна сексуальна орієнтація. Окремо необхідно виділити і таку специфічну загрозу, як застосування фізичного насильства, що в умовах ізоляції рівноцінне соціальній смерті на весь період перебування засудженого у ВК.

Як діяння, доведення до самогубства, полягає в тому, що винний впливає на свідомість і волю іншої особи і підштовхує її до вчинення акту суїциду, але воля потерпілого не паралізована і він вільний у виборі своєї подальшої

поведінки. Характерною особливістю доведення до самогубства є те, що винний при цьому не докладає жодних зусиль для позбавлення життя людини, але впливає на потерпілого таким чином, що останній сам вдається до самогубства [99, с. 49]. Саме аналіз дій потерпілого дозволяє з'ясувати чи мав він намір здійснити самогубство, відмежувати суїцид від вбивства, судити про спосіб його вчинення. Обов'язковою ознакою є встановлення зв'язку між вчиненням самогубством та діями винного.

До основних способів доведення до самогубства, на нашу думку, необхідно віднести прохання, наказ, обман, доручення, поради і т.п.

Потребує уваги і те, що КК України не визначає будь-яких особливостей особи потерпілого при доведенні до самогубства, виділяючи при цьому лише неповнолітній вік потерпілого як обтяжуючу обставину (частина 3 статті 120 КК України). Водночас, цілком очевидним є те, що охороняючи життя кожного громадянина, Кримінальний кодекс має враховувати і здійснювати оцінку як поведінки потерпілого, так і його особи. У зв'язку з цим, вбачаємо за необхідне ретельне виявлення та вивчення даних, що характеризують особу потерпілого, для встановлення ступеню суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення і особи злочинця, а також для встановлення мотивів вчинення кримінального правопорушення.

Той факт, що засуджені належать до найбільш суїцидально вразливих верств населення, оскільки саме перебування в установах пенітенціарної системи, соціальна ізоляція людини є важливим додатковим фактором ризику самогубства, підтверджує специфічність доведення до самогубства у ВК, так як потерпілі зазвичай відносяться до певних категорій засуджених, які мають підвищену віктимність до фізичного та психічного насильства з боку інших засуджених.

Крім того, суїцидальні риси особи та соціальне середовище у взаємодії значною мірою здатні впливати на прийняття рішення вчинити суїцид. Як правило, засуджені, які страждають від насильства з боку інших засуджених чи адміністрації виправної колонії, не можуть самостійно вирішити наявну

проблему, що в подальшому призводить до втрати сенсу життя та завершуються суїцидом.

Попередній аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що виникненню злочинного наміру та вчиненню злочину здебільшого сприяють особистісні характеристики потерпілого, його поведінка й взаємини зі злочинцем [100, с. 105]. Розглядаючи доведення до самогубства засуджених у ВК слід зауважити, що головна роль у такому злочині належить потерпілому, оскільки він своїми суїцидальними діями реалізовує злочинний намір злочинця. Якби потенційна жертва могла певним правомірним чином протистояти жорстокому поводженню, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичному приниженню її людської гідності, у неї не виникла б думка про самогубство як єдиний можливий вихід із ситуації, що склалась [101].

Окремої уваги заслуговують матеріали наукових досліджень В. Я. Рибальської, яка зазначає, що об'єктом віктимологічної профілактики є конкретні особи – потенційні або віктимізовані потерпілі, а предметом – конкретні віктимологічні фактори, насамперед різноманітні види віктимності, тобто антигромадські та психологічні властивості особистості, що в сукупності свідчать про її віктимогенну деформацію [102, с. 49].

Вбачається, що при доведенні до самогубства суїцид сприймається самогубцем як спосіб припинення насильницьких дій проти себе, тому заходи віктимологічної профілактики у такому разі мають поширюватись на чинники, які впливають на формування в особи схильності до суїцидально поведінки і стають причинами таких самогубств [103].

Попередній аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що на рішення вчинити самогубство достатньо великий вплив чинять особистісні та соціальні фактори, аналіз яких дає можливість оцінити рівень віктимності засудженого. Специфічні особистісні риси можуть формувати систему цінностей, яка негативно впливатиме на адаптацію засудженого, викликаючи деструктивні форми поведінки людини.

До таких особистісних рис необхідно віднести:

- відчуття провини – засуджений вважає, що всі страждають внаслідок його асоціальних вчинків;

- відчуття засудження оточуючими – засудженому здається, що всі бачать його неспроможність, нікчемність і засуджують його. Відчуття засудження оточуючими впливає з відчуття провини, але воно є глибоким і найбільш психотравмуючим для особи;

- почуття безпорадності – засуджений вважає, що не може себе захистити, що його не можуть захистити і допомогти рідні та близькі люди, що існування у суспільстві (а особливо в умовах ізоляції) стає неможливим.

Зазвичай, такі відчуття виникають у психічно хворих, але вони можуть з'являтися окремо у психічно здорових людей і свідчити про різний рівень дезадаптацій особи. На них слід звертати увагу при роботі з суїцидонебезпечним контингентом психічнохворих та при оцінці можливих повторних суїцидальних дій. Тому, на нашу думку, персоналу ВК, окрему увагу необхідно приділяти аналізу матеріалів медичної частини УВП, що в свою чергу, дозволить встановити осіб, які мають психічні відхилення та апріорі віднести їх до групи підвищеної віктимності.

Проведене автором дослідження співвідношення суїциду серед засуджених та злочинності у ВК України, дозволяє констатувати тісний зв'язок суїциду з насильницькою злочинністю. Дисертантом встановлено окремі форми взаємозв'язку суїциду та злочинності, з іншими девіантними проявами у суспільстві, які мають спільну з ним природу виникнення, виражену в агресії, а саме вчиненням вбивства, доведенням до самогубства та тероризмом.

Так, шляхом зіставлення індексів інтенсивності вчинення вбивств і суїцидів у ВК України протягом 6-річної ретроспективи (як бази аналізу) у період з 2013 року по 2018 рік включно, встановлено наявність високої позитивної кореляції між вбивствами та суїцидами.

2.3. Кримінологічна характеристика особи суїцидента у виправних колоніях України

«Зрозуміти засудженого, природу і мотиви скоєного ним злочину, поведінки в період відбування покарання і після нього неможливо без детального вивчення його соціально-демографічних, моральних, психологічних, та інших характеристик, що мають пенітенціарне значення» [104, с. 9]. На наше переконання, розуміння механізмів вчинення суїциду в умовах УВП вимагає поглибленого вивчення особливостей осіб, які вчиняють суїцид. Оскільки особистість – не тільки продукт і об'єкт суспільних відносин, а й активно діючий суб'єкт, наділений свободою волі і можливістю вибору, він здатний «змінювати поведінку відповідно до зміни ситуації, розумно регулювати і саморегулювати дії» [105, с. 66].

Вивчаючи особливості кримінологічної характеристики особи суїцидентів в УВП, ми вважаємо за доцільне окремо розглядати осіб, які вчинили самогубство, і осіб з несуїцидальними формами аутодеструктивної поведінки (членоушкодження, демонстративні спроби самогубства, голодування), що дозволить виявити їх специфічні особливості та закономірності в розвитку і реалізації в місцях позбавлення волі; порівняти отримані дані з загальнопопуляційними і на їх основі розробити «кримінологічний портрет засудженого, схильного до самогубства», і виділити групу підвищеного аутодеструктивного ризику серед осіб, які утримуються у ВК та УВП.

Пропонована кримінологічно-пенітенціарна характеристика ґрунтується на вивченні, аналізі та узагальненні матеріалів про 171 факт суїцидальної поведінки осіб, які утримувались в УВП за період з 2010-2017 р.р. В тому числі: матеріалів про 95 фактів аутодеструктивної поведінки в місцях позбавлення волі, особових справ 76 суїцидентів, які вчинили самогубство в УВП з січня 2010 року по червень 2017 року, а також результатів анонімного анкетування 382 осіб, які відбували покарання у ВК України.

Соціально-демографічна характеристика особи суїцидента у ВК України. До групи соціально-демографічних ознак ми відносимо стать, вік, сімейний стан, рівень освіти, ставлення до релігії. «Соціально-демографічні дані, особливо різних груп злочинців несуть в собі цінну кримінологічну інформацію» [106, с. 51] і накладають відбиток на їхню поведінку в місцях позбавлення волі [107, с. 11].

У період з 2013 року по 2016 рік включно нам вдалося виявити тільки шість актів суїциду, скоєних жінками. Поодинокі випадки жіночого суїциду у ВК описані і в дослідженнях, проведених на території Росії, Білорусії і Казахстану [108, с. 38]. Такі низькі показники вченими трактуються по-різному. А.П. Тищенко пояснює їх як «незначним співвідношенням частки засуджених жінок до засуджених чоловіків», так і тим, що «жінки в меншій мірі піддаються психотравмуючому ефекту соціально-психологічного відчуження» [109, с. 11]. Якщо з першою частиною твердження можна погодитися – у ВК України у період часу з 2013 року по 2016 рік включно частка засуджених жінок в середньому складає 6,5% від загальної чисельності засуджених, то твердження про те, що жінки в меншій мірі піддаються «психотравмуючому ефекту» є далеко не безперечними.

У загальній популяції чоловіки здійснюють самогубства в 4-5 разів частіше за жінок [110, с. 28] і за період 2013 року по 2016 рік рівень суїцидів в Україні серед чоловіків в середньому склав 60 на 100 тис. чоловічого населення, серед жінок 10,0 відповідно [111, с. 79-85].

Нами встановлено, що засуджені жінки, які відбувають покарання у ВК України, значно рідше здійснюють спроби вчинити самогубство ніж засуджені чоловіки. На підставі цього ми робимо висновок про те, що аутодеструктивна поведінка засуджених жінок в цілому не є гострою проблемою для ВК України.

У розподілі вчинення суїциду спецконтингентом за статтю достовірно переважають чоловіки, що відповідає світовим тенденціям як у суспільстві в цілому, так і в УВП зокрема (рис. 2.3).

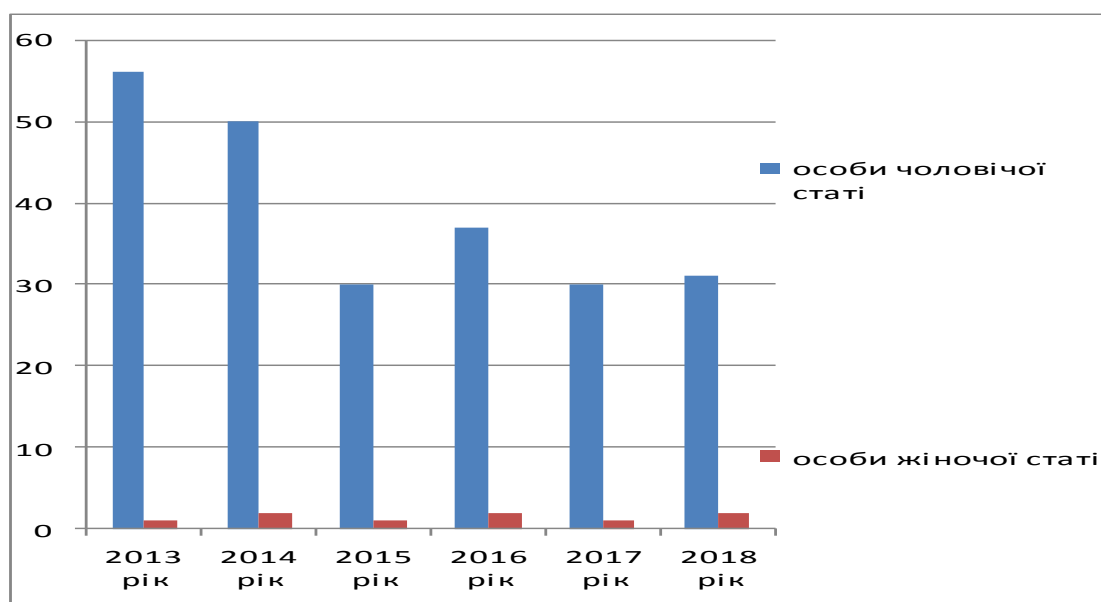

Рис. 2.3. Розподіл засуджених, які вчинили самогубство протягом 2013-2018 років, за статтю
(за даними ДПТмСУ, Департаменту ДКВСУ МЮ України та Адміністрації ДКВСУ МЮ України)

У суспільстві рівень суїцидів, піднімаючись, досягає максимуму (45-49 років), потім знижується з подальшим підвищенням у віці понад 70 років, що характерно для представників як чоловічої, так і жіночої статі. Максимум суїцидальних замахів відзначається в 20-29 років, причому у жінок домінують демонстративні спроби - максимум в 15-19 років, у чоловіків - в 30-35 років [110, с. 28].

Аналіз випадків суїциду серед засуджених у ВК України у період з 2010 року по 2017 рік включно, дозволяє зробити висновок, що більшість самогубств вчиняється особами у віці 18-29 років (49,3%), потім йде вікова група від 30 до 49 років (37,9%) і група понад 50 років (12,8%) [112].

Мінімум суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки спостерігається у віковій групі до понад 50 років і пояснюється їх кількісним співвідношенням до всіх інших вікових груп засуджених, які відбувають покарання у ВК України.

До суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки особливо в формі членушкодження частіше вдаються особи молодого віку – 18-29 років.

Самоушкодження поступово зменшуються у віковій групі 30-49 років, досягаючи свого мінімуму в вікових групах старше 50 років.

Переважання всіх форм аутодеструктивної поведінки у віці від 18 до 29 років пояснюється тим, що особи даного віку складають основну масу всіх засуджених у ВК України (близько 65%). Домінування ж осіб щодо молодого віку (18-29 років) може бути пов'язано з тим, що в цей час ще триває становлення особистості, велике прагнення до самоствердження, вплив соціально-корисних зв'язків на її формування ослаблене, крім того, за даними ряду досліджень, на вказаний вік припадає значне число конфліктних ситуацій в місцях позбавлення волі [113, с. 75-76].

Аналіз осіб, які вчиняли суїцид у ВК України в період з 2010 по 2018 рік включно, дозволяє відмітити сталу тенденцію до омолодження суїциду (рис. 2.4). Найбільш чисельною залишається вікова група від 18 до 29 років (2010 рік – 43,7%, 2018 рік – 46%) та від 30 до 49 років (2010 рік – 42,3%, 2018 рік – 37%). Найрідше вчиняють суїцид засуджені, що входять до вікової групи понад 50 років (2010 рік – 14%, 2018 рік – 17%).

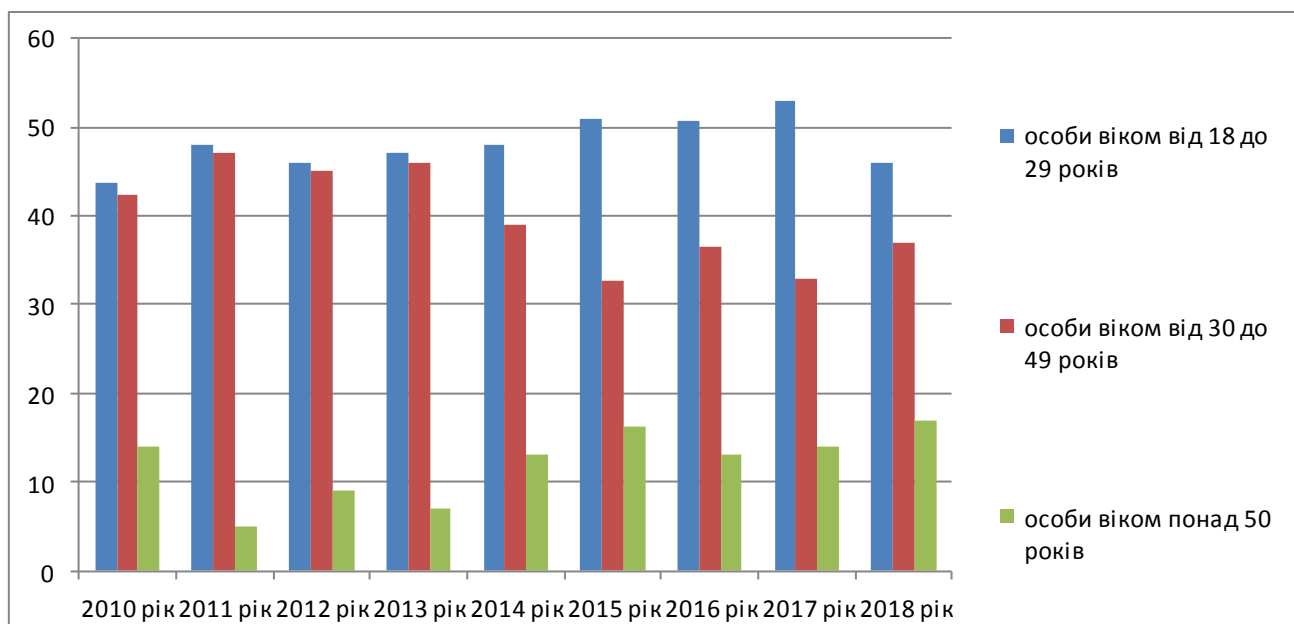

Рис. 2.4 Розподіл засуджених, які вчинили самогубство протягом 2013-2018 років, за віком

(за даними ДПтСУ, Департаменту ДКВСУ МЮ України та Адміністрації ДКВСУ МЮ України)

У цьому контексті доцільно навести думку П.Б. Зотова, який зазначає, що вік має важливе значення для виявлення потенційного суїцидента, так як, по-перше, визначає наявність або відсутність знань і особистого досвіду подолання стресу, по-друге, відображає життєву перспективу – очікувану тривалість майбутнього життя [80]. Виходячи з цього міркування, можна пояснити різницю основних елементів суїцидальної динаміки в різних вікових групах, що найбільш проявляється у осіб молодого і похилого віку.

Загальновідомим є і зв'язок рівня самогубств з сімейним станом засуджених. Як у всьому світі, так і в Україні рівень суїциду вищий серед осіб, які неодружені, розлучені, овдовілі та бездітні [114, с. 9].

Дослідження в цілому підтверджують ці відомості: 60,27% самогубців у ВК не мали сім'ї (дружини, дітей) або були розлучені та не підтримували відносин за допомогою листування; 19% були одружені, інформація про сімейний стан 20,73% самогубців в місцях позбавлення волі відсутня. Як зазначає А.С. Міхлін, «у засуджених, чий сім'ї розпалися в період відбування покарання у виді позбавлення волі, рівень самогубств вдвічі переважає над тими, хто зберіг сім'ї. Засуджені, які мають дітей, кінчають життя самогубством в півтора рази рідше, ніж засуджені, які дітей не мають; засуджені, які не мають родичів – в 3 рази частіше засуджених, що мають родичів» [115, с. 114].

Встановлено, що у ВК частка осіб, які не перебували у шлюбі, в 2 рази вище рівня осіб, які не перебували в шлюбі в загальній популяції населення, оскільки «сім'я зазвичай є стримуючим фактором, що перешкоджає здійсненню антигромадських вчинків» [107, с. 18]. Відповідно до матеріалів особових справ засуджених, які вчиняли суїцид у ВК України в період з 2010 року по 2017 рік включно, лише 17,3% перебували в зареєстрованому шлюбі, 16,8% до засудження жили в цивільному шлюбі, 17,7% були розлучені, причому у 4% сім'я розпалася в період знаходження в місцях позбавлення волі, 1,7% були вдівцями, а 46,5% ніколи в шлюбі не перебували. Цими закономірностями

пояснюється той факт, що абсолютна більшість осіб з схильних до суїциду у ВК також не мали сім'ї.

У загальній популяції громадян переважають самогубства серед осіб з високим професійним статусом і вищою освітою [114, с. 20].

У ВК України серед суїцидентів домінують засуджені із середньою та професійно-технічною освітою, що на нашу думку можна пояснити їх кількісним переважанням у місцях позбавлення волі.

Ставлення до суїциду релігійних конфесій найбільш поширених на території України (православ'я, католицизм, іудаїзм та іслам) – вкрай негативне. Однак релігійні уподобання також не є абсолютним критерієм.

Беручи до уваги результати анкетування осіб, які перебувають на обліку як схильні до суїциду, - 88% не вірять в Бога, а також відомості вчених [108, с. 81], ми припускаємо, що в більшості своїй особи, які вчиняли акти суїциду у ВК України, не були віруючими.

Виходячи з того, що справжня релігійна віра виступає потужним захисним фактором проти вчинення суїциду, при здійсненні комплексу профілактичних заходів вважаємо за доцільне активізувати співпрацю ВК з релігійними конфесіями.

Вбачається, що певний вплив на рішення вчинити суїцид здійснює стан здоров'я. За даними ДКВСУ, первинна захворюваність осіб, які утримуються ВК, перевищує загальнодержавний показник на 12,3%, а загальна захворюваність – на 45,1%. При цьому в структурі захворюваності переважають хвороби органів дихання і травлення, а в загальній захворюваності лідирує психічна патологія. У загальній популяції громадян у 70% самогубців були різні соматичні захворювання. Особи, які страждають важкими соматичними захворюваннями, ВІЛ / СНІД, інваліди, вченими віднесені до групи високого суїцидального ризику [23, с. 30].

Серед досліджених самогубств чоловіків в УВП 57% відносилися до категорії практично здорових, а проблеми зі здоров'ям виявлені у 43%.

Під час дослідження матеріалів особових справ засуджених, які вчинили суїцид під час відбування покарання у ВК України у період з 2010 року по 2017 рік включно, дисертантом встановлено, що нервово-психічні розлади в абсолютній більшості випадків не є причиною аутодеструктивної поведінки, а лише виступають в якості фактора ризику такого. Відзначимо, що тільки 2% засуджених в якості основної причини вчинення суїциду виділили – психічний розлад. Схожі цифри наводять і інші дослідники аутодеструктивної поведінки в місцях позбавлення волі [108, с. 114].

Таким чином, проведені дослідження показали, що в більшості випадків факти соматичної і психічної патології, не є основною причиною вчинення акту суїциду, а виступають лише як фактор ризику.

Кримінально-правова характеристика особи суїцидента у ВК України.

Найчастіше в місцях позбавлення волі суїцид вчиняють засуджені за корисливо-насильницькі злочини (крадіжка, розбій, грабіж – 50% від загальної кількості самогубств серед засуджених в пенітенціарних установах; вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 45%) та ін. Решту, – 5% складають особи засуджені за інші види злочинів.

У ході дослідження матеріалів особових справ засуджених, які вчинили суїцид під час відбування покарання у ВК України у період з 2010 року по 2017 рік включно встановлено, що найчастіше вчиняли самогубство чоловіки, засуджені до позбавлення волі за корисливо-насильницькі злочини, а саме крадіжки (ст. 185 КК України), грабежі (ст. 186 КК України) та розбої (ст. 187 КК України) – 50% і злочини проти життя та здоров'я особи, а саме умисне вбивство (ст. 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) – 45% від загальної кількості самогубств, вчинених у вищезазначений період.

Однак якщо група засуджених суїцидентів за злочини проти життя та здоров'я особи представлена досить однорідно – абсолютна більшість випадків (92%) відноситься до категорії особливо тяжких злочинів – умисне вбивство (ст. 115 КК України), то злочини проти власності представлені різними

категоріями злочинів: 46% становлять крадіжки (ст. 185 КК України), 29% – розбої (ст. 187 КК України), 16% – грабежі (ст. 186 КК України), 9% – вимагання (ст. 189 КК України).

Виходячи з цього можна зробити висновок, що абсолютну більшість серед засуджених суїцидентів складають особи, засуджені за насильницькі і корисливо-насильницькі злочини. Переважну більшість суїцидентів було засуджено за особливо тяжкий злочин – умисне вбивство.

Отримані дані співвідносяться з іншими дослідженнями, проведеними на території Росії: так, «50,6% самогубств відбувається засудженими за злочини проти власності, 29,3% – за злочини проти життя і здоров'я, основна маса яких представлена кваліфікованими видами вбивства» [108, с. 12].

У числі ознак, складових кримінально-правової характеристики, важливу роль відіграє кількість судимостей. Облік даного положення дозволяє більш ефективно здійснювати превентивний вплив на засуджених з метою недопущення вчинення ними різних правопорушень у ВК, а також суїциду.

45% суїцидентів мали судимість і раніше відбували кримінальні покарання у вигляді позбавлення волі. Більшість же самогубств скоєно особами, які вперше опинилися у ВК.

Ступінь виправлення засудженого є найважливішою характеристикою його особистості, яка несе певні правові наслідки. Залежно від ступеня виправлення засудженого може бути змінений вид УВП і умови режиму утримання, позбавлення волі може бути замінене більш м'яким покаранням, засуджений може бути звільнений умовно-достроково (далі – УДЗ).

Більшість суїцидентів (52,5%) характеризувалися негативно, що не стали на шлях виправлення, порушували встановлений порядок відбування покарання, що не мають права на заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, а також права на УДЗ, не перебували в самодіяльних організаціях засуджених, які мають які не знято раніше накладені стягнення. Лише 2,19% суїцидентів характеризувалися як такі, що стали на шлях

виправлення – не мали стягнень, сумлінно ставилися до праці, мали заохочення, приймали участь в самодіяльних організаціях засуджених.

Звідси випливає, що найбільш схильними до суїциду є особи, які характеризуються як такі, що не стали на шлях виправлення, що порушують режим відбування покарання, які не перебувають в самодіяльних організаціях засуджених.

За своїм неформальним статусом серед самогубців у ВК домінують особи, що відносяться до категорії «мужиків» – 75,34% і «знедолених» – 20,5%. Тільки 4,11% суїцидентів мали високий неформальний статус «авторитета» або належали до найближчого оточення лідера.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що особи з невисоким неформальним статусом найбільш схильні до суїциду в умовах ВК.

Кримінологічно-пенітенціарна характеристика осіб, які утримуються в УВП, відображає наявність факторів, які визначають той чи інший вид кримінальної поведінки або служать необхідною умовою, а також виступають іншими детермінантами злочинності. На її основі в пенітенціарній кримінології традиційно створюються перспективні плани профілактичної роботи у ВК, визначається її стратегія і тактика [116, с. 167].

На підставі вищевикладеного, до групи осіб схильних до суїциду ми відносимо осіб:

- 1) які вперше опинилися у ВК;
- 2) які раніше неодноразово відбували покарання у виді позбавлення волі і знаходяться у ВК з найбільш жорстким режимом утримання;
- 3) які раніше вчиняли спробу суїциду (членоушкодження),
- 4) яких характеризують негативно, що не стали на шлях виправлення, які порушують режим відбування покарання, які не перебувають в самодіяльних організаціях засуджених;
- 5) відносяться до категорії «відторгнутих»;
- 6) з тяжкою, невиліковною хворобою, неминуче приводить до смертельного результату або інвалідності (ВІЛ / СНІД, туберкульоз та ін.);

7) з психічними розладами, яким не призначені примусові заходи медичного характеру;

8) не мають (втратили в період відбування покарання) сім'ї, родичів, визначеного місця проживання на свободі.

Отже, кримінологічний портрет засудженого, схильного до суїциду, має приблизно наступний вигляд: особа чоловічої статі, віком від 18 до 29 років, яка не має сім'ї (дружини, дітей) або розлучена та не підтримує відносин за допомогою листування, із середньою або професійно-технічною освітою, вперше засуджена, засуджена за насильницькі або корисливо-насильницькі злочини та характеризується адміністрацією установи виконання покарань негативно, як така, що не стала на шлях виправлення, порушує режим відбування покарання та не перебуває (не виявляє бажання перебувати) в самодіяльних організаціях засуджених.

Пропонований нами «кримінологічний портрет засудженого, схильного до суїциду», може бути використаний під час встановлення потенційних засуджених-суїцидентів та постановлення їх на облік, при розробці комплексних заходів запобігання даному соціально-негативному феномену в місцях позбавлення волі.

2.4. Детермінанти суїцидальної поведінки засуджених у виправних колоніях України

Важливим етапом, під час реалізації заходів, спрямованих на запобігання суїциду серед засуджених у ВК є встановлення причин і умов суїцидальної поведінки засуджених. Хоча причини і умови – це явища діалектично взаємозв'язані і обумовлені, в профілактичній діяльності доцільно розглядати їх окремо, оскільки кожне з них має власний зміст.

Взаємодія «причина-наслідок» залежить від умов. У словнику С. І. Ожегова умова визначається як «обставина, від якої що-небудь залежить», або «обстановка, у якій відбувається що-небудь» [117, с. 729]. Отже, під

умовами ми розуміємо сукупність явищ, обставин, які утворюють його «середовище», супроводять і забезпечують його розвиток.

По відношенню до причини виділяють умови зовнішні і внутрішні. Для індивіда як суб'єкта соціальної поведінки внутрішніми умовами є властивості його особи, що забезпечують можливість реалізації бажання діяти і прийнятої ним мети (особливості волі, характеру, темпераменту, а також фоновий психічний стан, що забезпечує можливість здійснення психічних функцій в доцільній регуляції поведінки) [118, с. 64]. В той же час, як справедливо відзначає А. М. Пастушеня, в числі зовнішніх умов, що детермінують протиправну поведінку індивіда, особливе значення мають соціальна група і субкультура локального соціального середовища [118, с. 48].

Так, вчені кримінологи (Ю. М. Антонян, М. П. Барабанов, О. О. Буянов, О. В. Старков, В. Б. Шабанов та ін.) відзначають, що існуючі в кримінології положення про причини і умови злочинності, не можуть бути повністю застосовані в УВП, оскільки останні самі ж і сприяють криміналізації середовища засуджених.

Основний комплекс причин суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки населення, актуальний і нині, був виявлений і систематизований на рубежі XVIII-XX століть [108, с. 114]. Поряд з тим, питання про причини і умови в комплексі всіх форм аутодеструктивної поведінки в УВП на сьогодні є недостатньо розробленим і не вивченим. В цьому контексті необхідно зазначити, що в умовах місць позбавлення волі відрізнити істинного суїцидента від суїцидента демонстративно-шантажного типу досить складно. Це в першу чергу пов'язано з наявністю великої кількості осіб з кримінальною спрямованістю, що виявляють цікавість до способів симуляції, передаючи ці знання іншим [113, с. 141; 57, с. 100]. Причому якщо з'ясуванню причин суїцидальної поведінки у ВК може сприяти відповідь на питання – чому людина зробила дане діяння, то встановленню мотивів її вчинення, швидше за все, ні.

На думку професора А. Г. Амбрумової, для пояснення причин суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки необхідний не лише аналіз, але і детальне вивчення всіх об'єктивних умов існування суїцидента, для пояснення мотиву аутодеструкції – спроба оцінки ситуації, що склалася, напередодні суїциду [119, с. 15-19].

Важливо також враховувати, що встановлення справжніх причин крайнього прояву суїцидальної поведінки надзвичайно складно, оскільки безпосередньо отримати інформацію у суїцидента вже неможливо. У випадку відсутності посмертної записки єдиним джерелом здобуття інформації залишається найближче оточення суїцидента, проте ця інформація, особливо в місцях позбавлення волі, не завжди є об'єктивною і вимагає додаткової перевірки.

На нашу думку утримування людини в УВП сприймається і оцінюється нею як максимальна за дією стресогенна ситуація, здатна зумовлювати суїцид. Її інтенсивність і тривалість мають визначальне значення у детермінації суїцидальної поведінки засуджених.

Стресове сприйняття засудженим умов відбування покарання зумовлюється його специфічними характеристиками, зокрема значною мірою це зумовлене попереднім кримінальним досвідом засудженого.

Так, О. С. Міхлін досліджуючи індивідуальні особливості засуджених у контексті аналізу аутоагресивної поведінки засуджених доходить висновку, що чим старший особливо небезпечний рецидивіст, тим легше він переживає умови відбування покарання [30, с. 46-64].

Протилежну думку висловлювала Л. Г. Магурдумова стверджуючи, що не стільки вік, скільки рецидивний характер вчинених злочинів впливає на прийняття рішення про самогубство. Труднощі надбання нових уявлень, послаблення контролю над емоційними реакціями, тенденції до егоцентризму, безмотивована зміна настрою, туга знижують адаптаційні можливості до змін зовнішнього середовища і підштовхують засуджених до аутоагресивних дій [120, с. 105-109].

Ю. М. Антонян стверджував, що наявність конфліктів у середовищі засуджених, призводить до деструктивної поведінки. Маючи на увазі не тільки конфлікти у середовищі засуджених, а й інші: сімейні сварки, особистісні, вікові, адаптаційні. Він визначав, що рецидивісти втрачають інтерес до життя на волі й закінчення терміну покарання їх лякає [121, с. 171].

На думку вченого, адаптація до умов УВП для багатьох засуджених є звичайною справою. Адже, вони не вперше та на довгий строк потрапляли до місць позбавлення волі. Але все це супроводжується загальною дезадаптацією особистості, яке бере свій початок із дитинства, в період відчуженості від батьків. Десоціалізація особистості може визначити долю засудженого та підштовхнути його до суїцидальних вчинків.

Такі науковці як Л. І. Постовалова та О. С. Міхлін вважали, що не останню роль у прийнятті рішення вчинити суїцид відіграє сім'я та погані сімейні стосунки. Вплив сім'ї на потенційного суїцидента носить подвійний характер: в одних випадках сім'я є джерелом суїцидогенних конфліктів, в інших – виступає як чинник протидії реалізації вже сформованих у засуджених суїцидальних тенденцій. У цьому контексті доцільно навести думку О. С. Міхліна, який пише: «Істотно, що про вплив сім'ї, як правило, не приходиться говорити у випадках її розпаду, хоча наявність дітей часто є стримуючим чинником для засуджених» [30, с. 64].

Як показали дослідження М. П. Мелентьєва та А. П. Тищенко, психічний стан засуджених до позбавлення волі, зумовлений рядом специфічних факторів: ізоляцією від звичного середовища; порушенням соціальних відносин та контактів, що склалися; обмеженням прав і свобод; обов'язковим виконанням режиму; відсутністю можливості самостійно приймати рішення на свій розсуд; переживаннями з приводу вчиненого злочину, шкоди, завданої потерпілому, або справедливості покарання; неприйняттям власної вини; стражданнями рідних і близьких засудженого у зв'язку із позбавленням його волі; розпадом сім'ї [15, с. 47]. Зазначені чинники мають значний потенціал впливу на прийняття засудженим рішення вчинити акт суїциду.

Нами також було проведене опитування засуджених до позбавлення волі на певний строк протягом 2017 року, в якому 91% засуджених визнали, що ізоляція впливає на виникнення думок про самогубство, а 38% засуджених віднесли ізоляцію та обмеження прав, пов'язані з ізоляцією до основних причин, які можуть спонукати особу до суїциду.

Це підтверджується і результатами проведеного аналізу наукових джерел, відповідно до яких самі по собі умови ВК є екстремальними з психологічної і соціально-психологічної позиції, сприяючи мотиву саморуйнування [122, 123, 124, 125, 126]. Так, 32% опитаних нами осіб, які відбувають покарання у ВК відзначили, що думки про самогубство у них виникали ще в період знаходження в слідчих ізоляторах, а 22,5% безпосередньо пов'язували появу думок про суїцид з самим фактом знаходження в місцях позбавлення волі.

На наш погляд, екстремальність умов ВК зумовлена перш за все: ізоляцією від звичного середовища, обмеженням прав і свобод, постійним наглядом і контролем з боку адміністрації, примусовим включенням в одностатеві соціальні групи, насильницькою близькістю з іншими засудженими і, як наслідок, неможливістю усамітнення, монотонністю, обмеженням доступу до інформації, соціальною стратифікацією, дією неформальних норм і правил, постійним відчуттям самоти і загрози життю, що призводить до зниження відчуття безпеки.

Необхідно зазначити, що середовище в УВП є своєрідним, оскільки кожна особа, яка потрапляє до ВК, заздалегідь готується до дій, спрямованих на супротив утискам, образам, вимаганням, приниженням людської гідності.

Як зазначає професор Ю. М. Антонян, значна частина осіб, які направляються до ВК, особливо вперше, боїться не представників адміністрації і, звичайно, не самих колоній з їх камерами, ґратами і так далі. Понад усе вони жахаються тих, з ким доведеться разом відбувати покарання, тюремних звичаїв і традицій, які ще дуже часто успішно конкурують з офіційними правилами і розпорядженнями [127, с. 4].

На жаль, традиції місць позбавлення волі такі, що якщо людина, яка потрапила (особливо вперше) в це середовище, не зможе засвоїти правила тюремної субкультури, а в конкретній ситуації протистояти діям кримінально зорієнтованої частини засуджених, то вона ризикує бути приниженою і переведеною в іншу групу, до осіб, які в середовищі засуджених є безправними, в так звану групу «відторгнутих». Відторгнення – це специфічна соціальна, психологічна і етична ізоляція певної категорії засуджених, зведення їх на самий нижчий рівень соціальної структури в місцях позбавлення волі [128, с. 74]. Найчастіше переведення до категорії «відторгнутих» здійснюється в найбільш принизливій і жорсткій для особи формі – за допомогою сексуального насильства. Таке переведення засудженими переноситься дуже болісної тому кожен з них прагне не допустити цього всіма можливими способами. Прес принизливого положення «відторгнутих» ніколи не слабшає, і якщо інші засуджені відкрито не зневажають їх людську гідність, то роблять це в іншій формі: з ними просто не спілкуються, не дозволяють сидіти і стояти поряд, обідати за одним столом, доторкатися до дверних ручок. Вони можуть контактувати лише один з одним. Слід зазначити, що ярлик «відторгнутого» слідує за ним і в разі переведення в іншу УВП, а досить часто і після звільнення. «Відторгнуті» найгірше адаптовані до умов ВК, тому деякі з них, усвідомлюючи безвихідність і трагізм свого положення, вчиняють різні злочини: втечу, вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, здійснюють членоушкодження або кінчають життя самогубством [129, с. 116]. В процесі дослідження нами встановлено, що у 21% суїцидентів у ВК був низький неформальний статус. При цьому 36% опитаних співробітників ВК і 25% засуджених як основну причину суїцидальної поведінки засуджених зазначили гомосексуальний зв'язок, а 34,3% співробітників віднесли суїцидентів до групи «відторгнутих».

Результати власних наукових досліджень, а також аналіз наукових джерел дозволяють нам стверджувати, що особливо небезпечним в плані прояву аутодеструктивної, в тому числі і суїцидальної, поведінки і здійснення

правопорушень є початковий період перебування особи у ВК, тобто в період адаптації до нового середовища. За даними наукових досліджень деяких науковців, 65% правопорушень здійснюються в перші півтора роки відбування покарань [125; 130]. Нами встановлено, що 47% самогубств здійснюється особами протягом першого року відбування покарання у ВК.

На нашу думку однією з основних причин випадків суїциду серед спецконтингенту є підвищена психологічна напруженість, викликана необхідністю адаптації засуджених до нових умов існування, що включають в себе вимушене спілкування з обмеженим колом осіб. У цьому контексті доречно навести думку М. Г. Дебольського та І. А. Матвеєвої, які до чинників, що впливають на суїцидальні наміри засуджених відносять вплив оточення; фактором ризику суїцидальної поведінки є зневажливе ставлення до засудженому з боку оточуючих: інших ув'язнених, адміністрації, а часом і родичів. Не випадково, частота суїцидів серед засуджених, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є однією з найвищих (23%) [39].

Ю. К. Александров зазначає, що на прийняття рішення здійснити самогубство зазвичай впливає додаткова психологічна травма, яка ще більше переконує засудженого в неминучості катастрофи, сила якої може бути зовсім незначною (невчасно відданий, але важливий для особи лист, несправедливе, на його думку, покарання). Однак, саме прийняття такого рішення є свідомим про глибокі хвилювання засудженого. Емоційний стан засудженого, погіршується ще й через те, що в УВП серед спецконтингенту не є коректним надавати моральну підтримку без прохання особи, яка її потребує. «Лізти в душу», по критеріям засуджених, є нетактовним [42, с. 84].

Такого ж погляду дотримується і вітчизняний пенітенціарний психолог В. В. Суліцький, на думку якого, важливим чинником формування у засуджених суїцидальних намірів є й те, що існуючі кримінальні традиції, звичаї та субкультура не дозволяють відкрито виявляти свої почуття [43, с. 11]. У своїх працях він зазначає, що на формування негативних психічних станів,

які призводять до суїцидальних спроб, впливають два основні фактори: ізоляція від суспільства (розрив соціальних зв'язків) та встановлені обмеження у поведінці (сувора регламентація повсякденного життя відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства, та депривація задоволення звичних потреб). До додаткових чинників, що посилюють бажання позбавитися життя самогубством В. В. Суліцький відносить неадекватну оцінку рішення суду, борг (як наслідок захоплення азартною грою), порушення «законів кримінального світу».

У цьому контексті доцільно навести думку видатного українського вченого І. Г. Богатирьова, який у своїй спільній з Л. В. Тереновою статті «Теоретико-прикладні засади дослідження запобігання суїциду в пенітенціарних установах України», наводить більш розширений перелік детермінантів пенітенціарного суїциду, а саме: труднощі в адаптації до умов відбування покарання у виді позбавлення волі; втрата засудженим соціально-корисних зв'язків і соціально важливих орієнтирів; неприйняття провини, або навпаки, картання за вчинене; очікування вироку суду; конфлікт з іншими засудженими або працівниками УВП; небезпека або факт зґвалтування чи приниження; об'єднання негативних життєвих обставин; втрата близької людини, сім'ї, чи загострення психічних захворювань [46, с. 127].

Погоджуємося і з думкою Ю. В. Баранова, який відмічає, що місця позбавлення волі початково є екстремальними з наступних причин: 1) монотонність життя; 2) встановлений розпорядок дня; 3) факт ізоляції, як просторова зміна; 4) обмежений доступ до інформації; 5) самотність; 6) групова ізоляція; 7) загроза життю [40, с. 12].

Автор, погоджуючись із думками про те, що ізоляція впливає на рішення засудженого вчинити акт суїциду, вважає за доцільне більш детально проаналізувати вплив цього факту на суїцидальну поведінку засуджених.

На думку М. І. Лисенко ізоляція засуджених чинить вплив на громадянські (особисті) права і свободи, закріплені в найбільшій кількості

статей Конституції України (статті 27–35). Найбільше ізоляція впливає на право на свободу пересування й вибору місця проживання [131, с. 61].

Так, відповідно до вимог Закону України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», свобода пересування обмежується щодо осіб, які за вироком суду відбувають покарання у виді позбавлення волі та реалізується шляхом поміщення особи до ВК на строк покарання, зазначений у вирoku суду. Хоча ці обмеження спрямовані не на приниження людської честі та гідності, а є необхідними з огляду на забезпечення певних цілей, таких як: безпека засуджених та персоналу кримінально-виконавчої служби, дотримання правопорядку тощо, вони так чи інакше здійснюють негативний вплив на формування суїцидальних переконань у засуджених.

Ф. М. Сундуrowим було узагальнено коло обмежуваних ізоляцією прав, до яких віднесено: обмеження свободи пересування; вибір місця проживання; вибір характеру і роду занять, місця роботи; обмеження права визначати свій спосіб життя; суттєве обмеження спілкування з людьми, які знаходяться на свободі [132, с. 24]. Хоча цей перелік був визначений ще у науці виправно-трудового права, проте він і досі залишається актуальним.

Сучасними вітчизняними вченими було розширено зазначене коло обмежень, які передбачає ізоляція засуджених, та додано до нього суттєве обмеження статевих зв'язків. Так, В. В. Мясніков у своєму науковому дослідженні розглядав коло правообмежень, що застосовуються до засуджених до позбавлення волі на певний строк, серед яких і виділив обмеження статевих зв'язків [133, с. 21].

Крім того, перебуваючи у ВК, особливо спочатку, людина відчуває велике психологічне навантаження, що пов'язане з розривом соціальних зв'язків, істотним обмеженням в правах, обов'язком підкорятися чужій волі, дотримуватись жорсткого режиму, знаходженням в постійній напрузі у зв'язку з незнанням норм тюремної субкультури, адаптацією до умов позбавлення волі, відчаєм і відчуттям незахищеності, які, як відзначає Г. Ф. Хохряков,

найсильніші в перші тижні і місяці ув'язнення. В цей час найбільше вибухів агресії, що проявляються у виді нанесення собі членушкоджень [124].

За даними анонімного анкетування засуджених основною причиною, спонукаючою їх до суїцидальної поведінки, є протест проти дій адміністрації (47,2%); незгода з покаранням, призначеним судом (41,3%); спроба змінити умови свого утримання (26,9%) і ін.

Відзначимо, що 11,3% опитаних нами засуджених як основну причину нанесення самоушкоджень назвали бажання потрапити до лікарні. Водночас, як показало наше дослідження, досить часто, особливо у випадках самоушкоджень раніше судимих осіб, мета переведення в лікарню може пояснюватися не лише прагненням переховуватись від інших засуджених, з метою уникнення утисків, але і можливістю зустрічі з іншими засудженими (ув'язненими) для передачі якихось відомостей, підготовки або вчинення злочинів і так далі.

Як впливає з анкетування співробітників ВК, однією з основних причин демонстративно-шантажної суїцидальної поведінки засуджених є бажання самоствердження (44%). До інших детермінантів суїцидальної поведінки 35% опитаних засуджених віднесли проблеми з близькими на волі (розпад сім'ї, зрада і так далі), 31,5% – зняття стресу, психічної напруги, 25% – гомосексуальний зв'язок (його імітація), 30% – придбання авторитету в очах інших засуджених, 28,2% – протест проти дій адміністрації ВК, 24,% – незгода з покаранням.

Інші вчені пов'язують причини аутодеструктивної поведінки у ВК як з впливом тюремного середовища – бажання захистити себе від нестерпних умов, прохання про милосердя, крик про допомогу (Віке 1974), так і з особистісними особливостями засуджених (Рос, 1978) [134, с. 56-57].

Отримані нами в ході дисертаційного дослідження дані близькі до класифікації причин суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки у ВК, запропонованої Ю. М. Антоняном (1994), І. Б. Бойко (1998), Б. Б. Казаком (1999), які виділяють дві групи причин: суспільні, схожі з випадками суїциду в суспільстві, і пенітенціарні, властиві виключно виправним колоніям. При цьому

професор І. Б. Бойко припускає можливість виділення ще і третьої групи, об'єднуючої перші дві [135, с. 23-29].

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що, не зважаючи на труднощі диференціації причин суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки в умовах УВП, кожен суїцидальний акт в місцях позбавлення волі має виключно свою домінуючу причину і свої специфічні для кожної людини умови, сприяючі його реалізації. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне всі причини, що ініціюють суїцидальні форми аутодеструктивної поведінки в УВП розділити на три групи.

По-перше, **пенітенціарні (специфічні) причини**, характерні виключно для місць позбавлення волі, що обумовлюють суїцидальну поведінку людини винятково у зв'язку із її перебуванням в у ВК, пов'язані з впливом специфічного середовища і особливими стосунками, характерними для УВП, що виникають як між засудженими, так і між співробітниками ВК та засудженими. Це, перш за все, конфлікт з представниками адміністрації установи (реакція як на законні вимоги, так і на факти утиску); конфлікт з іншими засудженими (фізичне, психічне насильство, примус вступу до гомосексуального зв'язку, борги, найчастіше обумовлені азартними іграми і тому подібне); незгода з вироком суду; підвищення авторитету в очах інших засуджених; симуляція з метою поліпшення умов утримання; труднощі, пов'язані з відбуванням покарання і обумовлені вимогами режиму; розкаяння у вчиненому; відсутність життєвої перспективи після відбуття покарання і ін. Дана група причин є основною у виникненні суїцидальної поведінки у засуджених, що пояснюється найбільш істотними, життєво необхідними потребами засудженого: забезпеченням безпеки життя і здоров'я; самоствердженням в середовищі засуджених; збереженням особистої гідності; зміною свого соціального положення в системі неофіційної стратифікації; збереженням звичного способу життя; емоційною розрядкою і так далі.

По-друге, **суспільні (неспецифічні) причини** – причини, що ініціюють суїцидальну поведінку і «на волі», не пов'язані з фактом знаходження людини у

ВК. Це, перш за все, особистісно-родинні конфлікти (розлучення, матеріально-побутові проблеми близьких людей або їх смерть на волі, самотність), стан здоров'я фізичного або психічного (звістка про виявлення захворювання, різке погіршення самопочуття і так далі).

По-третє, **змішані (комплексні) причини** – причини, що обумовлюють суїцидальну поведінку особи у ВК у зв'язку із комбінованою дією на людину пенітенціарних і суспільних причин. Наприклад, звістка про проблеми близьких людей «на волі» при одночасно виниклій гострій конфліктній ситуації у ВК.

Провівши аналіз наукової літератури і безпосередньо дослідивши суїцидальну поведінку засуджених у ВК, автор прийшов до висновку, що суїцидальну поведінку засуджених не можна назвати чисто соціальним феноменом, оскільки вона обумовлена взаємним впливом двох основних чинників: соціального (весь комплекс чинників оточуючого середовища, сприяючих аутодеструкції) і біологічного (від анатомічно-фізіологічних до нервово-психічних особливостей особи). Як справедливо відзначає І. Б. Бойко, розглядаючи співвідношення біологічного і соціального чинників, досить часто виділити значимий чинник не вбачається можливим [135, с. 24].

Отримані в ході дисертаційного дослідження результати дозволяють нам виокремити сукупність умов, сприяючих виникненню і реалізації суїцидальної поведінки у ВК, у вигляді двох груп.

Перша група – це пенітенціарні умови, обумовлені, перш за все екстремальною дією середовища УВП і стосунками, що виникають в процесі перебування у ВК. Вони пов'язані як з особливостями умов утримання у ВК, так і з необхідністю виконання і дотримання вимог як офіційних, так і неофіційних норм і правил, а також з окремими недоліками в діяльності адміністрації ВК. Зазначені чинники є специфічними, оскільки їх наявність можлива лише в умовах ВК, і вони не характерні для загальної популяції населення.

Друга група – це умови, обумовлені індивідуально-особистісними особливостями осіб, що відбувають покарання у ВК. До цієї групи ми

відносимо як психологічні характеристики особи (особливості характеру, темпераменту, емоційно-вольові якості, інтелектуальний розвиток), так і групу соціальних чинників (рівень освіти, наявність сім'ї, релігійність, особливості виховання і так далі), а також біологічні чинники (стан фізичного і психічного здоров'я, і т.п.). Дані характеристики, на нашу думку, обумовлюють той або інший варіант оцінки конкретним індивідом конфліктної ситуації, що склалася, і, відповідно, вибір форми реагування (агресія, суїцидальна поведінка, аутодеструктивна поведінка, байдужість і так далі) і виходу з неї. Зазначене питання згадується в наукових працях А. П. Тищенко (1994), який розглядає позбавлення волі як якусь екстремальну ситуацію, відзначаючи неоднаковість її дії на різні категорії засуджених [136].

Проведеними дослідженнями встановлено, що у ВК переважає демонстративно-шантажна суїцидальна поведінка засуджених. Поряд з тим слід підкреслити, що з усіх багаточисельних проявів суїцидальних форм аутодеструкції у ВК переважають парасуїциди.

Так, відповідно до результатів проведеного анкетування співробітників ВК, у 73% випадках парасуїциду засуджених основною причиною виступає заклик, або «крик» про допомогу, решта – 27% випадків парасуїциду носять яскраво виражений протестний характер проти вимог або дій адміністрації ВК.

Зважаючи на те, що більшість суїцидентів вперше відбували покарання у ВК (65,8%), та враховуючи фактичні терміни знаходження в УВП (в тому числі і утримання у слідчому ізоляторі), можна стверджувати, що абсолютна більшість осіб, з суїцидальними формами аутодеструктивної поведінки (71%) не змогла адаптуватися до умов ВК та вчинили суїцид або парасуїцид протягом перших трьох років перебування в УВП.

За результатами проведеного наукового дослідження, до основних детермінантів суїциду серед засуджених у ВК України автор відносить:

- ізоляцію від суспільства й розміщення в замкнутому середовищі;
- наявність певного режиму (дію цього чинника науковці розглядають по-різному: одні – вважають її позитивною, оскільки режим привчає до

дисципліни, до дотримання елементарних правил поведінки, а отже, є хорошим засобом ресоціалізації, а інші – негативною, оскільки він нівелює особистість як таку, позбавляє її індивідуальності тощо);

- постійне спілкування з обмеженим колом осіб, почуття «інформаційного голоду»;

- конфліктні стосунки в місцях позбавлення волі з іншими засудженими;

- негативні явища субкультури засуджених (ставлення до засудженого, виходячи з різновиду його правопорушення, авторитетність – неавторитетність особистості, виходячи з місця розташування її якостей на «шкалі цінностей», прийнятих у середовищі засуджених).

Зазначене дозволяє стверджувати, що основною причиною суїцидальної поведінки засуджених у ВК України є специфічні (пенітенціарні) причини, що мають місце виключно в УВП.

Таким чином, проведений нами у ході дисертаційного дослідження аналіз причин і умов суїциду серед засуджених у ВК України ліг в основу комплексу заходів запобігання суїциду серед засуджених у ВК України, викладених у наступному розділі.

Висновки до розділу 2

1. У порівнянні з попередніми роками питома вага самогубств від загальної смертності у ВК має нестабільну тенденцію. Так, у попередні три роки, а саме 2013-2015 роки, питома вага суїциду від загальної смертності у пенітенціарній системі мала тенденцію до збільшення, та зросла на 3,2% і у 2015 році складала 9,6%. Водночас, питома вага суїциду від загальної смертності засуджених у ВК України починаючи з 2016 року по 2018 рік включно щорічно знижується, та у 2018 році склала 6,9%. Зазначене дає змогу стверджувати, що керівництву та персоналу ДКВСУ вдалося переламати

негативну тенденцію зростання питомої ваги самогубств серед засуджених від загальної смертності у ВК, що спостерігалась протягом останніх років.

Рівень суїциду серед засуджених у ВК більше ніж у двічі перевищує рівень самогубств серед населення в Україні (з розрахунку на 100 тис. осіб 70 випадків серед засуджених проти 21,2 випадки серед населення) та є одним з найвищих серед пенітенціарних служб країн ЄС.

2. Основними факторами, які впливають на рішення засудженого вчинити суїцид вважаємо: ізоляцію, режим відбування покарання, довічне позбавлення волі, повторну судимість та кваліфікацію злочину.

3. Протягом останніх 6 років найчастіше самогубства у ВК вчиняли особи молодіжного віку, у віці від 18 до 29 років – 51% та особи середнього віку від 30 до 49 років – 32,7%, що свідчить про сталу тенденцію до омолодження суїциду.

4. Проведене автором дослідження співвідношення суїциду серед засуджених та злочинності у ВК України, дозволяє констатувати тісний зв'язок суїциду з насильницькою злочинністю. Дисертантом встановлено окремі форми взаємозв'язку суїциду та злочинності, з іншими девіантними проявами у суспільстві, які мають спільну з ним природу виникнення, виражену в агресії, а саме вчиненням вбивства, доведенням до самогубства та тероризмом. Так, шляхом зіставлення індексів інтенсивності вчинення вбивств і суїцидів у ВК України протягом 6-річної ретроспективи (як бази аналізу) у період з 2013 року по 2018 рік включно, встановлено наявність високої позитивної кореляції між вбивствами та суїцидами.

5. Запропоновано кримінологічний портрет засудженого, схильного до суїциду. Так, засуджений, схильний до суїциду, має приблизно наступний вигляд: особа чоловічої статі, віком від 18 до 29 років, яка не має сім'ї (дружини, дітей) або розлучена та не підтримує відносин за допомогою листування, із середньою або професійно-технічною освітою, вперше засуджена, засуджена за насильницькі або корисливо-насильницькі злочини та характеризується адміністрацією установи виконання покарань негативно, як

така, що не стала на шлях виправлення, порушує режим відбування покарання та не перебуває (не виявляє бажання перебувати) в самодіяльних організаціях засуджених.

6. Встановлено категорії засуджених, які мають підвищений ризик вчинення суїциду: які вперше опинилися у виправних колоніях; які раніше неодноразово відбували покарання у виді позбавлення волі і знаходяться у виправних колоніях з найбільш жорстким режимом утримання; які раніше вчиняли спробу суїциду (членоушкодження); які характеризуються негативно, як такі, що не стали на шлях виправлення, які порушують режим відбування покарання, які не перебувають в самодіяльних організаціях засуджених; які відносяться до категорії «відторгнутих»; з тяжкою, невиліковною хворобою, що має високу ймовірність смертельного результату або інвалідності (ВІЛ / СНІД, туберкульоз та ін.); з психічними розладами, яким не призначені примусові заходи медичного характеру; не мають (або ж втратили в період відбування покарання) сім'ї, родичів, визначеного місця проживання на свободі.

7. До основних детермінантів суїциду серед засуджених у ВК України віднесено:

- 1) ізоляцію від суспільства й розміщення в замкнутому середовищі;
- 2) наявність певного режиму (дію цього чинника науковці розглядають по-різному: одні – вважають її позитивною, оскільки режим привчає до дисципліни, до дотримання елементарних правил поведінки, а отже, є хорошим засобом ресоціалізації, а інші – негативною, оскільки він нівелює особистість як таку, позбавляє її індивідуальності тощо);
- 3) постійне спілкування з обмеженим колом осіб, почуття «інформаційного голоду»;
- 4) конфліктні стосунки в місцях позбавлення волі з іншими засудженими;
- 5) негативні явища субкультури засуджених (ставлення до засудженого, виходячи з різновиду його правопорушення, авторитетність – неавторитетність особистості, виходячи з місця розташування її якостей на «шкалі цінностей», прийнятих у середовищі засуджених).

РОЗДІЛ 3.

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України

Особливістю будь-якої профілактичної роботи в УВП є те, що вона проводиться в основному у межах кримінально-правових та кримінально-виконавчих відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією кримінальної відповідальності і виконанням призначеного судом покарання [137]. Відповідно, більшість заходів, спрямованих на запобігання суїциду, а так само й інших асоціальних провів серед засуджених, здійснюється на підставі та в порядку передбачених нормами кримінального, та кримінально-виконавчого, рідше – кримінального процесуального, законодавства. Ці заходи можливо віднести до спеціально-кримінологічних, індивідуальних, адже їх функціональна природа визначається у контурах цілей і задач обструкції видових, групових, особистісних криміногенних, суїцидогенних факторів мезо- та мікрорівня відтворення.

Певна річ, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи впливу не обмежуються виключно кримінально-правовим і пов'язаним з ним кримінально-виконавчим правничими вимірами соціальних практик відповідного спрямування й властивості. Вельми значний сегмент превентивних заходів реалізуються у відповідності з законодавчими актами іншої галузевої приналежності (наприклад, по здійсненню оперативно-розшукової діяльності, забезпеченню заходів безпеки і застосуванню вогнепальної зброї і т.п.) або в позанормативному порядку, будучи урегульованими нормами права лише в найбільш загальній формі (наприклад, при проведенні виховної роботи із засудженими уповноваженими на те

представниками громадських організацій, окремими громадянами і т.д.) [136, с. 87].

Втім, важливо бути свідомим і того, що, незважаючи на високий рівень специфікованості кримінологічної діяльності в умовах УВП закритого типу, її базові засади беруть свій початок саме на загальносоціальному рівні. Рішуче неможливо сформувати повноцінну, збалансовану, зрештою – дійсно соціально ефективну запобіжну, кримінально-превентивну, антисуїцидогенну роботу у ВК, не маючи уяви і не впливаючи на позапенітенціарні фактори відтворення суїцидів. Останні ж з певною часткою умовності, виключно у кримінологічних цілях можуть бути диференційовані за стадіальним критерієм на препенітенціарні і постпенітенціарні. І перші, і другі є загальносоціальними, а їх функціональні, інституціональні проекції виявляють себе на рівні групових чинників. Відтак, можливо й необхідно залучити до предмету цієї кримінологічної розробки і ті заходи, які традиційно у вітчизняній науці називаються загальносоціальними.

Немає потреби, вважаємо, у наведенні додаткових аргументів щодо приналежності загальносоціального запобігання до предмету кримінології. Вважаємо, не може бути серйозних критичних зауважень до позиції академіка А. П. Закалюка, який наголошував, що загальносоціальні заходи спрямовані на вирішення широкого кола соціальних проблем, які безпосередньо не пов'язані зі злочинністю, але побічно має ефект і щодо запобігання їй. Спроби висунення окремих тез проти можливості і необхідності розробки таких заходів як кримінологічних, є непереконливими та не можуть претендувати на їх врахування у загальній теорії запобігання злочинності [85, с. 327–328]. Тому правий, як видається, був і А. Е. Жалінський, коли стверджував, що практично будь-яке антисуспільне явище може бути усунуте загальносоціальними заходами, загальносоціальним запобіганням. Останнє, проте, варто розглядати у тенденції, в історичному плані [138, с. 86]. І хоча щодо остаточного, повного усунення антисуспільних явищ, зокрема й злочинності можуть бути виказані цілком справедливі зауваження, критика (вчений, вочевидь, дотримувався

(вимушений був?) методологічного офіціозу (ленінського покручу Марксової теорії) як цензурованого критерію), тим не менш, розуміння значення й предметної приналежності загальносоціального запобігання не піддаються, гадаємо, запереченню.

Таким чином, формується діалектичне розуміння діяльнісної природи запобігання суїциду серед засуджених як комплексу взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення основних детермінантів суїциду серед засуджених, їх нейтралізацію (послаблення впливу) на макро-, мезо- та мікросоціальному рівнях, у особистісному та ситуативному вимірах. За цільовим призначенням зазначені заходи диференціюються на заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру, що розгортаються як до, так і під час, а також після відбування покарання засудженим до позбавлення волі. Слід віддавати собі звіт у тому, що феномен суїциду, зокрема у вимірі особистісної генези, принципово не може бути обмежений спеціальним правовим статусом особи, який набувається нею під час відбування відповідного покарання та, власне, вказаним часовим проміжком. Дійсно, пенітенціарні фактори, ефекти призонізації здатні в низці випадків не лише провокувати загострення суїцидогенних станів, схильностей особи, й істотно зумовлювати, активізувати їх. Проте було б помилковим вважати, що вони мають виключний характер. Сам факт вчинення особою злочину в численних випадках є симптомом її соціально дезорганізованого становища, а також часто – психологічної відчуженості, дезадаптації, що супроводжується широким спектром психологічних, психіатричних девіацій (зокрема, й депресивного штибу). Тож детермінаційний комплекс пенітенціарного суїциду, на який має бути звернено належний обструктивний вплив, як у часовому, так і змістовно-предметному зрізах є ширший за період відбування покарання та чинники призонізації (ізоляція, насильство, тюремно-субкультурний фон і т.п.) відповідно.

Більше того: суїцидогенез не завершується зі сплином строку позбавлення волі чи дострокового звільнення особи від відбування покарання відповідно до встановлених законом підстав, навіть якщо суїцидальну спробу адміністрацією УВП було припинено, не допущено настання смерті. Посилені призонізаційними факторами суїцидальні стани особи екстраполюються на «позатюремний» хронотоп, а сам суїцид трансформується у вельми специфічний – посттравматичний, постпенітенціарний. Звісна річ, що запобігання йому також вимагає особливого комбінування як індивідуальних, спеціально-кримінологічних, так і загальносоціальних антисуїцидогенних заходів [139, с. 288].

Тож логіка і філософія загальносоціального запобігання суїциду серед засуджених у ВК України виходить з двох методологічно важливих передумов:

а) розуміння феномену суїциду як особливої форми руху соціальної матерії (себто «антиматерії»), що не може бути обмежена кримінально-виконавчим часоплином, але може бути ним ускладнена, обтяжена, загострена. Вона формується до виправної колонії, існує в ній та продовжується після. Маємо справу з таким собі «суїцидально-колоніальним транзитом», послаблення інтенсивності відтворення якого немислиме без загальносоціального запобігання у режимі широкоформатного кримінологічного впливу «до – під час – після». Таке бачення узгоджується з діяльнісним підходом до розуміння природи злочинності та фонових для неї явищ (в тому числі і суїциду), розлого репрезентованому у широковідомих працях В. В. Голіни, І. М. Даньшина, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка та низки інших науковців;

б) усвідомлення відповідальності держави як перед особою, яка відбуває й відбула покарання, так і перед іншими громадянами за життя засудженого в умовах життєдіяльності у ВК та суїцидогенно-призонізаційного постпенітенціарного обтяження. Така відповідальність ґрунтується хоча б на тій підставі, що людина проголошена вітчизняним Основним законом найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Цей ліберально-гуманістичний

нарратив із «золото-античним» корінням, гегельянсько-ідеалістичним обрамленням і просвітницько-модерною поліфонією має резонувати із практиками публічного адміністрування, спонукати їх підкоренню принципу антропоцентризму й науковості, звісно ж, наскільки це можливо у просторі постсоціалістичного сюрреалізму, безмежного у своїй обмеженості вульгаризованим прагматизмом. Як найліпшим, на нашу думку, інструментом для цього є саме загальносоціальна превенція у межах кримінологічної діяльності в ліберально-гуманістичній системі мисленнєвих засновків й практики протидії злочинності, зрештою – всього державного управління.

Виходячи з викладених настанов, що функціонально можуть розглядатися як передумови для формування системного, комплексного, проактивного підходу до антисуїцидальної діяльності в Україні, а також, враховуючи виявлені й описані нами в попередніх частинах цього дослідження фактори суїциду, можливо запропонувати низку загальносоціальних заходів запобігання його поширенню (в тому числі й у ВК).

Втім, одразу ж варто зробити невеличку ремарку: вказані заходи мають сприйматися інтегративно, як компоненти цілісного стратегічного антисуїцидального поступу. Іншими словами: успішність кримінологічної діяльності має досягатися використанням стратегічного підходу. Таким чином базовим заходом загальносоціального запобігання суїцидам серед засуджених до позбавлення волі в Україні *є розробка й прийняття стратегії та відповідного середньострокового національного плану дій щодо запобігання суїцидам*. З огляду на характер та ступінь суїцидальної загрози, що реалізується в нашій державі вже тривалий час, а також те, що антисуїцидальна діяльність є фрагментарною, неупорядкованою, багато в чому ситуативною, безсистемною (а надто в межах виконання покарання у виді позбавлення волі), гострою є проблема впровадження стратегічного підходу до цієї сфери соціальних практик. Предметно й семантично (документально) вказаний підхід має бути втілений у кримінологічній стратегії запобігання суїцидам в Україні.

Під кримінологічною стратегією прийнято розуміти систему обґрунтованих уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби і механізми захисту життєво важливих, законних інтересів громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності [140, с. 55]. Вона включає систему теоретичних положень, політико-правових ідей, розгорнуту на довгострокову перспективу; визначає загальну орієнтацію діяльності щодо протидії злочинності, цілі і довгострокові завдання, основні напрямки цієї діяльності; виходить із вимог системи об'єктивних законів у сфері протидії злочинності [140, с. 53; 141, с. 36–37; 142, с. 344–345]. Викладене бачення змісту й цільового навантаження кримінологічної стратегії загалом не становить предмету гострих наукових дискусій, що дозволяє використати його і в цьому дослідженні.

Ведучи мову про стратегію запобігання суїцидам ми, звісна річ, не претендуємо на те, аби в цій роботі надати її вичерпну характеристику, описати всі необхідні елементи (орієнтуючий, структурний, функціональний, інституціональний, організаційний тощо). Та й в цьому, власне, немає потреби. Стрижнем будь-якої кримінологічної стратегії є конкретні заходи, спрямовані на нейтралізацію (послаблення впливу) відповідних криміногенних та інших девіантогенних факторів, стимулювання дії відповідних контрадикційних чинників. Відтак, є сенс зосередитись на розробці саме цієї, стрижневої складової стратегії, яка слугуватиме ґносеологічним базисом для подальших наукових розробок за цим напрямом.

В. В. Шкуро у своєму дисертаційному дослідженні виводить основну ідею загальносоціальних заходів протидії саморуйнівній поведінці (в тому числі й зокрема, суїцидальності) та вказує, що вони мають бути спрямовані по суті на реінтеграцію особистості до соціально-динамічної структури, на розширення меж останньої, на ускладнення її внутрішньої, гуманістично упорядкованої, будови з одночасним зменшенням масштабів маргіналізації, що, зрештою, має сприяти і розширенню спектру діяльності, соціальної активності індивідів [143, с. 156]. Вважаємо з цим судженням можна погодитись лише

частково й лише умовно, адже детерміністична природа суїциду описується не тільки і не стільки соціально дезорганізаційними, дезадаптаційними чинниками зовнішнього по відношенню до особистості середовища (хоча й вони, зрозуміло, мають місце), скільки суб'єктивним, особистісним, персоніфікованим конфліктом, що здебільшого зароджується, розвивається й вирішується як, перш за все, екзистенційна, духовна аварія (у термінології С. Грофа). Немає сенсу й достатніх підстав заперечувати значення об'єктивних соціальних факторів суїцидогенези (їх роль цілком очевидна). Втім, провідними, вважаємо, є саме суб'єктивні, особистісні. Тому й стратегічний підхід до розгортання загальносоціальних заходів запобігання суїциду має виходити з логіки антропоцентризму, гуманістично-ліберальної домінанти (яку й сам В. В. Шкуро, до речі, визнає наріжним каменем протидії злочинності та фоновим для неї явищем).

Остання передбачає визнання провідної ролі особистості у соціальному. Історія суспільства – це історії особистостей. Соціальні патології – особистісні патології. В цьому контексті безумовно правим є А. С. Гальчинський, який, інтерпретуючи й адаптуючи політекономію К. Маркса до сучасного контексту, стверджує, що людина, як безпосередній виробник матеріальних благ, на основі поглиблення суспільного поділу праці постійно розвиває та збагачує не лише сутнісні сили своєї індивідуальності, а й свою суспільну природу. В структурі економічних зв'язків виробництва взагалі інтегровані і відносини трудової вартості як логічно вихідна ланка реалізації креативного потенціалу особистості. Базисом і самоціллю розвитку виробничих відносин є розвиток людини, багатства її особистості [142, с. 346–347; 144, с. 129–130]. Тож протагорівський наратив про людину, що є мірою усіх речей, в умовах четвертої хвилі лібералізму набуває нового звучання, в тому числі й крізь призму всього циклу гуманітарних наук (наук про людину), кримінології. На ньому ж мають ґрунтуватися й кримінологічні стратегії. Саме тому основою загальносоціального запобігання суїцидам має бути не реінтеграція людини до соціально-динамічних структур (це може бути засобом, але не метою), а

специфікація останніх під запити особистісного зростання, творчо-позитивної самореалізації, а там де необхідно – й реабілітації, соціальної терапії, піклування.

Виходячи з цих телеологічних настанов, основними стратегічними загальносоціальними заходами запобігання суїцидам серед засуджених до позбавлення волі можуть бути визнані такі:

1. *Популяризація інститутів психологічної та психіатричної допомоги населенню* – це перший, основний, на нашу думку, комплексний захід, реалізація якого націлена на:

1) *зняття негативної семантико-емоційної соціальної стигми, що ретранслюється засобами дискурсу, ставлення до осіб, які мають досвід отримання психологічної та/або психіатричної допомоги* (особливо вразлива категорія – неповнолітні). Для цього має бути розгорнута широка інформаційно-просвітницька кампанія щодо роз'яснення нормальності, необхідності, вигідності своєчасного надання/отримання психолого-психіатричних сервісів. Ця кампанія має відбуватися як у форматі соціальної реклами, так і через освітні заходи серед учнівської, студентської молоді, а також інститути соціально-психологічної підтримки літніх людей, потенційних та дійсних жертв домашнього насильства, булінгу;

2) *дестигматизація інституту психологічної та психіатричної допомоги*, що так само має починатися зі зміни дискурсивних практик. Засадничу роль мови у соціогенезі та індивідуальній життєдіяльності влучно підкреслював академік Д. С. Ліхачов (мовою оригіналу): «Самая большая ценность народа – это язык, язык, на котором он пишет, говорит, думает. Думает! Это надо понять досконально, во всей многозначности и многозначительности этого факта. Ведь это значит, что вся сознательная жизнь человека проходит через родной ему язык. Эмоции, ощущения – только окрашивают то, что мы думаем, или подталкивают мысль в каком-то отношении, но мысли наши все формулируются языком» [145, с. 410; 146, с. 127–128].

Тож правий, вважаємо, Ю. В. Орлов, який стверджує, що злочинність народжується у тексті, значення елементів якого визначається контекстом предметної діяльності. Але дискурсивність, підкреслює вчений, – не лише іманентна якість злочинності, а і суттєва атрибутивна риса її детермінаційної природи. За загальним визнанням зміст детермінант злочинності виражається в науці через категорію «суспільні протиріччя». І це вже саме по собі є показовим на рівні семантичного аналізу. На функціональному рівні злочини детермінуються дискурсивним конфліктом (*проти-річчя*, мова (мовлення, мислення) проти мови), розбіжностями у тлумаченні соціальних конвенцій, змісту цінностей (а також позначення, семантичне кодування соціального опонента з подальшою його дегуманізацією). Немає сумніву у тому, що злочинність постає результатом справжньої герменевтичної трагедії роду людського – принципової неможливості стовідсоткової відповідності суб'єктивних категоріальних світів, їх протистояння на полі «об'єктивного», у просторі дискурсу [146, с. 129–130]. Тож питання «нормалізації» сервісно-психологічних та психіатричних практик, виведення їх з негативного емоційно-дискурсивного поля є першим кроком на шляху до їх популяризації як інструменту запобігання зумовленої відповідними розладами, відхиленнями десоціалізації особистості.

Для цього перш за все має бути скорочена емоційна дистанція із закладами (центрами, установами) психологічної та психіатричної допомоги, подолана їх відчуженість від умовно «нормальних» сфер життєдіяльності, винесення їх за дужки, на периферію, де концентрується маргінес. Варто відмовитись у назвах, публічному (а згодом й побутовому) дискурсі від медично-академічного терміну «психіатрія», який у буденному сприйнятті («підігрітим» фольклором) виявляється в значній мірі дискредитованим у суміші комічного й трагічного, образливого й тривожного, але в будь-якому разі не нормального (у буквальному та переносному значенні). Цілком прийнятним може бути його емоційно нейтральний (можливо – тільки на перших парах) ерзац «кризовий сервіс», денотат якого в медичному, науковому

дискурсі лишатиметься незмінним. Таке собі семантичне декодування інституту психіатричної допомоги здатне, на нашу думку, позитивно вплинути на її потенційну клієнтську базу, послабити вплив негативної соціальної стигми;

3) *забезпечення доступності психологічної та психіатричної допомоги населенню* через: а) розширення мережі консультативних, кризових та реабілітаційних центрів (з відповідними телефонами довіри, гарячими лініями» зв'язку) як структурних підрозділів закладів Міністерства охорони здоров'я України, а також муніципальних закладів і установ охорони здоров'я; б) реформування системи підготовки персоналу для вказаних центрів, осучаснення технік й методик роботи із суїцидентами, в тому числі й на засадах їх дестигматизації; в) формування спеціальних фондів державного, а також недержавного, змішаного фінансування програм діяльності таких центрів, підготовки персоналу для них;

4) *підвищення ефективності психологічної та психіатричної допомоги* шляхом: а) підвищення соціальної престижності професій відповідних фахівців; б) осучаснення освітніх програм їх підготовки, запровадження новітніх методик роботи із суїцидентами тощо;

2. *Доктринальний розвиток та усебічне впровадження культури ненасильства*, вплетення її фундаментальних ціннісно-орієнтаційних, інструментальних компонентів у найбільш глибокі пласти соціальної тканини. Під культурою ненасильства прийнято розуміти систему поглядів, цінностей, установок, мотивів, через які виражається прагнення людини будувати відносини з іншими людьми, природою, світом в цілому на ненасильницькій основі, без відкритих і прихованих форм примусу, що досягається за допомогою вільного і відповідального вибору на користь ненасильницьких дій і ненасильницького опору [147, с. 49; 148, с. 10–11; 149, с. 77–78 та ін.].

Ключова роль у поширенні цієї культури відводиться інститутам освіти. Як вказується у пп. 4.1 та 4.2 Декларації про принципи терпимості (1995 р., ЮНЕСКО) виховання є найбільш ефективним засобом попередження

нетерпимості. Виховання в дусі толерантності починається з навчання людей тому, в чому полягають їх загальні права і свободи, щоб забезпечити здійснення цих прав, та з заохочення прагнення до захисту прав інших. Виховання в дусі толерантності слід розглядати як невідкладний імператив, як спосіб блокування джерел нетерпимості, що лежать в основі насильства і відчуження [150]. Тож культура ненасильства може бути впроваджена виключно через широку мережу освітньо-виховних заходів. Їх планомірна реалізація матиме найширшу гамму соціально-позитивних, в тому числі й бажаних кримінологічних наслідків, сприятиме пришвидшенню посттоталітарного транзиту нашого суспільства, зниження його тривожності, дезорганізованості, поліпшення морально-психологічного клімату. Певна річ, варто очікувати й якісні покращення у справі запобігання суїцидам.

Водночас культуру ненасильства варто розглядати не як автономну, нехай і комплексну гносеологічну, аксіологічну та праксеологічну систему ідей, цінностей, принципів, діяльності, а як складову більш стратегії (концепції) загальносоціального розвитку більш високого, найвищого рівня абстрагування. Йдеться про концепцію, яку вперше академік Д. С. Ліхачов описав як гуманізація гомосфери [151, с. 522–530]. Небезуспішні спроби використання цієї концепції у вітчизняних кримінологічних дослідженнях належать О. М. Ситнік та М. Г. Максименцеву.

Наслідуючи її академічне розуміння, О. М. Ситнік, зокрема, запропонувала до наукового обігу й використання кримінологічну концепцію гуманізації антропосфери як ціннісно-орієнтуючу й ідейну основу загальносоціального запобігання злочинам; змістовно ця концепція репрезентує широкоформатний, інтегрований культурний, політико-економічний, правовий вплив на фактори дегуманізації суспільного життя, знецінення значення людської особистості у соціогенезі [152, с. 4]. Основним напрямом її визначено такі: 1) гуманізація науки і освіти; 2) політекономічна гуманізація, реальна лібералізація економічної та політичної систем; 3) гуманізація інституту сім'ї; 4) забезпечення спадковості антропосфери, що передбачає формування

ціннісно-семіотичних мостів між поколіннями; 5) гуманізація медіа та маскультури [152, с. 11]. М. Г. Максименцев адаптує викладене бачення новітньої кримінологічної концепції до потреб протидії злочинному надрокористування [142, с. 353–354].

Вважаємо цілком можливим підтримати цей пізнавальний й потенційно ефективний у практико-перетворювальному контексті науковий поступ, поширивши його й на площину проблем запобігання суїцидам взагалі та серед засуджених до позбавлення волі на певний строк, зокрема. При цьому, зважаючи на аутоагресивну, інтроспективно-насильницьку феноменологію суїциду, специфікованим ціннісно-смісловим сегментом гуманізації гомосфери (антропосфери) варто розглядати культуру ненасильства. Питання доктринальної розробки, деталізації та впровадження останньої виходять за межі безпосереднього предмету цього дослідження. Тож змушені обмежитись лише визначення зв'язків відповідної загально соціальної кримінологічної (антисуїцидальної) практики з реалізацією компонентів культури ненасильства. В цьому, зокрема, відображається й втілення стратегічного, комплексного й системного, проактивного підходів до запобігання самогубствам в Україні.

3. *Специфікація антисуїцидальної психологічної та психіатричної допомоги*, яка має виходити з: а) спеціалізації фахової підготовки персоналу закладів та установ (центрів, відділів тощо) надання психологічної та психіатричної допомоги суїцидентам; б) інституціонального взаємопроникнення механізмів протидії домашньому насильству, булінгу, виконання покарань, медичної та соціальної реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій (зокрема, які страждають на посттравматичний синдром) з механізмами запобігання суїцидів; в) розширення об'єктів запобігання злочинам до меж пов'язаних із ними факторів фонових явищ, в тому числі й кримінологічно значущих чинників самогубств; г) специфікація відповідної кримінологічної практики за сферами, видами факторів обструкції, групами впливу, в тому числі й зокрема – щодо засуджених до позбавлення волі.

4. *Удосконалення душпастирської роботи в середовищі засуджених до позбавлення волі.* Релігійна приналежність, глибина та щирість особистісного віросповідання виявляє істотні кореляційні зв'язки з можливістю прийняття суїцидального рішення (рішення про істинний суїцид). Умовно можна поділити конфесії на антисуїцидальні, де моральні і психологічні заборони на шляху до самогубства надзвичайно жорсткі, і конфесії, які вважають самогубство абсолютним злом. У зв'язку з тим, що релігія є невід'ємною частиною культури, вона побічно впливає і на вчинки людини нерелігійної.

До умовно антисуїцидальних релігій відносяться християнство, іслам і іудаїзм. У християнстві самогубство вважається гріхом; забороняється ховати самогубців на території кладовища, й взагалі, згідно обрядових канонів. У Новому Завіті описано всього один випадок самогубства, який увійшов в історію і дав згодом назву самого явища – «юдин гріх». Ще Фома Аквінський в XIII столітті в «Сумі теології» оголосив самогубство тричі смертним гріхом: проти Господа, що дарує життя; проти громадського закону; проти людського єства – інстинкту самозбереження, закладеного в кожній живій істоті. Згідно з церковними канонами самогубство ні в якому разі не є подолання страху смерті, а навпаки – гіпнотичне підпорядкування їй. У давнину християнином називали того, «хто не боїться смерті», так як знає: ціна людського життя - все життя і смерть Христова. І тому самогубство - це не просто відмова від даної Богом земного життя, але по суті – відкидання Хреста і Воскресіння Христового.

Тому за церковними правилами все самогубці позбавляються відспівування і християнського поховання, якщо їх самогубство сталося не в стані безумства.

Повертаючись до питання запобігання суїциду серед засуджених, слід зазначити, що останні належать до найбільш суїцидально вразливих верств населення, оскільки саме перебування у ВК, соціальна ізоляція людини є одним з ключових факторів ризику вчинення суїциду. Також, важливим є той факт, що у ВК спостерігається підвищена концентрація осіб, які мають додаткові

фактори ризику суїциду (девіантна поведінка, психічні й соматичні захворювання, алкоголізм, наркоманія).

Погляди християнства на життя та смерть свого часу вплинули на відношення громадськості до такого деструктивного явища як суїцид. Так, починаючи із Середніх віків і аж до XX ст. в народних віруваннях східних слов'ян, які поєднували християнські погляди та язичницькі, самогубство відіграло значну роль, негативно оцінювалось та різко засуджувалось. Центральну роль у народних уявленнях про самогубство відіграло не лише християнське поняття про смертний гріх, а й почуття небезпеки, пов'язане в язичницькій свідомості із самогубцями, як із людьми, котрі померли неприродною, «неправильною», смертю [3, с. 56, 62].

Блаженний Августин навчає: «Як ми прийшли на світ не за власним бажанням, так точно не маємо права і піти з нього без відома і волі Того, Хто нас сюди прислав» [153]. Вбачається, що поіменований церковний філософ, навчав християн цінити життя, розкриваючи його зміст як найвищий сенс людського буття.

У «Повному православному богословському енциклопедичному словнику» (дореволюційне видання П. П. Сойкина) розкривається поняття самогубства, як гріха: «Злочинність цього гріха полягає в тому, що самогубець обурюється проти творчого та промислительного порядку, божественного і свого призначення, довільно скорочує своє життя, яка належить не йому тільки, а й богу» [154].

Розглянемо міркування отців духовних про самогубство далі: «Вказують на мужність, що проявляє самогубць у своїй дії; не кожен, – кажуть, – зважиться на такий сміливий вчинок. І на цій підставі у язичників самогубство навіть возвеличувалося, як героїзм. Але, з християнської точки зору, самогубець є не герой, а боягуз, так як не в змозі знести тих неприємностей і нещасть (наприклад, втрату коханої людини або майна, невиліковної хвороби, заслуженого або незаслуженого сорому і т.п.), через які зазвичай вирішуються на самогубство» [155].

В цьому уривку заслуговують уваги два моменти: однакова оцінка всіх самогубств незалежно від мотивів кожного з них і типові для церкви вчення про необхідність приймати і нести страждання і нещастя, що випадають «від Господа згори», вчення, що базується в кінцевому рахунку на догматі корисності, необхідності і рятівничості страждань для людини. Звернемося до другого моменту: самогубець винен перед богом ще й тим, що не вмів витерпіти низпосланих йому надмірних страждань.

Вчення про користь і необхідність страждань базується на цілому ряді текстів «священного писання»: «Бо то вгодне, коли хто переносить скорботи, страждаючи несправедливо. Бо на це ви покликані, бо і Христос страждав за вас, залишивши нам приклад, щоб ми йшли по слідах Його» (І Петро. 2: 19, 21) [133]; «Бо знаємо, що все створіння разом стогне і мучиться донині» (Римл.8: 22) [156] і т.д. Це – прямі заклики до страждання, до захопленої готовності до катувань (а де немає таких – і до самокатувань, звідси чернече подвижництво, юродство), вимога терпіти, як би злочинно або безглуздо не було страждання.

Церква має власну думку відносно причин, які породжують у людини бажання вчинити суїцидальний акт. Так, священномученик Філософ Орнатський називає причини, що породжують настільки тяжкий гріх: «Самогубство буває плодом відчаю, що затуляє самосвідомість існування Бога, Його правди і відплати в загробному житті. Така помилка в свою чергу буває плодом свавілля людського, пристрасті до землі з її тлінними благами, пересичення цими благами або озлоблення з приводу відсутності їх» [157].

Більшість наукових підходів найчастіше пов'язує явище суїциду з подоланням психологічної кризи особистості, під якою розуміється гострий емоційний стан, викликаний певними особливими, особистісно значущими психотравмуючими подіями. Тому, вбачається, що вивчення природи суїциду варто починати, не з акту самогубства, а з розуміння душевного стану людини, її внутрішнього світогляду.

Особистість в християнській антропології розглядається в єдності духовних, душевних і тілесних проявів. І це єдність досягається тільки за умови

переважаючого впливу сфери духу. У цій єдності – здоров'я, норма людського буття. Відповідно і будь-яка хвороба має спочатку духовну, а вже потім психофізіологічну природу.

Для характеристики суїциду серед засуджених як феномену важливо зазначити, що у засуджених, схильних до суїциду, спостерігається песимістична особистісна установка на майбутнє в цілому й на перспективи виходу із кризи зокрема, яка пов'язана із втратою сенсу життя як найвищої цінності і знаходженням сенсу в смерті. Немоżliвість віднайти сенс власного життя в умовах вимушеної ізоляції або його знецінення чи втрата можуть розглядатися як детермінанти особистісної дезадаптації, яка нерідко закінчується спробами суїциду.

Професор Д. Є. Меліхов у праці «Психіатрія і проблеми духовного життя» писав: «Під впливом гріха жива людська душа, що не втратила совість, відчуває почуття провини, смуток, страждання і потребу звільнитися від гріха. Віруюча людина йде за допомогою до церкви, звертається до духовно-досвідченому людини. Вона відчуває духовну біль і страждання, а іноді несе і фізичні наслідки гріха» [158].

У цьому контексті, необхідно зазначити, що поведінка священика визначається спільним завданням душпастирства допомогти людині знайти глибину покаяння, відновити правильне духовне відчуття життя в душі людини, яка правильне ставлення до свого гріха і до своєї безсмертної людської гідності, яка піддається таким драматичним випробуванням у хворих, коли подвійність виражена максимально.

Пастирське опікування (а в ряді випадків і діяльність православного психіатра) має поширюватися і на особистість стражденого, на його психологію. Владика Іоанн пише з цього приводу: «Пастир навчає людей не вірити демонічним навіюванням і наклепам як на Бога, так і на людей, не зосереджуватися на тих злих і темних думках, які демони вселяють, вкладають в серце і розум. Неприємні думки і почуття залишаються «зовнішніми» для людини, залишаються в області «п'яти» – під Людиною» [159].

Тож можна дійти двох важливих проміжних висновків:

1) сприяння поширенню істинних, щирих, але не номінальних духовних практик, духовності й релігійності населення загалом має істотне значення для зміцнення трансцендентних засновків соціально конструктивної поведінки загалом та запобігання суїцидам (в тому числі й у системі заходів неформального контролю членів релігійних, місцевих громад, священнослужителів тощо). Ці практики функціонально є наскрізними щодо діяльнісних, інституціональних, просторово-часових меж відбування/виконання покарання у виді позбавлення волі; їх обструктивним, соціально позитивним впливом охоплюються потенційно допенітенціарні, пенітенціарні та специфічні постпенітенціарні суїцидогенні фактори;

2) робота капеланів має велике значення для ефективної реалізації державної політики у сфері запобігання суїциду серед засуджених. Але найголовнішою умовою вдалого втілення в життя такої державної політики є, на нашу думку, комплексний підхід. Останній має включати: а) синхронізованість, інституціональну компліментарність з базовими стратегічними підходами, напрямками, рівнями й заходами запобігання самогубствам; б) взаємодію спеціально створеного й уповноваженого державою органу, що зміг би координувати співпрацю державних, релігійних та громадських органів і організацій на всіх рівнях.

Водночас важливим напрямом підвищення ефективності душпастирської роботи у ВК вважаємо розширення діапазону можливих до організованого поширення в УВП альтернативних психолого-терапевтичних духовних практик. Йдеться, власне, про релігійні та інші духовні практики, які є умовно неформатними з точки зору інституту церкви.

Принагідно зауважимо, що вважаємо некоректним використання окремими вченими терміну «інститут релігійного піклування» на позначення душпастирської роботи серед засуджених до позбавлення волі [160, с. 162; 161, с. 188 та ін.]. По-перше, релігія – особливий тип світогляду, спосіб світобачення, альтернативний світському, науковому, філософському (інколи –

як доповнення до філософського). Світогляд, вочевидь, не може піклуватися; ним можна послуговуватись, його можна поширювати, використовувати з метою та в процесі визначеного піклування. По-друге, – умовно кажучи антисуїцидальне піклування не може вважатися окремим ані соціальним, ані правовим інститутом.

Соціальний інститут, як слушно вказує Л. О. Сєдов, є стійким комплексом формальних та неформальних правил, принципів, установок, які регулюють різні сфери людської життєдіяльності та організують їх в систему ролей, статусів, утворюють соціальну систему [162, с. 116]. Саме тому обґрунтовано варто вважати позицію, згідно з якою кожен соціальний інститут має власну структуру, тобто певну впорядкованість, стійкість, специфічність. Функціонування інститутів є необхідною умовою реалізації соціокультурного життя [163, с. 104–105]. Цілком очевидно, що антисуїцидальне піклування не відповідає викладеному розумінню природи соціального інституту. Так само не може воно вважатися й правовим інститутом через переважно неправовий (позаправовий), неформальний характер душпастирських практик. Тож слід вести мову саме радше про душпастирську роботу як напрям запобігання суїцидам, в межах якого реалізується низка організаційних, інформаційно-просвітницьких, релігійно-обрядових та безпосередньо-комунікативних заходів. Безумовно, ця робота в основному має розглядатися як функція інституту церкви. Переважно, але не виключно.

Варто все ж розмежовувати церковну та позацерковну релігійність. Остання репрезентована широким спектром вірувань і духовних практик, не оформлених церковними канонами, догматами (дзен-буддизм, йога тощо). При чому популярність та соціально-психологічна ефективність поширення саме нецерковних духовних практик серед населення засвідчує можливість й доцільність включення й їх в зміст душпастирської роботи (на альтернативних засадах) серед засуджених. Особливо, якщо до засудження особа мала певний

досвід відповідної духовної роботи, який варто продовжити і це з високою вірогідністю може мати потенційно високий суїцидально-превентивний ефект.

В цьому аспекті недосконалими видаються окремі норми Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України, затвердженого наказом МЮ України від 05.07.2017 № 2170/5. Так, наприклад, відповідно до п. 4 Розділу I цього Положення душпастирська рада функціонує на засадах рівності і толерантного ставлення, поваги до внутрішніх настанов і традицій усіх, діючих в рамках Конституцій України, *релігійних організацій* і є незалежною від органів державної влади України, політичних партій, інших громадських формувань та їх керівних органів [155] (*курсив наш* – А. Т.). Згідно з п. 1 Розділу III згаданого Погодження кандидати на посади священнослужителів (капеланів) в органах і установах уповноважуються на здійснення заходів душпастирської опіки засуджених виключно керівними органами Церков (релігійних організацій) [164].

Тобто йдеться про те, що лише релігійні організації (тобто юридичні особи зі спеціальним правовим статусом, визначеним Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. [165]) можуть претендувати на участь у духовній опіці, сприянні духовному життю засуджених до позбавлення волі. Результатом є те, що за даними Мін'юсту для задоволення релігійних потреб засуджених та персоналу в усіх установах ДКВС України облаштовано культові релігійні споруди (253 об'єктів). Чисельність засуджених, які відвідують духовно-просвітницькі заходи, становить 12,4 тис. осіб, що складає близько 22,4% від загальної кількості засуджених, та осіб, узятих під варту. Духовно-просвітницьку роботу із засудженими проводять представники 55 релігійних конфесій, громад, організацій та церков, офіційно зареєстрованих в Україні [166]. І жодного представника нерелігійних організацій, які поза межами виправних установ здійснюють активну роботу, залучають населення до духовних практик, сприяють вирішенню психологічних проблем, конструктивному подоланню кризових життєвих ситуацій.

Такі нормативні положення видаються дискримінаційними, адже обмежують не стільки можливість доступу альтернативних релігійним організацій до «душ засуджених», скільки можливість самих засуджених усебічно, повно реалізувати власне право на свободу *віросповідання*, передбачене ст. 35 Конституції України [167]. Саме віросповідання, а не релігієсповідання. Тому переконані, що вищевказані норми Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України мають бути відкореговані через руйнацію семантичної прив'язки до релігійних організацій (у юридичному значенні цього терміну), розширення переліку організацій, що можуть брати участь у формуванні Душпастирської ради та сприянні у здійсненні відповідних практик, обрядів засудженими до позбавлення волі.

Аналогічним чином корегуванню підлягає п. 1 Розділу V, який наразі має таку редакцію: «Керівні органи Церков (релігійних організацій), статuti (положення) яких зареєстровані у встановленому законом порядку, для співпраці з Мін'юстом уповноважують відповідним документом свого офіційного представника), відповідального за взаємодію з Мін'юстом строком на 3 роки» [168]. На нашу думку, варто доповнити цей пункт через вказівку на те, що керівні органи не лише релігійних організацій, а й інших громадських організацій та спілок, що здійснюють духовне навчання й практики (наприклад, громадська спілка «Всеукраїнська асоціація сахаджа йоги», громадська організація «Українська федерація йоги» та ін.) за виключенням деструктивних сект, можуть співпрацювати з Міністерством юстиції України у справі здійснення душпастирської роботи (опіки) із засудженими до позбавлення волі.

Таким чином, пропонуємо внести зміни до Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України та викласти: 1) назву положення та найменування відповідної ради як *«Положення про Душпастирську раду у пенітенціарній системі України»* та *«Душпастирська рада»* відповідно; 2) п. 4 Розділу I в такій редакції: *«Душпастирська рада функціонує на засадах рівності і толерантного ставлення, поваги до внутрішніх настанов і традицій усіх не заборонених*

законом релігійних організацій і громадських об'єднань, що здійснюють духовне навчання й практики, є незалежною від органів державної влади України, політичних партій, релігійних організацій, громадських формувань та їх керівних органів»; 3) п. 1 Розділу III у такій редакції: «Погодження кандидатів на посади капеланів в органах і установах для здійснення заходів душпастирської опіки засуджених, уповноважених керівними органами релігійних організацій та громадських об'єднань, що здійснюють духовне навчання й практики»; 4) п. 1 Розділу V у такій редакції: «Керівні органи релігійних організацій та громадських об'єднань, що здійснюють духовне навчання та практики, статuti (положення) яких зареєстровані у встановленому законом порядку, для співпраці з Мін'юстом уповноважують відповідним документом свого офіційного представника (далі – Речник-капелан), відповідального за взаємодію з Мін'юстом строком на 3 роки».

3.2. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України

Прийнято вважати, що спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності та фоновим для неї явищам реалізуються спеціальними суб'єктами кримінологічної діяльності, які формують властивими їх правовому статусу методами, формами антикриміногенного впливу на групові девіантогенні фактори. Так, наприклад, Г. А. Аванесов зазначав, що спеціальна профілактика здійснюється спеціальними органами та організаціями, що ведуть боротьбу зі злочинністю, а профілактичний вплив у цьому випадку спрямований на окремі соціальні групи (за місцем проживання, роботи, навчання тощо) [169, с. 112]. Таким чином, об'єктом спеціального запобіжного впливу постають групи осіб [170, с. 444]. А. П. Закалюк небезпідставно ідентифікував такий кримінологічний вплив і відповідне запобігання злочинності із, власне, груповим [85, с. 326]. У тій чи іншій варіації відповідна позиція відображена у більшості сучасних наукових та навчальних джерел.

Виходячи з усталеної логіки розуміння сутності спеціально-кримінологічного запобігання та у перекладанні її на площину проблематики

цього дослідження, впливає, що об'єктом запобіжного впливу мають бути особи, які відбувають покарання у ВК, їх особистості. Визнаючи слушність та високий ступінь обґрунтованості цього підходу, все ж вважаємо за доцільне розрізняти об'єкти запобіжного впливу та об'єкти запобігання злочинності та фоновим для неї явищам.

У цьому контексті варто погодитись із В. В. Голіною, який, проводячи розмежування між вказаними категоріями наукового пізнання та кримінологічної практики, обґрунтовано стверджує, що об'єкт запобігання злочинності – це явища і процеси реальної дійсності матеріального, правового й духовного характеру, існування і різнобічний вплив яких призводить до відтворення на суспільному рівні злочинності як соціального явища, масової деструктивності, кримінальної мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочинів та їх реалізації. Об'єкт має певну генеруючу силу впливу на суспільні відносини [171, с. 65]. Водночас поняття «запобіжний вплив» відбиває властивість діяння, сила якого здатна стабілізувати, регулювати або вносити запрограмовані зміни у стан об'єкта. Запобіжний вплив є тиском, цілеспрямованим зусиллям суб'єкта на максимально конкретизований, реально уразливий для його дій об'єкт [171, с. 65; 172, с. 157].

Тому, якщо об'єктом спеціально-кримінологічного запобіжного впливу дійсно маємо визнавати засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання у ВК України, то об'єктом запобігання суїцидам серед таких засуджених варто визнавати відповідні групові фактори суїциду. Але і цього недостатньо для успішного виконання відповідних превентивних задач. Необхідно враховувати, що соціальна група є недостатнім критерієм для належної специфікації кримінально-превентивної діяльності. В межах будь-якої, навіть вельми однорідної, соціальної групи відтворюється, як правило, низка неоднорідних чинників соціогенези. Будь-яка група може бути поділена на більш дрібні підгрупи, утворення в залежності від чинників диференціації меншого рівня абстрагування, вищого рівня прагматизації. Відтак, групові фактори суїцидів серед засуджених в межах організації та здійснення

спеціально-кримінологічного запобігання їх поширення необхідно розробляти й реалізовувати, додатково спираючись на видову градації відповідних суїцидогенних факторів. А вони – різні, що доведено нами у другому розділі цієї дисертації.

Таким чином, спеціально-кримінологічні заходи запобігання суїцидам серед засуджених у ВК України – це здійснювані спеціальними суб'єктами заходи нейтралізації (послаблення впливу) групових та видових факторів суїциду, що відтворюються у соціокультурному, режимно-побутовому, адміністративно-комунікативному та особистісно-психологічному просторі життєдіяльності засуджених у ВК. Кожен з цих умовних просторів, вимірів «тюремного» життя має власну специфіку, що варіюється залежно як від офіційних критеріїв диференціації кримінально-виконавчих установ закритого типу за рівнем безпеки, контингентом, а й за неофіційними, неформальними параметрами, що визначають рівень та характер призонізаційних загроз для особистості в умовах конкретної колонії. Йдеться про поділ колоній на так звані «чорні» та «червоні» (у кримінально-субкультурній термінології), тобто такі, де панує влада неформальних лідерів з числа засуджених чи адміністрації УВП відповідно. Наскільки суворим є фактично встановлений адміністрацією конкретної колонії режим, наскільки у ньому проектується особистісні вади, комплексу начальника установи. А це, відповідно, впливає на характер злочинності персоналу УВП, ступінь поширеності насильницьких, корупційних практик, від яких страждають засуджені тощо.

Зрозуміла річ, що вітчизняна наука ще очікує на розробку кримінологічної типології колоній як специфічних інституціональних осередків відтворення злочинності й фонових для неї явищ. У ній має відобразитись синтез знань про злочинність у ВК як серед засуджених, так і серед персоналу відповідних УВП. Ця типологія має бути в подальшому покладена в основу розробки заходів їх декриміналізації (у кримінологічному розумінні цього терміну) в контексті кримінологічної складової загальної стратегії здійснення пенітенціарної реформи в Україні. На цій же гносеологічній платформі має

базуватися й специфікація запобігання суїцидам серед засуджених. Але – це справа майбутнього. Аж доки не буде розроблено такої типології будь-які кримінально-превентивні заходи в межах виправних колоній приречені на свою фрагментарність, непослідовність.

Тому, враховуючи об'єктивно зумовлену фрагментарність дослідження запобігання суїцидам серед засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі (на певний строк та довічного), ґрунтуючись на результатах авторського дослідження і його продукту у виді попередньо сформованих синтетичних гносеологічних конструктів у сфері типової комбінаторики криміногенних та суїцидогенних чинників призонізації (вони враховують особистісно-деструктивні, дезадаптаційні, стигматизаційні фактори режиму, тюремної субкультури, пов'язаного з нею насильства, а також кримінальні практики персоналу виправних колоній), можемо запропонувати такі основні спеціально-кримінологічні заходи запобігання досліджуваному виду суїциду.

1. Режимні заходи. Загалом режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі являє собою встановлену систему правил поведінки засуджених, що виражається в ізоляції, диференціації умов тримання, правообмежень і забезпеченні розпорядку дня та застосування заходів виправного впливу з метою ресоціалізації і виправлення засуджених, виключення можливості здійснення ними нових злочинів й інших антигромадських вчинків [173, с. 121], до яких слід віднести і аутодеструктивну поведінку засуджених, в тому числі, – суїцид.

Профілактичний вплив режиму полягає не тільки в примусовому впливі на засуджених, а ще і в певному наборі правообмежень, покликаних дисциплінувати поведінку та забезпечити виправлення особи. Роль режиму, як засобу запобігання суїцидальної поведінки в умовах виправної колонії визначається необхідністю і можливістю нейтралізації об'єктивних передумов та детермінант цього деструктивного явища. На нашу думку, вказаним цілям сприяють: *встановлений розпорядок дня в установі, періодична перевірка наявності засуджених, упорядкованість їх пересування, вилучення заборонених*

до використання речей і предметів, особистий огляд, огляд житлових приміщень (камер), чітка фіксація і аналіз всіх випадків суїцидальної поведінки, постановка на профілактичний облік осіб з суїцидальною активністю, а також осіб, віднесених до групи підвищеного ризику здійснення суїцидального акту.

У системі режимних заходів запобігання суїциду серед засуджених у ВК важливу превентивну роль як у виявленні та усуненні причин і умов, які сприяють формуванню саморуйнівної поведінки, так і в запобіганні суїцидальному акту, усуненні його причин, відіграє нагляд. Працівники виправної колонії вправі втрутитись та перешкодити засудженому здійснити спробу суїциду чи членоушкодження, у разі виявлення такої ситуації. Зважаючи на складність та багатоаспектність досліджуваного нами питання, форми та методи нагляду та інших режимних заходів в рамках даного наукового дослідження доцільно умовно розділити на дві групи профілактичних заходів, а саме: загального та спеціального характеру.

Першу групу складають *загальнопревентивні заходи* в межах спеціально-кримінологічного запобігання, спрямовані на виявлення та усунення причин і умов аутодеструктивної, в тому числі суїцидальної, поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі та безпосередньо пов'язані із забезпеченням порядку виконання і відбування покарань у ВК. Дана група включає в себе як забезпечення виконання особами, які відбувають покарання у ВК своїх обов'язків, так і охорону їх законних прав та інтересів, серед яких найбільш пріоритетними є право на особисту безпеку [174; 175] та право на життя.

До загальнопревентивних заходів належать: проведення регулярних обшуків засуджених та камер, у яких вони утримуються; огляд житлової та виробничої зон виправної колонії з вилученням заборонених предметів; запобігання зберіганню та використанню засудженими промислового обладнання, робочого інструментарію не за цільовим призначенням, а також інших предметів, що можуть бути використанні такими особами з метою навмисного нанесення собі членоушкоджень.

Крім того, важливе місце серед загальнопревентивних заходів запобігання суїцидальної поведінки займає інформування засуджених про негативні для них наслідки вчинення правопорушень, передбачених правилами внутрішнього розпорядку УВП, зокрема про передбачені за такі дії каральні заходи.

Погіршення режиму тягне за собою погіршення дисципліни, що частіше за все проявляється у таких формах аутодеструктивної поведінки як вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин, в результаті чого збільшується кількість конфліктних ситуацій, випадків суїциду та нанесення собі членушкоджень особами, засудженими до позбавлення волі.

Друга група – *спеціально-превентивні заходи*, безпосередньо пов'язані зі специфічним впливом на групи осіб з підвищеним ризиком вчинення суїцидальних актів в умовах виправної колонії. Такі заходи направлені на здійснення посиленого нагляду і контролю за поведінкою осіб, схильних до суїциду, особливо у період їх утримання в дисциплінарному ізоляторі, приміщеннях камерного типу, одиночних камерах, на виробництві, та реалізуються за допомогою технічних засобів нагляду та контролю.

Окрім вже перерахованих режимних заходів запобігання суїциду на нашу думку доцільно також використовувати такі режимні заходи, як догляд посилок і бандеролей, цензуру кореспонденції адресованої засудженим до участі у якій доцільно залучати психолога виправної колонії, а у випадку виявлення у кореспонденції інформації, яка може спровокувати особу до суїцидальних дій – тимчасового її вилучення з метою обрання тактики проведення заходів запобігання суїциду.

У цьому контексті варто зазначити, що 42% опитаних нами співробітників виправних колоній вважають, що ефективним на шляху запобігання суїциду серед засуджених у ВК є своєчасне виявлення та вилучення алкогольних напоїв, гральних карт, а також предметів, які можуть бути використані в якості знаряддя самогубства.

Враховуючи викладене, вважаємо, що режим утримання засуджених є кримінологічно значущим системоутворюючим елементом у комплексі заходів запобігання суїциду серед засуджених. Тому удосконалення правових норм спрямованих на підвищення ефективності режиму у ВК сприятиме підвищенню рівня забезпечення гарантованого державою права на життя засуджених до позбавлення волі.

2. *Оперативно-розшукові заходи запобігання суїцидам серед засуджених.* Вони включають в себе заходи загального і спеціального характеру. До перших – слід віднести заходи, спрямовані на запобігання протиправним діям з боку засуджених осіб, викоріненню тюремної субкультури та інших норм і традицій, які мають місце в умовах виправної колонії. До других – виявлення причин і умов, які сприяють порушенню засудженими порядку відбування покарання; виявлення осіб, які за своїми психологічними характеристиками потенційно є об'єктами фізичного або психічного насилля з боку інших засуджених; контроль за поведінкою таких осіб. При цьому особливу увагу персоналу виправної колонії необхідно приділяти засудженим із психічними відхиленнями, оскільки вони несуть особливу небезпеку в контексті можливого вчинення агресивних дій.

3. *Освітньо-виховні й соціально-психологічні заходи.* Виховна робота із засудженими належить до основних заходів запобігання суїциду серед засуджених у ВК та повинна бути спрямована на весь спецконтингент, так як у співвідношенні з іншими соціальними групами населення дана категорія входить до групи підвищеного ризику вчинення суїциду. Методи і прийоми виховної роботи із засудженими, які спрямовані на запобігання згаданому деструктивному явищу повинні бути підібрані індивідуально в залежності від їх психологічного типу. Успішність реалізації таких виховних заходів на практиці прямо залежить від ступеню налагодженості взаємозв'язку між відділом соціально-виховної роботи та психологом установи.

Під час проведення заходів із *встановлення потенційних суїцидентів* у ВК, персоналу установ необхідно зосередитись на особах, відносно яких

надходять дані, що свідчать про їх небезпечне становище в мікросоціальному середовищі засуджених в плані соціальної адаптації, тобто про такі обставини, що можуть призвести до конфліктної ситуації, агресивних проявів чи суїциду. Зазначене дозволяє стверджувати, що у роботі персоналу виправної колонії, спрямованій на запобігання суїциду серед засуджених, особливу увагу необхідно приділяти вивченню негативних процесів, які відбуваються, могли або можуть відбутися у середовищі засуджених, з метою завчасного виявлення засуджених, найбільш схильних до суїциду. Це, в свою чергу, дасть змогу своєчасно запобігти вчиненню засудженим акту самогубства, шляхом проведення різноманітних профілактичних заходів як відносно самого засудженого, схильного до суїциду, так і у середовищі, яке його оточує.

Важливим елементом цієї роботи є *прогностична діагностика суїциду*, під якою розуміється діяльність персоналу виправної колонії, спрямована на збирання, узагальнення та аналіз інформації про схильність засуджених до різних видів суїцидальної поведінки, визначення серед них категорій, найбільш схильних до самогубства. Виняткове значення при цьому має первинна діагностика суїцидальної поведінки серед засуджених, яка проводиться з новоприбулими до виправної колонії засудженими, шляхом документального вивчення особистості засудженого, проведення бесід, анкетування, психодіагностичного тестування та медичного обстеження.

Психологічні заходи запобігання суїциду серед засуджених у ВК реалізуються шляхом психологічної діагностики засуджених відразу після їх прибуття до виправної колонії, яка проводиться за допомогою анкетування, інтерв'ювання, особистих бесід, а також детального вивчення матеріалів особової справи засудженого. Важливим напрямком у діяльності персоналу виправних колоній спрямованій на запобігання суїциду серед засуджених є *корекція агресивності засуджених*, яка полягає у виявленні засуджених, схильних до агресії. Визначення різновиду агресії дає можливість персоналу установи правильно обрати найбільш дієві психокорекційні заходи, форми та методи роботи із конкретним засудженим.

4. *Медико-реабілітаційні заходи*, а саме: виявлення медичних факторів, які можуть служити детермінантами аутодеструктивної поведінки; ретельна діагностику та виявлення психічних розладів і відхилень у осіб, засуджених до позбавлення волі; проведення профілактичних заходів відносно осіб з психічними розладами; надання медичної, психіатричної, психологічної допомоги особам, які здійснили акт членушкодження чи спробу суїциду.

5. *Організаційно-правові заходи*, які мають бути заточені на підвищення кримінологічної ефективності правового регулювання у сфері запобігання суїцидам серед засуджених у ВК. Зрозуміло, що проблема кримінологічної ефективності правового регулювання само по собі є фундаментальною і навіть часткове її вирішення не може бути забезпечене в межах цього, а так само будь-якого іншого дисертаційного дослідження з проблем особливої частини кримінології. Однак, існуючий теоретичний доробок з цих питань (вони розлого репрезентовані працями М. О. Барановського, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвинова, Д. М. Миронюка, Ю. В. Орлова, В. М. Хомича та ін.) дозволяє нам стверджувати, що основними напрямками удосконалення правового регулювання у сфері запобігання суїцидам серед засуджених у ВК є правотворчість та правореалізація (правозастосування). І якщо перше є, так би мовити, комплексом правових заходів у «чистому вигляді», то друге – є симбіозом правових та організаційно-управлінських заходів. Саме тому ми використовуємо семантичну зв'язку «організаційно-правові заходи». На нашу думку, до них доцільно віднести такі:

А. *Антисуїцидальна специфікації національного превентивного механізму* (далі за текстом – НПМ) удосконалення правових засад його функціонування. Реалізація цього заходу вбачається, по-перше, в розширенні функціоналу НПМ, виведення антисуїцидальних фонових, вторинних ефектів його застосування до розряду основних, актуальних. Йдеться про:

а) артикуляцію завдань запобігання суїциду серед осіб, які утримуються у місцях несвободи (в тому числі й у ВК), що видається через публічне, наукове

фахове обговорення, дослідження широти спектру кримінологічних можливостей НПМ з відповідною нормативно-правовою фіксацією їх основних важелів;

б) системного удосконалення механізмів функціонування НПМ з метою підвищення його кримінологічної ефективності, в тому числі й зокрема з питань запобігання суїцидам серед засуджених до позбавлення волі.

Принагідно звернімо увагу, що відповідно до ч. 4 ст. 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці, залучені Уповноваженим на договірних засадах до виконання функцій національного превентивного механізму, *відвідують на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого місця, зазначені у пункті 8 статті 13 цього Закону (курсив наш – А. Т.)*, та з дотриманням вимог частини третьої цієї статті можуть опитувати осіб, які перебувають у таких місцях, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами та щодо умов їх тримання [176].

Зазначених в законі представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці у науці та практиці діяльності НПМ прийнято іменувати моніторами. Останніх, на нашу думку, варто наділити більшою правовою самостійністю, що вбачається через деталізацію їх повноважень у Законі «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Зокрема, необхідно:

а) ліквідувати положення ч. 4 ст. 19-1 вказаного Закону про роботу моніторів на підставі окремого доручення омбудсмена. Немає достатніх підстав вважати, що омбудсмен може бути в достатній мірі обізнаний про множинність нюансів на місцях, в кожному окремому місці несвободи, в т.ч. ВК. Для цього й мають бути укладені договори з моніторами, аби останні мали змогу оперативно, у будь-який час доби, без додаткових бюрократичних обтяжень відвідувати колонії, спілкуватися із засудженими, працівниками. Сама лише наявність такої можливості буде суттєвим фактором стримування певної категорії персоналу УВП від протиправного поводження із засудженими;

б) передбачити, що угоди з громадською організацією чи окремими експертами, науковцями на здійснення моніторингу місць несвободи мають строковий характер. В цих угодах, окремим пунктом має бути передбачено чіткий перелік осіб, які від імені громадської організації або самостійно (на підставі акредитації) мають право відвідувати місця несвободи без попереднього повідомлення про час і мету відвідувань та без обмеження їх кількості.

Таким чином, пропонуємо:

- ч. 4 ст. 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» пропонуємо викласти в такій редакції: *«Представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці у галузі права, залучені Уповноваженим на договірних засадах до виконання функцій національного превентивного механізму (монітори), в цілях, передбачених національним превентивним механізмом, відвідують місця, зазначені у пункті 8 статті 13 цього Закону, та з дотриманням вимог частини третьої цієї статті можуть опитувати осіб, які перебувають у таких місцях, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами, щодо умов їх тримання, стану здоров'я, наявності передумов для вчинення самогубств»;*

- ч. 7 ст. 19-1 цього закону доповнити, виклавши в такій редакції: *«У секретаріаті Уповноваженого утворюється окремий структурний підрозділ з питань недопущення катувань, інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження, покарання та запобігання самогубствам. До роботи в цьому структурному підрозділі з дотриманням рівного представництва чоловіків і жінок та представництва національних меншин залучаються фахівці різних спеціальностей, які мають належну професійну підготовку»;*

- доповнити Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» статтею 19-2 такого змісту:

«Стаття 19-2. Корпус моніторів національного превентивного механізму

1. Для реалізації функції національного превентивного механізму Уповноважений формує корпус моніторів як постійно функціонуючої системи спостереження за місцями несвободи. Уповноважений здійснює координацію роботи корпусу моніторів.

2. Монітором національного превентивного механізму може бути представник громадської організації, з якою Уповноваженим укладено угоду на виконання функцій національного превентивного механізму, а також окремі експерти, учені та фахівці у галузі права, акредитовані на здійснення функцій національного превентивного механізму відповідно до встановленого законом порядку та з якими Уповноваженим укладено угоду на виконання функцій національного превентивного механізму.

3. Корпус моніторів складається з професійних моніторів, що працюють на постійній оплатній основі, та волонтерів, які здійснюють функцій національного превентивного механізму на безоплатній основі. Держава встановлює додаткові соціальні гарантії для волонтерів корпусу моніторів національного превентивного механізму шляхом визначення пільг та преференцій у сфері освіти, оплати житлово-комунальних послуг.

4. Гранична кількість моніторів визначається Уповноваженим один раз на п'ять років з урахуванням кількості місць несвободи, поширеності в них порушень прав людини, фактичних та науково обґрунтованих потреб у забезпеченні належного їх моніторингу.

5. Завданнями моніторів національного превентивного механізму є:

- виявлення та фіксація фактів незаконного утримання людей у місцях несвободи
- виявлення та фіксації фактів катувань, жорстокого, іншого нелюдського поводження із утримуваними у місцях несвободи людьми;
- виявлення фактів самогубств (в тому числі й спроб самогубств) серед утримуваних у місцях несвободи;
- сприяння наданню усебічної правової, медичної, психіатричної, психологічної допомоги утримуваним у місцях несвободи особам, які стали

жертвами катувань, жорстокого, іншого нелюдського поводження, вчинили спробу самогубства або виказують наміри про вчинення суїцидального акту.

6. З метою виконання покладених на моніторів завдань вони можуть:

- безперешкодно, у будь-який час доби, без попередження відвідувати місця несвободи без обмеження кількості й тривалості візитів;*
- опитувати утримуваних у них осіб, а також працівників цих місць;*
- використовувати засоби відео та фото фіксації з метою документування незаконного утримування, а також катувань, жорстокого, іншого нелюдського поводження із утримуваними у місцях несвободи;*
- вносити до адміністрації місць несвободи подання про усунення виявлених недоліків, що сприяють вчиненню катувань, жорстокого, іншого нелюдського поводження, а також самогубствам серед утримуваних у цих місцях.*

7. Подання монітору підлягає обов'язковому розгляду адміністрацією місця несвободи протягом 10 днів з дня надходження. Про результати розгляду адміністрація місця несвободи повідомляє монітора у письмовій формі».

в) варто криміналізувати перешкоджання законній діяльності монітора НПМ, а саме:

- доповнити ст.ст. 343, 347 КК України: в назві статей, а також у диспозиціях частин 1 після слів «приватного виконавця», через кому зазначити «монітора національного превентивного механізму»;
- доповнити ст. 346 КК України: в назві статті після слів «громадського діяча», через кому зазначити «монітора національного превентивного механізму»; в диспозиції частини 1 цієї статті після слів «керівника політичної партії», через кому зазначити «монітора національного превентивного механізму».

Б. *Антисуїцидальна специфікація роботи відділень соціально-психологічної служби.* Варто зауважити, що наразі ця робота в значній мірі є безсистемною, формалізованою; не застосовуються сучасні методики

діагностики та запобігання суїцидам серед засуджених; індивідуальні програми диференційованого виховного впливу «не заточені» під запити у зниженні суїцидальної активності засуджених у правних колоніях. Сприяти виправленню цієї ситуації на нашу думку можуть:

а) доповнення розділу III Положення про відділення соціально-психологічної служби, затверджене наказом МЮ від 04.11.2013 р. № 2300/5, пунктом 30 такого змісту: *«Організовувати моніторинг соціально-психологічного клімату серед засуджених, поширеності саморуйнівних форм поведінки, виявляти осіб, схильних до суїциду, забезпечувати вжиття заходів щодо попередження їх вчинення»;*

б) доповнення вказаного Положення розділом V під назвою **«Сектор запобігання суїцидам серед засуджених»** такого змісту: *«У відділенні соціально-психологічної служби створюється сектор запобігання суїцидам. Завданнями сектору є:*

- вчасна діагностика суїцидальних розладів серед засуджених;*
- прогнозування розвитку суїцидальних станів серед засуджених;*
- прогнозування вчинення злочинів суїцидентами;*
- вивчення причин та умов, які сприяють вчиненню суїцидів серед засуджених, вчасне вжиття заходів, спрямованих на їх усунення.*

Сектор функціонує на підставі Типового положення про сектор запобігання суїцидам віддання соціально-психологічної служби».

Певна річ, що для нормальної роботи вказаних секторів необхідно буде організувати, провести навчання у формі підвищення кваліфікації, спеціалізованих тренінгів, семінарів-нарад з особовим складом новостворених підрозділів з метою засвоєння ними специфічних знань про механізм суїцидальної поведінки, її фактори, способи запобігання, оволодіння навичками застосування методик відповідної превентивної діяльності.

Також вважаємо за необхідне в межах цієї роботи висловити деякі пропозиції щодо удосконалення кримінально-правової охорони осіб від доведення до самогубств. Усвідомлюючи те, що такі пропозиції мають

ґрунтуватися на розлоному дослідженні підстав, принципів криміналізації, розгорнутому аналізі ознак складу злочину, тим не менш переконані, що навіть у форматі кримінологічного дослідження є можливим висунення відповідних пропозицій як робочих гіпотез для активізації подальших фахових дискусій, наукових розробок. Тож, не претендуючи на безспірний характер авторського бачення, можемо запропонувати викласти ст. 120 КК України у такій редакції:

«Стаття 120. Доведення до самогубства

1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схилення до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства, -

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше осіб, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Доведення до самогубства шляхом вчинення дій, що виражаються в тероризуванні засуджених до позбавлення волі, -

карається позбавленням волі від трьох до семи років.

4. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього, -

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років».

Заходи індивідуального запобігання суїцидам серед засуджених у ВК є (мають бути) вельми різноманітними. Їх формування виходить з контрверсій доктринально узвичаєного розуміння механізму індивідуальної девіантної поведінки та відповідного розуміння об'єкту індивідуального запобіжного впливу. Щодо останнього – слушною вважаємо думку А. П. Закалюка, який стверджував, що ними є поведінка і спосіб життя осіб, які характеризуються

підвищеною небезпечністю, антисуспільною спрямованістю; соціально значущі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови мікросередовища; інші довготривалі діючі обставини з числа факторів криміногенної ситуації, умов злочинів [177, с. 84]. Таким чином, у кримінологічних цілях заходи індивідуального запобігання суїцидам серед засуджених у ВК можуть бути згруповані у два умовні блоки: спрямовані на особистість та на суїцидогенну ситуацію.

1. Заходи, спрямовані на блокування розвитку особистісних суїцидогенних факторів:

1) *діагностичні й прогностичні заходи*, що спрямовані на вчасне, компетентне виявлення засуджених з числа груп суїцидального ризику, складання обґрунтованого кримінологічного прогнозу (який передбачає як узагальнений сценарій можливого розвитку суїцидогенезу з урахуванням кримінологічно значущих його факторів та наслідків), корегування індивідуальної програми диференційованого виховного впливу. Цілком зрозуміло, що проведення такої роботи вимагає принципово іншого рівня (напрямую) фаховості персоналу дільниць карантину, діагностики та розподілу, відділень соціально-психологічних служб виправних колоній. Їх діяльність, передовсім, має набути достатньої спеціалізації, виділені працівники за відповідним напрямом роботи. Останні повинні пройти перепідготовку, підвищення кваліфікації. Повинно відбутися формування належного науково-методичного забезпечення такої діяльності. Все це – справа комплексних напрацювань МЮ, Міністерства освіти й науки. Втім, вже зараз зрозуміло, що без компетентної специфікації інститутів антисуїцидальної діагностики й прогнозування у ВК вести мову про успішне індивідуальне запобігання самогубств не доводиться.

2) *заходи-нейтралізації* депресивних та інших психологічних та/або психіатричних розладів, що інтенсифікують суїцидогенез впливають на розвиток суїцидальних станів. Вони мають специфічно психологічний,

психіатричний характер, полягають у комплексі медикаментозного та комунікативно-терапевтичного впливу на суїцидентів;

3) *заходи-актуалізації* – комплекс психокорекційних, освітньо-прогресивних, сугестивно-терапевтичних заходів, спрямованих на сприяння у самоактуалізації особистості, повернення суб'єкта «до самого себе». Це винятково складна безпосередня антисуїцидальна профілактика – суто індивідуальна робота із засудженими, які увійшли у суїцидальний стан, пов'язаний із втратою ідентичності, гострою деперсоналізацією, що в низці випадків (приблизно у 25%) супроводжується й розладами десоматизації (останні є важливими індикаторами суїцидального стану). Причин цих проявів – значна кількість. Однак важливо розуміти тактичну мету – актуалізація значення особистості як для неї самої, так і у зовнішньому контексті: всесвіту (душпастирська робота), держави й нації в умовах відстоювання незалежності, суверенітету (комеморативні, просвітницькі, антипропагандистські практики), малих соціальних груп (сім'ї, друзів, інших близьких, трудового колективу, що працює заради спільної справи) тощо.

В цьому контексті варто мати на увазі, що проблема деперсоналізації, особистісної дезінтеграції, деякої «шизофренічності» є типовими проблемами людини постмодерну, що є продуктом візуальної культури. Дослідження кримінологічної проекції цього аспекту відтворення цивілізації репрезентовано працями Ю. В. Орлова, який є розробником дискурсивно-комунікативної теорії детермінації злочинності. Серед іншого вчений доходить цікавих висновків: «...Інтроекція, спрямованість суб'єкту, перш за все, на самого себе, відособлення себе від зовнішнього світу, мислення останнього як принципово чужорідного, відділеного – ключова риса людини візуальної культури, породженої розвитком фонетичного алфавіту й поширенням друкарської технології... Сьогодні маємо всі підстави констатувати існування у найбільш загальних контурах диференціації культур на переважно візуальні (культури «вини», умовно західні) та аудіотактильні (культури «сорому», умовно східні). Тож цілком можливо припустити, що злочинність у суспільствах, віднесених до

тих, в яких домінують візуальні дискурсивно-перцептивні механізми соціальної адаптації, психічної діяльності і діяльності в цілому, не в останню чергу детермінована саме підвищеним індивідуалізмом, інтроспективністю особистості, її онтологічною «розщепленістю», іманентною соціально-психологічною відчуженістю» [178, с. 182].

При цьому, наголошує Ю. В. Орлов, «розщеплення» особистості, її рефлексивність виражається не лише у послабленні суспільної інтегрованості, афілійованості із соціальними групами, а й у стимулюванні екзистенційно нерівноважних станів, що виявляються потужним джерелом перманентної тривожності, агресивності [179, с. 99]». Ця ідея перекликається з висновками Е. Фромма щодо джерел людської деструктивності, в тому числі й аутоагресії, суїциду. Маємо визнати, що сучасна людина вимушена, усвідомлено чи підсвідомо, але постійно протидіяти власним деструктивним спонукам. При цьому, підкреслює К. Вольф, власний досвід є єдиним виходом із саморуйнівної динаміки. Лише залучення всіх відчуттів, особливо переживання болю, здатне зупинити процес деградації об'єкта, його деперсоналізацію [180, с. 186].

Ідея стимулювання безпосередньо фізичного чи умовного (ментального, емпатії) больового синдрому як шлях інтеграції особистості, повернення її до холістичного стану, відхід від симулятивності реальності, онтологізації оточуючого світу і своїх взаємин із ними не є новою для філософії, психології, сучасного мистецтва (досить вдало ця ідея проводиться в романі Ч. Паланіка «Бійцівський клуб»). Втім, перекладаючи її на мову й у контекст антисуїцидальних практик, варто дотримуватись вимог етичності, розуміти межі можливого практицизму, імовірність зворотного ефекту. Не занурюючись до обґрунтування відповідної методології (це має бути зроблено в межах окремого монографічного дослідження), зауважимо, що антисуїцидальні техніки мають виходити з такого:

а) сублімація особистісних деперсоналізаційних переживань, переведення особистих страждань (болю) у площину колективних, трансперсональних:

страждання соціальної групи, суспільства, нації. Не випадково у період «гарячої фази» бойових дій на Сході України протягом 2014–2015 рр. динаміка самогубства у відносних величинах – суттєво негативна, демонструє зниження суїцидальної активності, що відбувається на фоні мобілізації перед зовнішніми загрозами, груповими стражданнями;

б) актуалізація значення особистості в системі колективної дії, її внеску, значущості у вирішенні інтерсуб'єктних проблем, що є суть стимулювання емпатії, співпереживання. Таким чином відбуватиметься залучення людини до більш широкого контексту і через нього – набуття нею цінності, статусу, що є складовою соціальної реінтеграції. Тому маємо говорити про шкідливість стигматизацій них, призонізаційних ефектів, що виражаються у надмірному розриві комунікацій засуджених із зовнішнім середовищем необхідність її налагодження, в тому числі й зокрема засобами всесвітньої глобальної мережі;

в) суто особистісна самоактуалізація через переведення персональних спонук у релігійний, інший духовно-практичний дискурс (біль, страждань як випробовування, як інструмент катарсису й самоудосконалення). Особлива роль у реалізації цієї тактичної настанови відводиться душпастирській роботі, що має бути, як наголошувалося нами в попередньому підрозділі нашого дослідження, розширена за рахунок використання поцерковних духовних практик;

4) *комеморативні заходи*, що пов'язані з попередньо описаною групою заходів, функціонально доповнюють її, спрямовані на актуалізацію особистісної значущості через стимулювання перцептивних механізмів самоідентифікації як результат застосування методики сугестії-нагадування (власне, впізнання особою себе через ідентифікацію з позитивними складовими власної особистості та колективами) з притаманними їй методами емоційного (симультанного) та раціонального (сукцесивного) самоусвідомлення. Правий був С. К'єркегор, коли писав, що жити потрібно, дивлячись уперед, проте розуміти життя можна, лише озираючись назад [181, с. 112]. Цілком зрозуміло, що, як стверджував Лурія, «...людина не складається лише з пам'яті. Вона має

почуття, волю, чуттєвість, моральність... Саме тут... ви можете відшукати до нього шлях і допомогти змінитися» [182, с. 60]. Однак варто визнати і те, переконливо доводив Л. Бунюель, що лише після втрати пам'яті, навіть незначної і поступової, нам вдається усвідомити, що саме вона і становить наше буття. Без пам'яті *життя припиняє бути життям (курсив наш – А. Т.)*. Саме на ній усе тримається, обґрунтовується, вона дає нам змогу відчувати і навіть діяти. Позбавлені пам'яті, ми перетворюємось на порожнечу [183, с. 89]. Суїцид же є одним з найбільш яскравих проявів особистісного безпам'ятства, душевної порожнечі. Ключем до її заповнення постають механізми стимуляції пам'яті, комеморативні практики.

Ці механізми формують дворівневу систему особистісної ідентичності: а) персональну ідентичність, що фокусується на самоцінності особи як представника Природи, Всесвіту, утвердженні аксіологічного ядра особистісного мікрокосму; б) трансперсональну ідентичність (політична нація, місцева громада і т.п.). Реалізація цих заходів передбачає застосування біографічного методу вивчення особи засудженого, його широкоформатне психологічне тестування, використання психоаналітичних технік (в тому числі й методики холотропної терапії С. Грофа, яка успішно апробована у низці тюрем США) виявлення особистісних комплексів, систем конденсованого травматичного досвіду, переживання оригінальних емоцій негативного, що вмонтовані у процес суїцидогенезу. Проте, знову ж таки, адаптація, рецепція зазначених практик у діяльність соціально-психологічних служб виправних колоній – справа попередньої підготовки кваліфікованого персоналу. Тим не менш переконані, що цей зарубіжний досвід є позитивним, вартий на увагу у розрізі запобігання суїцидам серед засуджених в Україні.

2. Заходи, спрямовані на блокування розвитку суїцидогенної ситуації:

1) заходи-захисту особи від насильства, що включають:

- удосконалення технічних можливостей систем відеспостереження за місцями перебування засуджених;

- організація переведення суїцидента в іншу виправну колонію при неможливості усунути суїцидальну ситуацію, зменшити загрози застосування насильства;

- ініціювання розгляду питання про умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання за наявності до того необхідних правових підстав;

- забезпечення посиленого контролю з боку персоналу колонії за місцем перебуванням, комунікативним колом суїцидента, запобігання нападу на неї з боку інших засуджених;

- запровадження та поширення практики використання натільних камер суїцидентами (особами, які потребують посиленого захисту) для цілодобової фіксації (за їх бажанням) оточуючої обстановки. Так само доцільно забезпечити можливість користування ними переносними «тривожними кнопками», обладнаними системами термінового радіосигналу. Здійснення відео фіксації має забезпечувати зростання ризику викриття протиправної діяльності для потенційних злочинців, що чинять неправомірний вплив, насильство на суїцидента. Цю ж функцію має виконувати й наявність переносної «тривожної кнопки», використання якої мінімізує час прибуття правоохоронців до місця перебування суїцидента, який потребує термінової допомоги, захисту;

2) *заходи-медіації*, спрямовані на сприяння в урегулювання криміногенних та суїцидогенних конфліктних ситуацій між засудженими. Це принципово новий, проте, на наше переконання, вкрай важливий інструмент стабілізації психологічного клімату в колективах засуджених, зниження рівня та інтенсивності відтворення булінгу, переведення конфліктної, агресивної й конструктивне русло енергії. Певна річ, кожна ситуація конфлікту між засудженими є унікальною, потребує поглибленого вивчення. Ба більше: сигналізування про виникнення, розвиток цих ситуацій – справа окремого напряму оперативно-розшукової роботи у ВК, який, втім, має реалізуватися в межах більш широкого, кримінально-превентивного.

У цьому зв'язку маємо висловити декілька положень, які, гадаємо, можуть сприяти реплікації інституту медіації, посередництва у практику виконання покарань. По-перше, з огляду на викладені чинники організаційного штибу, які візуалізують важливість превентивної оперативно-розшукової роботи серед засуджених, варто підтримати думку Ю. В. Орлова, який цілком обґрунтовано критикує положення проекту Закону України «Про пенітенціарну систему», яким серед іншого, у руслі загальної демілітаризації ДКВСУ пропонується позбавити її компетенції на проведення оперативно-розшукових заходів. Варто підтримати вченого у тому, що вітчизняна злочинність, а надто професійний її сегмент, має суттєві відмінності у порівнянні зі злочинністю в інших країнах, принаймні тих, на які орієнтується Україна у публічному дискурсі. Реалізація ж пропонованого кроку перетворюватиме колонії на так звані «чорні», тобто такі, де ключові важелі управління фактичним станом справ належатимуть злочинним авторитетам, «зłodіям в законі» [184, с. 70].

Якщо ж за задумом розробників законопроекту йдеться про передачу повноважень щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності від УВП до Національної поліції, то таку ініціативу в цілому можна підтримати, але із застереженнями. Слід більш чітко цю ідею зафіксувати в самому Законі, адже в п. 4 Прикінцевих та перехідних положень аналізованого законопроекту йдеться не про передання повноважень, а про *«передання Національній поліції відповідних засобів зв'язку, спеціальної техніки, іншого майна та відповідних інформаційних баз»* [185]. Повноваження з одного боку та техніка і майно, з іншого, – різні категорії. Також необхідно буде внести зміни до ст. 41 КПК України, де серед оперативних підрозділів вказано й оперативні підрозділи органів та УВП та слідчих ізоляторів [184, с. 70].

Наразі ж така пропозиція не узгоджується із логікою правового забезпечення правоохоронної діяльності, відповідно до якої на ДКВСУ замикається практично весь цикл стадії досудового розслідування. Так, зокрема, згідно з абз. «а» та «б» п. 6 Перехідних положень Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [186] ст.ст. 3 та 38 КПК [187] доповнено

відповідними вказівками на орган ДКВС як орган досудового розслідування. Відтак, маємо констатувати зворотну тенденцією спеціального правового регулювання відносин у сфері протидії злочинності, яка виявляє чіткі сигнали посилення ролі ДКВС в антикримінальній діяльності, в тому числі і юрисдикційними засобами [184, с. 71].

Додамо також і те, що деінституціоналізація, деспецифікація оперативно-розшукової діяльності у ВК однозначно негативно відобразиться й на супутніх зі злочинністю девіаціях і, перш за все, суїцидах. Варто бути свідомим того, що абсолютно неможливо вибудувати ефективну систему як спеціально-кримінологічної, так і індивідуальної превенції самогубств виключно, базуючись на можливостях відділень соціально-психологічної служби у ВК, нехтуючи оперативно-розшуковою профілактикою, що спирається на негласну роботу, здатна репрезентувати широкий масив кримінологічно значущої інформації.

По-друге, оперативно-розшукові заходи мають виконувати в досліджуваному аспекті виключно сигнальну функцію. Її реалізація повинна завершуватись комунікуванням оперативного працівника виправної колонії із працівником відділення соціально-психологічної служби. Останній же мусить мати у своєму розпорядженні набір методик посередництва, що передбачають як стадійність роботи з учасниками суїцидогенного конфлікту, налагодження первинного контакту, формування сприятливого психологічного підґрунтя для розгортання спочатку діалогу, а в подальшому – й більш широкого комунікативного поля, так і, власне, технік організації та підтримання посередництва, змістовно спрямованого на примирення, конструктивне вирішення конфлікту між суїцидентом та кривдником. Хоча й зауважимо, що ці ролі можуть і співпадати; кривдник, суїцидент цілком можуть формувати таку собі ідеальну сукупність соціально-психологічних статусів, здатних трансформуватися у інтегративні модуси «суїцидент – злочинць», «суїцидент – жертва», «суїцидент – жертва – злочинець». Тому для працівника відділення соціально-психологічної служби виправної колонії вкрай важливо

ідентифікувати етап конфлікту, діагностувати передумови для розвитку того чи іншого соціально-психологічного модусу, скласти відповідний кримінологічний прогноз.

3) *заходи-обструкції*, основна мета яких – нейтралізація (мінімізація впливу) зовнішнього впливу на особу як з боку інших засуджених, так і працівників УВП. Умовно ці заходи можливо поділити на два блоки:

а) профілактична робота з особами, які чинять протиправний вплив на суїцидента, що спрямована на:

- інших засуджених. Відповідна робота, окрім заходів-медіації, передбачає застосування широкого спектру заходів переконання, попередження про юридичну відповідальність, дезінтеграцію груп негативної соціальної спрямованості, від діяльності якої страждає суїцидент, в тому числі й шляхом дискредитації неформальних лідерів тощо;

- персонал виправної колонії. Існує необхідність у налагодженні ефективної співпраці між службою внутрішньої безпеки УВП та відповідними суб'єктами моніторингу дотримання прав засуджених у ВК;

б) притягнення до кримінальної та іншої юридичної відповідальності осіб за протиправний вплив на суїцидента при наявності до того необхідних і достатніх правових підстав. Це, безумовно, є не стільки заходом, скільки напрямом діяльності, що вміщує в собі низку різнорідних заходів, починаючи від організаційно-управлінських, дисциплінарних, й закінчуючи оперативно-розшуковими, слідчими, судовими. Немає потреби в межах цієї роботи їх детально аналізувати. Розробка таких заходів – справа окремих монографічних досліджень;

4) *заходи мікросоціального конструювання*. Принагідно зауважимо, що одним із ефективних напрямів кримінологічної профілактики мікросередовища небезпідставно вважається групова профілактика [188, с. 59–60; 189]. Теоретичною основою для неї слугує положення соціальної психології про те, що вплив в цілому на малу соціальну групу, до якої входить індивід, при певних обставинах дає щодо корекції поведінки індивіда кращі результати,

аніж намагання вплинути безпосередньо на нього. При цьому використовуються практичні прийоми, накопичені в практиці групової психотерапії (психологічні ігри, дезінтеграція групи негативної соціальної спрямованості, нав'язування соціально-психологічної ідеї тощо) [190, с. 257, 323]. Проте, у випадку із суїцидентами взагалі та суїцидентами серед засуджених у ВК ситуація дещо інакша. Справа в тому, що для цієї категорії осіб властивим є соціальна дезадаптація; вони замкнені, часто перебувають у депресивних станах, некоммунікбельні, з огляду на що довкола них не сформовано належного, функціонального мікросоціального середовища, яке б мало істотний, соціально позитивний вплив на них. Тому превентивною задачею аналізованої групи заходів є штучне конструювання такого середовища, грубо кажучи – нав'язування особі компанії позитивної суспільної спрямованості, інтеграції суїцидента до неї.

Певна річ, при такому конструюванні варто дотримуватись декількох тактичних й етичних правил: 1) працівник відділення соціально-психологічної служби повинен бути лише ініціатором налагодження мікросоціальної взаємодії за участі суїцидента, однак не бути ключовою її фігурою, провідним актором. В іншому випадку, функціонування такої групи буде цілком залежати від конкретного працівника, звільнення чи переведення якого, ухід у відпустку тощо зумовить дисфункцію групи, потенційне загострення суїцидальних станів; 2) функціонально синтетичною основою створюваної мікросоціальної групи мають бути дійсні соціальні конвенції її потенційних учасників з найбільш суттєвих (соціально «болючих») питань етичного, політичного, правового ґибу, аби мінімізувати внутрішню конфліктогенність; 3) консолідація учасників групи має бути щирою, не триматися виключно або переважно на зовнішніх стимулах, еквівалентно гарантованих, забезпечених адміністрацією УВП. Останнє, звісно, не виключається, але лише як фактор первинної консолідації, комунікації, яка в подальшому має відбуватися за закономірностями самоорганізації із найбільш загальним контролем працівника відділення соціально-психологічної служби.

Окремо наголосимо, що мікросоціальне конструювання не повинно обмежуватися лише спробами встановити комунікативне коло серед засуджених, в числі яких й суїцидент. Відповідна група може охоплювати віртуальні, дистанційні компоненти, передбачати залучення суїцидента до груп у соціальних мережах (в тому числі й квазітовариств, створених для підтримки та профілактикування суїцидентів (а також для моніторингу їх психологічного стану) самими працівниками відділення соціально-психологічної служби під мережевими псевдонімами), а також сприяння у налагодженні, активізації контактів з родичами, як близькими, так і дальніми.

Для реалізації такої технології в частині залучення суїцидентів до мережових мікросоціальних груп необхідно удосконалити й існуючу нормативно-правову базу. Мова йде, зокрема, про Порядок організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет, затвердженого наказом МЮ України від 19.10.2017 р. № 3233/5. Так, п. 1 Розділу II цього Порядку на підставі Переліку веб-сайтів, до яких дозволяється доступ засудженим, затвердженого наказом МЮ України від 19.10.2017 року № 3233/5, зареєстрованим в МЮ України 20.10.2017 року за № 1280/31148, адміністрація установи з урахуванням вимог КВК України та Правил внутрішнього розпорядку УВП, затверджених наказом МЮ України від 28.08.2018 року № 2823/5, зареєстрованих в МЮ України 05.09.2018 року за № 1010/32462, розробляє список електронних адрес, до яких дозволяється доступ. За заявою засуджених список може бути доповнений адміністрацією установи електронними адресами, зміст яких не суперечить вимогам ст. 110 КВК України [191]. П. 5 цього ж розділу встановлює категоричну заборону засудженим відвідувати веб-сайти соціальних мереж [191]. Аналогічна заборона передбачена й ч. 7 ст. 110 КВК України [192]. Вважаємо таку заборону в цілому обґрунтованою, проте такою, унормування якої не враховує диференційований підхід, не передбачає можливості достатньої індивідуалізації програми ресоціалізації засуджених (диференційованого виховного впливу), в тому числі й тих, які можуть бути віднесені до групи підвищеного

суїцидального ризику. Вони потребують в значно більшій мірі блокування факторів призонізаційної стигматизації, налагодження групових конструктивних соціальних зв'язків. Відсутність останніх, як складової індивідуальної превентивної тактики мікросоціального конструювання, може негативно позначатися на ефективності інших антисуїцидальних заходів, мінімізувати їх запобіжний потенціал.

У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до КВК України, виклавши п. 3 абз. 2 ч. 7 ст. 110 у такій редакції: *«...відвідувати веб-сайти, що містять інформацію еротичного або порнографічного змісту, інформаційну продукцію, що пропагує жорстокість та насильство, а також відвідувати веб-сайти соціальних мереж, за винятком випадків наявності окремих дозволів адміністрації УВП, що видаються на підставі обґрунтованого клопотання начальника відділення соціально-психологічної служби виправної колонії»*. Зміни й доповнення аналогічного змісту необхідно внести й до п. 5 Розділу II Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет.

Відповідно до цього необхідно внести зміни й до Переліку веб-сайтів, до яких дозволяється доступ засудженим, затверджений наказом МЮ України від 19.10.2017 р. № 3233/5, доповнивши його п. 13 такого змісту: *«Веб-сайти соціальних мереж – за наявності окремого дозволу адміністрації УВП, що видаються на підставі обґрунтованого клопотання начальника відділення соціально-психологічної служби виправної колонії»*.

При цьому варто уникати у нормативно-правових актах використання семантичних техніко-юридичних засобів, що пов'язують підстави для формування відповідного клопотання із проведенням заходів антисуїцидального спрямування, що виходить з вимог протидії стигматизації суїцидентів. Втім, це не позбавляє можливості й необхідності (передусім, для зниження ступеню правової дискреції як корупціогенного фактору) подальшого урегулювання цих питань на рівні відомчих наказів, інструкцій для службового користування.

Викладені як спеціально-кримінологічні, так і індивідуальні запобіжні заходи не є, ясна річ, вичерпними. Вони мають комбінуватися, персоналізуватися в залежності від особистості до особистості, від ситуації до ситуації. Але важливо наголосити на тому, що суїцидально-превентивна робота повинна бути специфікована, спеціалізована. Щонайменше це означає розробку та впровадження до системи диференційованого виховного впливу на засуджених окремої типової програми за напрямом запобігання суїциду. З огляду на гротескність самої проблеми самогубств у суспільствах ліберального, соціального штибу, а надто гостроту її проекції на площину вітчизняних пенітенціарних практик, нонсенсом видається та обставина, що єдиний нормативно-правовий акт, який наразі сфокусований на урегулюванні питань диференційованого виховного (а якщо бути більш коректним – ресоціалізаційного) впливу на засуджених – Наказ МЮ від 16.05.2016 р. № 1418/5 «Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених» [193] – не передбачає окремої програми відповідного антисуїцидального спрямування. виправлення цієї ситуації вбачається нами у можливості запропонувати робочий варіант проекту такої програми під назвою «Подолання саморуйнівних станів» (див. додаток), що консолідовано вміщує в себе основні з описаних вище заходів.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що запобігання суїциду серед засуджених є комплексом взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення основних детермінантів суїциду серед засуджених, їх нейтралізацію (послаблення впливу) на макро-, мезо- та мікросоціальному рівнях, у особистісному та ситуативному вимірах. Структура запобіжних заходів представлена загальносоціальними, спеціально-кримінологічними та індивідуальними заходами, що розгортаються до, під час та після відбування покарання. Наголошено на пріоритетності загальносоціального запобігання, що має виходити зі стратегії та національного плану дій щодо запобігання суїцидам.

2. Охарактеризовано заходи специфікації антисуїцидальної психологічної та психіатричної допомоги, які мають виходити з: а) спеціалізації фахової підготовки персоналу закладів та установ надання психологічної та психіатричної допомоги суїцидентам; б) інституціонального взаємопроникнення механізмів протидії домашньому насильству, булінгу, виконання покарань, медичної та соціальної реабілітації військовослужбовців, учасників бойових, дій з механізмами запобігання суїцидів; в) розширення об'єктів запобігання злочинам до меж пов'язаних із ними факторів фонових явищ, в тому числі й кримінологічно значущих чинників самогубств; г) специфікація відповідної кримінологічної практики за сферами, видами факторів обструкції, групами впливу, в тому числі й щодо засуджених до позбавлення волі.

3. Запропоновано заходи удосконалення душпастирської роботи в середовищі засуджених до позбавлення волі. Наголошено на необхідності розширення діапазону можливих до організованого поширення в установах виконання покарань альтернативних релігійним психолого-терапевтичних духовних практик.

4. Надана характеристика спеціально-кримінологічним заходам запобігання суїцидам серед засуджених до позбавлення волі. Виділено, надано опис та пояснення режимним, оперативно-розшуковим, освітньо-виховним, медико-реабілітаційним, соціально-психологічним та організаційно-правовим заходам. Обґрунтовано високий превентивний потенціал дотримання встановленого розпорядку дня в установі, а також періодичних перевірок наявності засуджених, упорядкованості їх пересування, вилучення заборонених до використання речей і предметів, особистого огляду, огляду житлових приміщень (камер), чіткої фіксації і аналізу всіх випадків суїцидальної поведінки, постановки на профілактичний облік осіб з суїцидальною активністю.

Наголошено на виключному значенні ретельної діагностики та виявлення психічних розладів і відхилень у осіб, засуджених до позбавлення волі; проведення профілактичних заходів щодо осіб з психічними розладами; надання медичної, психіатричної, психологічної допомоги особам, які здійснили акт членушкодження чи спробу суїциду.

5. Розроблено пропозиції щодо антисуїцидальної специфікації національного превентивного механізму. Наведено аргументи на користь необхідності ліквідувати положення ч. 4 ст. 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо роботи моніторів виключно на підставі окремого доручення омбудсмена. Моніторам необхідно створити належні правові основи для оперативного, у будь-який час доби, без додаткових бюрократичних обтяжень відвідування виправних колоній, спілкування із засудженими, працівниками. Відстоюється думка про необхідність окремого правового регулювання діяльності корпусу моніторів національного превентивного механізму, що серед іншого передбачає криміналізацію перешкоджання їх діяльності. Сформовано відповідні проекти змін та доповнень до вказаного закону, а також КК України.

Запропоновано заходи антисуїцидальної специфікації роботи відділень соціально-психологічної служби виправних колоній. Доведена необхідність

створення в їх структурі окремих секторів запобігання суїцидам, основними завданнями яких визнати таке: вчасна діагностика суїцидальних розладів серед засуджених; прогнозування розвитку суїцидальних станів серед засуджених; прогнозування вчинення злочинів суїцидентами; вивчення причин та умов, які сприяють вчиненню суїцидів серед засуджених, вчасне вжиття заходів, спрямованих на їх усунення. Спроековано зміни й доповнення до Положення про відділення соціально-психологічної служби, затвердженого наказом Мін'юсту від 04.11.2013 р. № 2300/5.

6. Охарактеризовано індивідуальні заходи запобігання суїцидам серед засуджених у виправних колоніях, які згруповано у два блоки: 1) ті, що спрямовані на блокування розвитку особистісних суїцидогенних факторів; 2) заходи нейтралізації суїцидогенних ситуацій.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні основних детермінантів, що зумовлюють суїцидальну поведінку осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, та розробці на цій основі заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. Найголовніші з них такі:

1. Ретроспективний аналіз розвитку уявлень про суїцид як кримінологічного явища на теренах сучасної України дозволив виокремити та надати опис трьом етапам, диференціація яких зумовлена як особливостями суспільно-політичних процесів у різні історичні періоди, релігійною та культурною специфікою суспільних відносин, так й об'єктивними закономірностями організаційно-правового забезпечення запобігання суїциду: 1) імперський (XVIII–XIX століття); 2) радянський (початок XX століття – 1991 рік); 3) сучасний (1991 рік – дотепер).

З розвитком наукових уявлень про суїцид як кримінологічне явище виникла необхідність визначення поняття суїциду серед засуджених як самостійного об'єкта дослідження.

2. Запропоновано визначення змісту суїциду серед засуджених як явища, що існує на двох рівнях – абстрактному (масовому та статистично стійкому) та конкретному (індивідуальному) та сформульовано авторське поняття «суїцид серед засуджених», під яким пропонується розуміти асоціальне, девіантне та деструктивне явище, яке знаходить діяльнісний прояв в усвідомленій, вольовій аутодеструктивній поведінці засуджених, що є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості та має на меті позбавлення себе життя і, як наслідок, настання смерті.

3. Аналіз зарубіжного досвіду запобігання суїциду серед засуджених дає підстави для висновку, що найбільш дієвим та перспективним в Україні напрямом відповідної запобіжної діяльності є практика залучення до роботи із

засудженими представників релігійних та громадських організацій. На основі проведеного аналізу запропоновано заходи удосконалення душпастирської роботи в середовищі засуджених до позбавлення волі. Наголошено на необхідності розширення діапазону можливих до організованого поширення в установах виконання покарань альтернативних релігійним психолого-терапевтичних духовних практик. Сформовано пропозиції щодо змін до Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України (2017 р.).

Стверджується, що для ефективного запобігання суїциду серед засуджених має бути розроблена доктринальна модель державної політики у сфері запобігання суїциду серед засуджених, а саме визначені основні напрями такої політики; поставлені стратегічні завдання й створений алгоритм запобігання суїциду з можливістю залучення інфраструктури, засобів масової інформації та громадськості; окреслене коло суб'єктів, що здійснюватимуть поставлені завдання й функції та визначений обсяг їх повноважень, прав, обов'язків.

4. З'ясовано абсолютні, середні та відносні показники, зокрема рівень, інтенсивність, динаміку, структуру і географію суїциду серед засуджених у виправних колоніях України:

- протягом 2008–2018 рр. середня щорічна кількість облікованих випадків суїциду становила 50 випадків;

- наявні суттєві коливання значень відносних показників структури суїциду серед засуджених, зокрема протягом 2013–2015 рр. , питома вага суїциду у структурі загальної смертності у пенітенціарній системі мала тенденцію до збільшення (+3,2%) і у 2015 р. становила 9,6%, водночас, аналогічні показники протягом 2016–2018 рр. демонструють стабільне зниження (у 2018 р. – -6,9%);

- середньорічний коефіцієнт інтенсивності суїциду засуджених у виправних колоніях України на 100 тис. осіб становить 57,5 осіб, що більше

ніж удвічі перевищує відповідний показник серед населення в Україні (21,2 випадки суїциду на 100 тис. осіб);

– найвищими залишаються показники інтенсивності суїциду серед спецконтингенту в установах Чернівецької (377 випадків на 100 тисяч осіб), Івано-Франківської (301 випадок на 100 тисяч осіб) та Вінницької (193 випадки на 100 тисяч осіб) областей.

5. Встановлено окремі форми взаємозв'язку суїциду та злочинності в установах виконання покарань, з іншими девіантними проявами, які мають спільну з ним природу виникнення, виражену в агресії. Розраховане значення коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона між індексами інтенсивності вчинення вбивств і суїцидів у виправних колоніях України протягом 6-річної ретроспективи становить 0,85472, що відповідно до шкали Чеддока дає підстави стверджувати про наявність сильної позитивної кореляції між вбивствами та суїцидами у виправних колоніях.

6. З'ясовано типові характеристики суїцидента у виправних колоніях України. Встановлено категорії засуджених, які мають підвищений ризик вчинення суїциду: які вперше опинилися у виправних колоніях; які раніше неодноразово відбували покарання у виді позбавлення волі і знаходяться у виправних колоніях з найбільш жорстким режимом утримання; які раніше вчиняли спробу суїциду (членоушкодження); які характеризуються негативно, як такі, що не стали на шлях виправлення, які порушують режим відбування покарання, які не перебувають в самодіяльних організаціях засуджених; які відносяться до категорії «відторгнутих»; з тяжкою, невиліковною хворобою, що має високу ймовірність смертельного результату або інвалідності (ВІЛ/СНІД, туберкульоз та ін.); з психічними розладами, яким не призначені примусові заходи медичного характеру; не мають (або ж втратили в період відбування покарання) сім'ї, родичів, визначеного місця проживання на свободі.

7. Дослідження криміногенних чинників суїциду серед засуджених з позицій системного підходу дало змогу зробити загальний висновок про визначальний зумовлюючий вплив специфічних (пенітенціарних) чинників, що

мають місце виключно в установах виконання покарань, а саме ізоляцію від суспільства й розміщення в замкнутому середовищі; наявність певного режиму; постійне спілкування з обмеженим колом осіб, почуття «інформаційного голоду»; конфліктні стосунки з іншими засудженими; негативні явища субкультури засуджених.

8. Запобігання суїциду серед засуджених – комплекс взаємопов’язаних, організаційно забезпечених державних та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення основних детермінантів суїциду серед засуджених, їх нейтралізацію (послаблення впливу) на макро-, мезо- та мікросоціальному рівнях, у особистісному та ситуативному вимірах.

У рамках загальносоціальних заходів запобігання суїцидам серед засуджених до позбавлення волі звернуто увагу на популяризацію інститутів психологічної та психіатричної допомоги населенню, які охоплюють: зняття негативної семантико-емоційної соціальної стигми, що ретранслюється засобами дискурсу, ставлення до осіб, які мають досвід отримання психологічної та/або психіатричної допомоги; дестигматизація інституту такої допомоги, забезпечення її доступності. Заходи специфікації антисуїцидальної психологічної та психіатричної допомоги мають виходити з: а) спеціалізації фахової підготовки персоналу закладів та установ надання психологічної та психіатричної допомоги суїцидентам; б) інституціонального взаємопроникнення механізмів протидії домашньому насильству, булінгу, виконання покарань, медичної та соціальної реабілітації військовослужбовців, учасників бойових, дій з механізмами запобігання суїцидів; в) розширення об’єктів запобігання злочинам до меж пов’язаних із ними факторів фонових явищ, в тому числі й кримінологічно значущих чинників суїциду; г) специфікація відповідної кримінологічної практики за сферами, видами факторів обструкції, групами впливу, в тому числі й щодо засуджених до позбавлення волі. Запропоновано заходи удосконалення душпастирської роботи в середовищі засуджених до позбавлення волі.

9. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання суїциду серед засуджених до позбавлення волі повинні бути спрямовані на ретельну діагностику та виявлення психічних розладів і відхилень у осіб, засуджених до позбавлення волі; проведення профілактичних заходів щодо осіб з психічними розладами; надання медичної, психіатричної, психологічної допомоги особам, які здійснили акт членушкодження чи спробу суїциду.

Розроблено пропозиції щодо антисуїцидальної специфікації національного превентивного механізму та відділень соціально-психологічної служби виправних колоній, а також проект програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Подолання саморуйнівних станів», запровадження якої повинно усунути організаційно-правову прогалину у роботі із суїцидентами серед засуджених у виправних колоніях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філософія : навч. посібник / [Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.] ; за ред. І. Ф. Надольного. 6-те вид., випр. і доп. Київ: Вікар, 2006. 455 с. (Вища освіта ХХІ століття). – С. 394.
2. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України : навч. посібник / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
3. Шестопалова Л. М. Фольклор та самогубство. *Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика*. Київ, 2000. С. 56–62.
4. National Strategy for the Prevention of Suicide and the Reduction of Self-Injury. (Національна стратегія запобігання суїциду та членушкодженням). URL: http://www.csc-scc.gc.ca/research/forum/e043/043d_e.pdf
5. Липинський В. К. Релігія і церква в історії України. Київ : Рада, 1995. 96 с.
6. Российское законодательство X – XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1994. Т. 1. Законодательство Древней Руси / отв. ред. В. Л. Янин. 430 с.
7. Тихомиров М. Н., Епифанов П. П. Соборное уложение 1649 года : учеб. пособие для высш. шк. М. : МГУ, 1961. 444 с.
8. Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2014. 202 с.
9. Уколова Ю. А. Проблемы квалификации доведения до самоубийства как преступного деяния : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2008. 219 с.
10. Красненкова И. П. Философский анализ суицида. *Идея смерти в российском менталитете*. СПб., 1999. С. 45–69.

11. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: с мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии представления Мин. Юстиции в Государственном Совете и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. Санкт-Петербург : Изд. Н. С. Таганцева, 1904. 1124 с.

12. Обнинский П. Н. Об уголовном преследовании покусившихся на самоубийство. *Юридический вестник*. 1871. Кн. 1. Апрель – Кн. 9. Декабрь. С. 30–36.

13. Таганцев Н. С. О преступлениях против жизни по русскому праву : в 2 т. Санкт-Петербург : Тип. А. М. Котомина ; Тип. Н.А. Неклюдова, 1871. Т. 2. 461 с.

14. Жижиленко А. А. Преступления против личности. М. : ГИЗ, 1927. 140 с.

15. Мелентьев М. П., Тищенко А. П. Предупреждение самоубийств среди лиц, осужденных к лишению свободы : учеб.-практ. пособие. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 84 с.

16. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М. : Стелс, 1995. 304 с.

17. Шаргородский М. Преступления против жизни и здоровья. М. : Юридиздат Минюста СССР, 1947. 511 с.

18. Кони А. Ф. Самоубийство в законе и жизни. *Хрестоматия по суицидологии*. Киев, 1996. С. 200.

19. Кистяковский А. Ф. Элементарный ученик общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Киев, 1882. 930 с.

20. Трегубов С. Н. Лекции по особенной части русского уголовного права : в 3 т. Санкт-Петербург : Лит. Богданова, 1913. Т. 1. Преступления против частных лиц. 451 с.

21. Тарновский Е. Н. Применение статистического метода в области уголовной статистики. *Журнал Министерства юстиции*. 1916. № 8. 408 с.

22. Психологія суїцидальної поведінки : посібник / [Д. В. Лебедєв, О. О. Назаров, В. П. Садковий та ін.] ; за заг. ред. О. В. Тимченко. Харків : УЦЗУ, 2007. 129 с.

23. Амбрумова А. Г., Бородин С. В., Михлин А. С. Предупреждение самоубийств. М. : Акад. МВД СССР, 1980. 164 с.

24. Суліцький В. В. Психологічні особливості засуджених-суїцидентів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Київ, 2002. 256 с.

25. Амбрумова А. Г., Жезлова Л. Я. Методические рекомендации по профилактике суицидальных действий в детском, подростковом возрасте. М. : МЦ СССР, 1988. 113 с.

26. Острогорский А. Н. Избранные педагогические сочинения / [сост. М. Г. Данильченко. М. : Педагогика, 1985. 352 с.

27. Амбрумова А. Г., Ратинов А. Р. Мультидисциплинарное исследование агрессивного и аутоагрессивного типа личности. *Комплексные исследования в суицидологии* : сб. науч. трудов / отв. ред. В. В. Ковальов. М., 1996. С. 26–44, 166. URL: <http://yport.inf.ua/sotsiologicheskie-issledovaniya-otdelnyih.html>

28. Пирожков В. Ф. Психология симулянта. *Исправительно-трудовые учреждения* : бюллетень ВНИИ МВД СССР. М., 1981. Вып. 14. URL: http://legal_psychology.academic.ru/567

29. Амбрумова А. Г. Возрастные аспекты суицидального поведения. *Сравнительно-возрастные исследования в суицидологии* : сб. науч. трудов / под ред. В. В. Ковалева. М., 1989. С. 8–24.

30. Михлин А. С. Характеристика личности осужденных, совершивших самоубийство в местах лишения свободы. *Труды ВНИИ МВД СССР*: сб. науч. ст. М., 1980. Вып. 78. С. 46–64.

31. Тищенко А. П. Психологические аспекты предупреждения суицидального поведения осужденных в местах лишения свободы. *Практична психологія в органах внутрішніх справ*. Київ, 1994. С. 100–105.

32. Амбрумова А. Г. Суицидальное поведение как объект комплексного изучения. *Комплексные исследования в суицидологии* : сб. науч. тр. М., 1986. С. 7–25.

33. Остропільська А. А. Теоретико-правові засади дослідження пенітенціарного суїциду: історичний аналіз та сучасний стан. *Порівняльно-аналітичне право* : електрон. наук. фах. вид. юрид. фак-ту ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2015. № 4. С. 342–345.

34. Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 34 с.

35. Джужа О. М., Кирилюк А. В. Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність: загальна частина : навч. посіб. Київ : Правник – НАВСУ, 1997. 117 с.

36. Криминология : альбом схем / [В. А. Ананич и др.] ; под общ. ред. В. А. Ананича. Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 1999. 144 с.

37. Максимова Н. Ю. Психологічна профілактика суїциду та агресивної поведінки у засуджених до довічного позбавлення волі : метод. реком. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 128 с.

38. Антонян Ю. М., Первозванский В. Б. Исправление и перевоспитание осужденных с психическими аномалиями : учеб. пособие. М. : ВНИИ МВД СССР, 1985. 80 с.

39. Дебольский М. Г., Матвеева И. А. Суицидальное поведение осужденных, подозреваемых и обвиняемых в местах лишения свободы. *Психология и право*. 2013. № 3. С. 1–11. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/ISSN-online: 2222-5196>

40. Баранов Ю. В. Стадии ресоциализации осужденных в свете новых социолого-антропологических воззрений и социальной философии. Санкт-Петербург : Юрид. центр. Пресс, 2006. 275 с.

41. Михайлов О. Є., Горбань А. В., Міщук В. В. Кримінологія : навч. посібник. Київ : Знання, 2012. 565 с.

42. Александров Ю. К. Справочник практического работника пенитенциарных учреждений. М. : Права человека, 2001. 150 с.
43. Суліцький В. В. Психологічні особливості засуджених-суїцидентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Київ, 2002. 20 с.
44. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія. Суми : МакДен, 2012. 410 с.
45. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях: віктимологічні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 17, т. 2. С. 80–83.
46. Bogatyrev I. G., Terekhova L. V. The theoretical and applied principles of the investigation of suicide prevention in penitentiary institutions of Ukraine. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 127.
47. Криминология : учеб. пособие / [В. Е. Эминов и др.] ; под общ. ред. В. Е. Эминова. М. : ИНФРА-М ; НОРМА, 1997. 495 с.
48. Жабокрицький С. А. Визначення поняття «самогубство» та його диференціація з іншими випадками смерті : метод. реком. Київ : Укр. НДІ соціальної та судової психіатрії, 1996. 18 с.
49. Тернавская А. А. Понятие суицида среди осужденных в исправительных колониях Украины, его виды. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь* : науч.-практ. журн. 2017. № 2 (34). С. 257–261.
50. Рибалка В. В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській солоді : метод. реком. Київ : ІПППО АПН України ; КФ ВМУРол «Україна» ; Щербатих О. В. 2007. 68 с. URL: https://poippo.pl.ua/files/pidrozdily/CPPSR/NP_DOC/Syitcud_2007.pdf
51. Цой О. Р. Криминологические проблемы пенитенциарного суицида и его предупреждение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2006. 22 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/kriminologicheskie-problemy-penitentsiarnogo-suitsida-i-ego-preduprezhdenie-po-materialam-re>

52. Амбрумова А. Г., Тихоненко В. А. Суицид как феномен социально-психологической дезадаптации личности. *Актуальные вопросы суицидологии* : сб. науч. труд. М., 1978. С. 6–28.

53. Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступное поведение и психические аномалии / под ред. В. Н. Кудрявцева. М. : Спарк, 1987. 215 с.

54. Качнова Н. А., Зосименко А. В. Клинико-психопатологические аспекты аутоагрессивного поведения жертв сексуального насилия в местах лишения свободы. *Психическое здоровье и безопасность в обществе* : научные материалы Первого национального конгресса по социальной психиатрии (2-3 декабря 2004 г.). М., 2004. С. 96.

55. Кондратенко В. Т. Суицидальное поведение. *Психология экстремальных ситуаций* : хрестоматия / [сост. А. Е. Тарас, К. В. Сельченко]. М., 2001. С. 292–303. URL: <http://www.aquarun.ru/psih/extrem/extrem13.html>

56. Землин Д. Н. Психология демонстративно-шантажного поведения осужденных. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. № 3 (38). С. 32–35.

57. Сысоев А. М. Психологические особенности суицидального поведения осужденных к лишению свободы. *Государство и право*. 2006. № 3. С. 100–104.

58. Гишинский Я. И. Девиантность, преступность и социальный контроль в «новом мире» : сб. статей. Санкт-Петербург : Алеф-Пресс, 2012. 352 с.

59. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 214 с.

60. Шкуро В. В. Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, доцента Ю. В. Орлова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Панов, 2017. 262 с.

61. Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. М. : Норма, 2001. 496 с.

62. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / [В. О. Брижик, Т. В. Журавель, О. О. Кочемировська та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Г. О. Христової]. Київ : К. І. С., 2010. 238 с.

63. Права людини в Україні – 2008. Доповіді правозахисних організацій. *Українська Гельсінська спілка з прав людини* : [сайт]. URL: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1245919834>

64. Мінц М. О. Соціологія девіантної поведінки : навч. посібник. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с. URL: http://e-pidruchniki.com/content/657_66_Profilaktika_syicidalnoi_povedinki.html

65. Чорна С. Л. Заходи індивідуальної профілактики самогубств серед ув'язнених і засуджених. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 04 груд. 2014 р.) / за ред. В. П. Тихого, Є. Ю. Бараша. Київ, 2014. С. 415.

66. Профілактика схильності до суїцидальної поведінки : інформ.-метод. бюлетень відділу освіти Ямпільської районної державної адміністрації. Ямпіль, 2014. 39 с.

67. Скоков С. І. Психологічна служба в установах кримінально-виконавчої системи України. *Практична психологія і соціальна робота*. 2002. № 6. С. 54–58.

68. Today's Zaman : щоденна газета. Туреччина : [сайт]. URL: http://www.todayszaman.com/national_measure-introduced-to-prevent-suicides-in-prison-a-form-of-torture-for-inmates_378925.html

69. Эхо : независимая общественно-полит. газета. Азербайджан, 2016. № 160 (3799). 3 сентября. URL: <http://www.echo.az/article.php?aid=95937>

70. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України) : Закон України від 14 трав. 2015 р. № 419-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52591

71. Палій М. В. Пробація та капеланство як нові перспективи взаємодії державних та релігійних інститутів у протидії злочинності в Україні. *Інститут релігійної свободи* : [сайт].:

http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1578%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=ru

72. Дашук И. Н. Основы социальной работы : учеб.-метод. пособие. Орел : ОГУ, 2008. 265 с.

73. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України) : проект Закону України реєстр. № 3233, Ю. Мірошніченко. URL: <http://www.miroshnychenko.ua/%D0%94%D1%80%D1%83%D0%BA.html?pageid=8799>

74. Протоієрей Олег Скоморох. Відродження капеланства: який шлях обрати. *Пенітенціарне душпастирство УГКЦ* : [сайт]. URL: http://prison-pastoral.blogspot.com/2011/12/blog-post_18.html

75. Про організацію виконання рішення колегії Державної пенітенціарної служби України від 29.01.2016 №1РК : наказ Державної пенітенціарної служби України від 05 лют. 2016 р. № 27/ОД-16. *Державної пенітенціарної служби України* : [сайт]. URL: http://kvs.gov.ua/Kolegia/Rishenya_kolegii.pdf

76. Тернавська А. А. Кримінологічний аналіз сучасного стану суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. *National law journal: Theory and practice*» L.L.C. Scientific and practical Publication in law. 2017. № 4 (26). С. 142–145.

77. Новиков В. В. Проблемы суицидального и демонстративно-шантажного поведения среди осужденных исправительных учреждений. *Ведомости УИС*. 2007. № 12. С. 37–41.

78. Виступ начальника управління соціально-психологічної роботи із засудженими полковника внутрішньої служби Скоропляса В.В. на службовій

нараді з питань удосконалення стану роботи з профілактики суїцидальних випадків серед засуджених та осіб, узятих під варту, 11 лют. 2016 р. URL:

<http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/820337;jsessionid=6C12045EB88F56D47B3ED5171C1E0FEE>

79. Ващенко Р. В., Суліцький В. В. Організаційно-правові питання ресоціалізації засуджених. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ / редкол.: В. М. Синьов (голов. ред.) та ін. Київ, 2003. № 8. С. 28–37.

80. Зотов П. Б. Факторы антисуицидального барьера в психотерапии суицидального поведения лиц разных возрастных групп. *Тюменский медицинский журнал. Суицидология*. 2013. № 2 (11). Т. 4. С. 57–62. URL: http://www.medpsy.ru/library/library173_2.pdf

81. Алексеева Т. В., Ковальчишина Н. І. Психологія підліткової злочинності : навч. посібник. Донецьк : Ноулідж, 2010. 335 с.

82. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности. *Психологический журнал*. 1996. № 5. С. 3–19.

83. Дегальдо Х. Мозг и сознание / [пер. с англ. Л. Я. Белопольского]. М. : Мир, 1971. 263 с.

84. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. / [пер. с нем. Д. А. Леонтьева]. М. : Педагогика, 1986. Т. 1. 406 с.

85. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

86. Антонян Ю. М. Психология убийства. М. : Юрист, 1997. 304 с.

87. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 336 с.

88. Григор'єва О. Кримінальна агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 123–130. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jnn_2014_8_16.pdf

89. Журавлев Д. Подростковая агрессивность - психологическая закономерность или социальный феномен? *Народное образование*. 2003. № 2. С. 185–192.

90. Гегль Г. Конституция Германии. Политические произведения / под ред. Б. М. Кедрова. М. : Наука, 1978. 437 с.

91. Норберт Элиас. О процессе цивилизации. Социогенетические и психологические исследования. Т. 1. Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада. М. : Санкт-Петербург : Университетская книга, 2001. 332 с.

92. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер. : Соціологія. 2010. Т. 146, вип. 133. С. 50–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2010_146_133_12

93. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених до довічного позбавлення волі. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. Харків : ХНУВС, 2018. № 1 (18). С. 149–157.

94. Петровский А. В., Ярошевский М. Я. Психология : словарь. [2-е изд., испр и доп.]. М. : Политиздат, 1990. 494 с.

95. Смидович С. Г. Самоубийства в зеркале статистики. *Социологические исследования*. 1990. № 4. С. 74–79.

96. Чхартишвили Г. Ш. Писатель и самоубийство : в 2 кн. М. : Юрид. лит., 1989. Кн. 1. 368 с.

97. Социальные отклонения / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц, Ю. В. Кудрявцева ; ред. Л. А. Плеханова. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юрид. лит., 1989. 368 с.

98. Ермолаева Е. Г. Суицид и преступность : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 2007. 236 с.

99. Загородников Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1961. 250 с.

100. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / [Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
101. Колінько О. О. Віктимологічна профілактика доведення до самогубства. *Держава і право*. 2012. Вип. 57. С. 468–474. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/58754>
102. Кримінологія : підручник для студ. вищих навч. закл. / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
103. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : монографія. Луцьк : Іванюк В. П., 2012. 168 с.
104. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 366 с.
105. Кудрявцев И. А., Ратинов Н. А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка). М. : Моск. ун-та, 2000. 192 с.
106. Кашевский В. А., Ахраменко Н. Ф. Краткий курс лекций по криминологии. Минск : Белорус. негос. ин-т правоведения, 1996. 102 с.
107. Характеристика осужденных к лишению свободы: по материалам контрольной переписи 1975 г. / [С. В. Бородин и др.] ; под общ. ред. А. С. Михлина. М. : ВНИИ МВД СССР, 1978. 167 с.
108. Шахманов Р. А. Предупреждение самоубийств среди осужденных к лишению свободы: (правовые и криминологические аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2001. 218 с.
109. Тищенко А. П. Профилактика суицидального поведения осужденных в местах лишения свободы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Киев, 1993. 23 с.
110. Диагностика суицидального поведения : метод. рек. / [сост.: А. Г. Амбрумова, В. А. Тихоненко] ; М-во здравоохранения РСФСР ; Моск. НИИ психиатрии. М., 1980. 48 с.

111. Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2006 : стат. сб. / [редкол.: В. И. Зиновский и др.]. Минск : Минстат Респ. Беларусь, 2006. 615 с.
112. Тернавська А. А. Кримінологічна характеристика особи суїцидента у виправних колоніях України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 2. С. 156–161.
113. Казак Б. Б. Уголовно-исполнительная система в механизме обеспечения внутренней безопасности общества. Рязань : Наше время, 2000. 333 с.
114. Ласый Е. В. Диагностика и профілактика суицидального поведения в общемедицинской практике : метод. рек. Минск : БелГУ - ИВ, 1999. 20 с.
115. Михлин А. С. Характеристика личности осужденных, совершивших самоубийство в местах лишения свободы. *Проблемы суицидального поведения : материалы симпозиума 21–23 октября 1974 г., М., 1974*. С. 112–129.
116. Организация управления в уголовно-исполнительной системе : учебник : в 3 т. / под общ. ред. Ю. Я. Чайки. Рязань : Акад. права и упр. Минюста России, 2002. Т. 2. Особенная часть. 470 с.
117. Ожегов С. И. Словарь русского языка. [16-е изд.]. М. : Рус. яз., 1984. 797 с.
118. Пастушеня А. Н. Криминогенная сущность личности преступника: методология познания и психологическая концепция. Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 1998. 207 с.
119. Абмрумова А. Г. Психология самоубийства. *Медицинская помощь*. 1994. № 3. С. 15–19.
120. Магурдумова Л. Г. Психогенные суицидоопасные реакции и их возрастные особенности в инволюции. *Научные организационные проблемы в суицидологии*. М., 1983. С. 105–109.
121. Антонян Ю. М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение: генезис и профилактика дезадаптив преступлений. Ереван : Айастан, 1987. 202 с.

122. Меркурьев В. В., Богачевская Е. А. Криминальное насилие лиц, лишенных свободы. *«Черные дыры» в Российском законодательстве*. 2000. № 2. С. 395–409.

123. Шмаров И. В. Социальные и социально-психологические проблемы лишения свободы. *Труды Всесоюз. науч.-исслед. ин-т МВД СССР*. М., 1976. Вып. 40. С. 340–352.

124. Хохряков Г. Ф. Парадоксы тюрьмы. М. : Юрид. лит., 1991. 222 с.

125. Ушатиков А. И., Казак Б. Б. Пенитенциарная психология: (психология тюрем. среды) : учеб. пособие. Рязань : Рязан. ин-т права и экономики, 1998. 260 с.

126. Шабанов В. Б. Организационные и правовые проблемы предупреждения и раскрытия преступлений в исправительных учреждениях. Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2001. 223 с.

127. Антонян Ю. М. К чему приговаривает суд, когда лишают свободы. *Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление*. 2005. № 4. С. 4–7.

128. Антонян Ю. М., Каннуник А. И., Кулинич В. В. Исправление и перевоспитание осужденных, не адаптированных к условиям ИТК : учеб. пособие / под ред. Ю. М. Антоняна. М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. 76 с.

129. Шабанов В. Б. Теоретико-правовые и прикладные проблемы противодействия преступности в уголовно-исполнительной системе : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Минск, 2002. 328 с.

130. Кадушкин С. А. Правовое положение лиц, отбывающих наказания. Теоретические и организационные проблемы / под ред. И. И. Басецкого. Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2002. 177 с.

131. Лисенко М. І. Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 198 с.

132. Сундуrow Ф. Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности. Казань : Казан. ун-т, 1980. 216 с.

133. Мясников В. В. Лишение свободы на определенный срок: содержание, цели и средства их достижения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-н/Д, 2003. 26 с.

134. Сысоев А. М. Профилактика суицидального поведения в уголовно-исполнительной системе Минюста России. Рязань : Акад. права и упр., 2004. 112 с.

135. Бойко И. Б. Причины и условия суицидного поведения в обществе и уголовно-исполнительной системе. *Человек, преступление и наказание*. 2001. № 4. С. 23–29.

136. Тищенко А. П. Профилактика суицидального поведения осужденных в местах лишения свободы : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Киев, 1993. 155 с.

137. Тернавська А. А. Основні кримінально-правові заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 8. С. 189–193.

138. Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР (вопросы теории). Львов : Вища школа, 1976. 212 с.

139. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2018. 482 с.

140. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 318 с.

141. Юхно О. О. Актуальні проблеми визначення місця кримінологічної стратегії і тактики у системі запобігання злочинності держави. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 34–39.

142. Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надзорно-виконавчої системи : монографія. Харків, 2019. 544 с.

143. Шкуро В. В. Кримінологічна характеристика та протидія суїцидальності як фоновому для злочинності явищу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 250 с.

144. Гальчинский А. С. Маркс и современный мир : гуманистическая доминанта. Киев : Лыбидь, 2015. 326 с.

145. Лихачев Д. С. Заметки и наблюдения. Из записных книжек разных лет. Ленинград : Сов. писатель, 1989. 608 с.

146. Орлов Ю. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1 (18). С. 126–136.

147. Ситаров В. А., Маралов В. Г. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе. М. : НОРМА, 2000. 326 с.

148. Вшивцева Л. Н. Ненасилие в культуре современного российского общества : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.13. Ставрополь, 2008. 158 с.

149. Семлен Ж. Выход из насилия. *Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности* / [сост. Л. И. Василенко и В. Е. Ермолаева]. М., 1990. С. 76–85.

150. Декларация принципов терпимости : резолюция 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. *ООН. Декларации* : [сайт]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (дата звернення : 02.05.2019).

151. Гомосфера – термин наших дней : интервью с Д. С. Лихачёвым. *Заметки и наблюдения : из записных книжек разных лет*. Ленинград, 1989. С. 520–536. URL: <http://www.lihachev.ru/lihachev/bio/themes/1926/1928/> (дата звернення : 03.05.2019).

152. Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 20 с.

153. Доклад митрополита Навпактского и Свѣтовласиевского Иерофеев (Влахоса). Богословие как наука и как дар. *Богослов.Ru* : [сайт]. URL: <http://www.bogoslov.ru/text/470008.html> (Report of Metropolitan Navpackskii and Sviatlovsievskii Hierophile (Vlakhos). Theology as a science and as a gift.

154. Повний православний Богословський енциклопедичний словник. Санкт-Петербург : Изд. П. П. Сойкина, 1912. Т. 1. URL:

<https://azbyka.ru/otechnik/Spravochniki/polnyj-pravoslavnyj-bogoslovskijentsiklopedicheskij-slovar-tom-1/>

155. Епископ Диоклийский Каллист (Уэр). Богословское образование в Писании и у Свѣтых отцов. *Православіе в Україні* : [сайт]. URL: <http://arhiv2.orthodoxy.org.ua/page-753.html> (Bishop Kallistos (Wear). Theological education in Scripture and Holy Fathers. Retrieved from: <http://arhiv2.orthodoxy.org.ua/page-753.html>).

156. Архимандрит Алипий (Кастальский-Бороздин), архимандрит Исайе (Белов). Догматическое богословие. Сергиев Пасад: Свѣто-Троицкаѣ Сергиева Лавра, 2010. = (Archimandrite Alipii (Kastalskii-Borozdin), Archimandrite Isaiah (Belov) (2010). Dogmatic theology. Sergiev Pasad: Holy Trinity Sergius Lavra).

157. Лосский В. Н. Очерк мистического богословія Восточной Церкви. Догматическое богословие. М. : Общество любителей православной литературы. Издательство имени святителя Льва, папы Римского, 2009. 504 с.

158. Мелехов Д. Е. Психиатрия и проблемы духовной жизни. *Реальность* : [сайт]. URL: <http://altrea.narod.ru/creation/melehov01.html>

159. Православна енциклопедія / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. URL: <http://www.pravenc.ru/text/149557.html>

160. Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 237 с.

161. Ткачова О. В. Самогубство як кримінологічне явище : причини і способи запобігання. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 181–190.

162. Седов Л. А. Институт социальный. *Современная западная социология* : словарь. М., 1990. С. 116–118.

163. Орлова Э. А. Культурная (социальная) антропология : учеб. пособие. М. : Академический Проект, 2004. 480 с.

164. Про затвердження Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України : наказ Міністерства юстиції України від 05 лип. 2017 р. № 2170/5. *Інститут релігійної свободи* :

[сайт]. URL: https://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1828%3A1&catid=63%3Ava&Itemid=86&lang=uk (дата звернення : 01.05.2019).

165. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квіт. 1991 р. № 987-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/987-12> (дата звернення : 04.05.2019).

166. Обговорення міжнародного досвіду щодо правового врегулювання душпастирського служіння у пенітенціарній системі, 05 груд. 2018 р. *Державна кримінально-виконавча служба України* : [сайт]. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/895396> (дата звернення : 01.05.2019)

167. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення : 04.05.2019).

168. Затверджено Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України. *Релігійно-інформаційна служба України* : [сайт]. URL: https://risu.org.ua/article_print.php?id=67671&name=faieth_and_weapon&_lang=ua &

169. Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление : учеб. пособие. Горький : ГВШ МВД СССР, 1975. 423 с.

170. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика : монография. М. : Акад. МВД СРСР, 1980. 526 с.

171. Голіна В. В. Об'єкт запобігання злочинності й об'єкт запобіжного впливу: поняття, співвідношення й значення для практики запобігання та протидії злочинності. *Кримінально-правові та криминологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків, 2019. С. 64–66.

172. Голіна В. В. Об'єкт запобігання злочинності як фундаментальна кримінологічна проблема. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 150–160.

173. Кашинський М. Ю., Пономаренко Н. В. Соціально-психологічні фактори розвитку особистості з девіантною поведінкою. *Технології безперервної освіти та саморозвитку особистості* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Гродно, 15–16 трав. 2001 р.) : в 3 ч. / [редкол. : В. П. Тарантей та ін.] ; Гродн. держ. ун-т. Гродно, 2001. Ч. 2. С. 119–121.

174. Журавська З. В. Щодо форм забезпечення права певних суб'єктів на особисту безпеку в виправних колоніях. *Митна справа*. 2013. № 6 (2.2). С. 226–232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_6%282.2%29__39.

175. Колб І. О. Забезпечення особистої безпеки засуджених у виправних колоніях України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 20 с.

176. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2019).

177. Закалюк А. П. Предмет индивидуальной профилактики преступлений в свете учения о личности преступника. *Теоретические проблемы учения о личности преступника* : сб. науч. труд. М., 1979. С. 84–91.

178. Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 176–184.

179. Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності (закінчення статті). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 1 (20). С. 99–107.

180. Маценка С. О. Хронотопи свідомості. Про творчість Крісти Вольф. Львів : ПАІС, 2007. 236 с.

181. Кьеркегор С. Страх и трепет : сб. из 3 произведений / [пер. с дат. Н. В. Исаевой, С. А. Исаева]. М. : Культурная революция, 2010. 488 с.

182. Сакс О. Чоловік, який сплутав дружину з капелюхом, та інші історії з практики / [пер. з англ. О. В. Опанасенко]. Київ : Наш формат, 2017. 288 с.

183. Бунюель Л. Смутный объект желания / [пер. с фр. А. Ф. Мастеровой]. М. : АСТ ; Зебра Е, 2009. 432 с.

184. Орлов Ю. В. Кримінологічний аналіз проекту Закону України «Про пенітенціарну систему». *Право і безпека*. 2017. № 1. С. 68–73.

185. Про пенітенціарну систему : проект Закону України від 05 серп. 2016 р. *Дмитро Ягунов* : [сайт]. URL: <http://www.yagunov.in.ua/?p=682> (дата звернення: 05.05.2019).

186. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1798-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#n657> (дата звернення : 06.05.2019).

187. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n656> (дата звернення : 06.05.2019).

188. Шестаков Д. А. Семейная психотерапия и предупреждение преступлений (к вопросу о групповом уровне криминологической профилактики). *Вестник Ленинградского государственного университета*. 1989. № 6. С. 56–61.

189. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2006. 464 с.

190. Шестаков Д. А. Криминология. Новые подходы к преступлению и преступности. Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в изменяющемся мире : учебник. [2-е пзд., перераб. и доп.]. Санкт-Петербург : Р. Асланов «Юридический центр Пресс», 2006. 561 с.

191. Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет : наказ Міністерства юстиції України від 19

жовт. 2017 р. № 3233/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17> (дата звернення : 06.05.2019).

192. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення : 06.05.2019).

193. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених : наказ Міністерства юстиції України від 16 трав. 2016 р. № 1418/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16> (дата звернення : 07.05.2019).

194. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях та шляхи їх удосконалення. *East European Scientific Journal* : Міжнар. наук.-практ. правовий журн. 2019. № 1 (41), ч. 6. С. 47–51.

195. Тернавская А. А. Понятие суицида среди осужденных в исправительных колониях Украины, его виды. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь* : науч.-практ. журн. 2017. № 2 (34). С. 257–261.

196. Тернавська А. А. Превенція суїциду серед засуджених у контексті реалізації права на життя. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матеріалів V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Ін-т крим.-викон. служби). Київ : Кандиба Т. П., 2017. С. 292–295.

ДОДАТКИ

Додаток А Результати анкетування засуджених

У цьому анкетуванні брали участь 382 засуджених респонденти із 6 областей. До кожного запитання було запропоновано три варіанти відповіді, один з яких, в більшості, – власна думка респондента.

Таблиця 1

Узагальнююча таблиця результатів анкетування засуджених до позбавлення волі на певний строк

1. Стать	Чоловік 352 92 (%)	Жінка 30 8 (%)	-
2. Вік	від 18 до 29 років 113 29 (%)	від 30 до 49 років 255 67 (%)	понад 50 років 14 4 (%)
3. Наявність попередніх судимостей	раніше не судимий 78 20 (%)	раніше судимий від 1 до 4 разів 265 69 (%)	раніше судимий 5 і більше разів 39 11 (%)
4. Освіта	повна середня 244 64 (%)	Професійно-технічна 108 28 (%)	Вища 30 8 (%)
5. На Вашу думку життя людини є найвищою цінністю?	Так 382 100 (%)	Ні 0 0 (%)	свій варіант відповіді 0 0 (%)
6. На Вашу думку, бувають безвихідні життєві ситуації?	Так 169 44 (%)	Ні 213 56 (%)	свій варіант відповіді 0 0 (%)
7. Чи були у Вашому оточенні люди, які покінчили життя самогубством?	Так 309 81 (%)	Ні 73 19 (%)	свій варіант відповіді 0 0 (%)

8. На Вашу думку, людина, яка вчинила спробу суїциду, прагне вчинити його повторно?	Так 318 83 (%)	Ні 64 17 (%)	свій варіант відповіді 0 0 (%)
9. На Ваш погляд, ізоляція впливає на виникнення думок про самогубство?	Так 347 91 (%)	Ні 35 9 (%)	свій варіант відповіді 0 0 (%)
10. Чи виникали у Вас думки покінчити життя самогубством?	Так 42 11 (%)	Ні 340 89 (%)	свій варіант відповіді 0 0 (%)
11. На Вашу думку, які причини можуть спонукати засуджених до самогубства?	свій варіант відповіді ізоляція від близьких, рідних, родини, обмеження прав, пов'язані з ізоляцією – 38% втрата близьких людей – 24% страх бути приниженим – 20% провокація – 16% інше – 2%		
12. Чи погоджуєтесь ви з міркуванням, що страх бути приниженим може стати причиною самогубства засудженого?	Так 92 24 (%)	Ні 290 76 (%)	свій варіант відповіді 0 0 (%)
13. На Вашу думку, самогубство це	свій варіант відповіді не обдуманий крок – 49% єдиний можливий вихід – 23% психологічний розлад – 28%		
14. Що, на Вашу думку, сприятиме зниженню кількості самогубств серед осіб, позбавлених волі?	свій варіант відповіді покращення рівня життя в країні – 89% дружне та ввічливе відношення до засуджених з боку адміністрації установ виконання покарань – 11%		

Додаток Б
Аналітична довідка
за результатами анонімного опитування засуджених
за темою дисертаційного дослідження «Запобігання суїциду серед
засуджених у виправних колоніях України»

Опитування було проведено за спеціально розробленою анкетою на добровільних засадах у 2017 році у виправних колоніях середнього рівня безпеки з огляду на те, що засуджений відбуває у цих колоніях більш тривалий термін покарання.

Також у виправних колоніях середнього рівня безпеки досить великий відсоток засуджених, неодноразово судимих, таких, що раніше вже відбували і на даний час відбувають покарання за тяжкі злочини. Тут наявний підвищений ступінь криміногенного середовища засуджених.

Засуджені жінки склали 8% респондентів, так як вони складали на той період приблизно до 10% від загальної кількості засуджених. Анкетування проводилося в шести областях України, які оптимально забезпечують географію дослідження: Дніпропетровська, Черкаська, Херсонська, Житомирська, Рівненська та Чернігівська.

В опитуванні взяло участь 382 засуджених до позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки.

Вікові характеристики опитаних такі: 1) від 18 до 29 років – 113 осіб (29% від загальної кількості опитаних осіб); 2) від 30 до 49 років – 255 особи (67% від загальної кількості опитаних осіб); 3) понад 50 років – 14 осіб (4% від загальної кількості опитаних осіб).

Наявність попередніх судимостей у респондентів: 1) раніше не судимий – 78 осіб (20% від загальної кількості опитаних осіб); 2) раніше судимий від 1 до 4 разів – 265 осіб (69% від загальної кількості опитаних осіб); 3) раніше судимий 5 і більше разів – 39 осіб (11% від загальної кількості опитаних осіб).

Освітній рівень респондентів склав:

- 1) повна середня освіта – 244 особи (64%);
- 2) професійно-технічна – 108 осіб (28%);
- 3) вища – 30 осіб (8%).

Для опитування було запропоновано чотирнадцять запитань із трьома варіантами відповіді, один з яких, в більшості, – власна думка респондента.

Отримано такі результати дослідження.

1. На питання «На Вашу думку життя людини є найвищою цінністю?» відповіли: «так» – 382 особи (100%), «ні» – 0 осіб (0%), «свій варіант відповіді» – 0 осіб (0%).

2. На питання «На Вашу думку, бувають безвихідні життєві ситуації?» відповіли: «так» – 169 осіб (44%), «ні» – 213 осіб (56%), «свій варіант відповіді» – 0 осіб (0%).

3. На питання «Чи були у Вашому оточенні люди, які покінчили життя самогубством?» відповіли: «так» – 309 осіб (81%), «ні» – 73 особи (19%), «свій варіант відповіді» – 0 осіб (0%).

4. На питання «На Вашу думку, людина, яка вчинила суїцид, прагне вчинити його повторно?» відповіли: «так» – 318 осіб (83%), «ні» – 64 особи (17%), «свій варіант відповіді» – 0 осіб (0%).

5. На питання «На Ваш погляд, ізоляція впливає на виникнення думок про самогубство?» відповіли: «так» – 347 осіб (91%), «ні» – 35 осіб (9%), «свій варіант відповіді» – 0 осіб (0%).

6. На питання «Чи виникали у Вас думки покінчити життя самогубством?» відповіли: «так» – 42 особи (11%), «ні» – 340 осіб (89%), «свій варіант відповіді» – 0 осіб (0%).

7. На питання «На Вашу думку, які причини можуть спонукати засуджених до самогубства?» відповіли: «ізоляція від близьких, рідних, родини, обмеження прав, пов'язані з ізоляцією» – 143 особи (38%), «втрата близьких людей» – 87 осіб (24%), «страх бути приниженим» – 83 особи (20%), «провокація адміністрації, з боку засуджених, на певні вчинки» – 61 особа

(16%), «інше» – 8 осіб (2%).

8. На питання «Чи погоджуєтесь Ви з міркуванням, що страх бути приниженим може стати причиною самогубства засудженого?» відповіли: «так» – 92 особи (24%), «ні» – 290 осіб (76%), «свій варіант відповіді» – 0 осіб (0%).

9. На питання «На Вашу думку, самогубство це?» відповіли: «не обдуманий крок під впливом життєвих обставин» – 187 осіб (49%), «єдиний можливий вихід із життєвої ситуації, що склалася» – 88 осіб (23%), «психологічний розлад» – 107 осіб (28%).

10. На питання «Що, на Вашу думку, сприятиме зниженню кількості самогубств серед осіб, позбавлених волі?» відповіли: «покращення рівня життя в країні» – 193 особи (51%), «дружнє та ввічливе відношення до засуджених з боку адміністрації УВП» – 44 особи (11%) «складно відповісти» – 145 осіб (38%).

Аналітичну довідку за результатами даного опитування було направлено до Департаменту ДКВСУ МЮ України до відома та використано у цьому дисертаційному дослідженні при формуванні висновків до розділів та загалом у роботі.

Додаток В

Результати анкетування працівників виправних колоній

У цьому анкетуванні брали участь 99 респондентів – працівників оперативних відділів, відділів охорони, режиму та нагляду, соціально-психологічної служби та медичної частини в установах виконання покарань Київської, Житомирської та Чернігівської областей.

До кожного запитання було запропоновано декілька варіантів відповідей, один з яких, в більшості, – власна думка респондента.

Таблиця 1

Узагальнююча таблиця результатів анкетування працівників виправних колоній

1. Вид установи, у якій Ви працюєте?			
Виправна колонія мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання 21 21,2 (%)	Виправна колонія середнього рівня безпеки для осіб, вперше засуджених до позбавлення волі 54 54,5 (%)	Виправна колонія середнього рівня безпеки для осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі 16 16,1(%)	Виправна колонія максимального рівня безпеки (сектор максимального рівня безпеки при державній установі, іншого рівня безпеки) 8 8,2 (%)
2. Підрозділ установи, у якому Ви працюєте?			
Режиму, охорони та нагляду 19 21,1 (%)	Оперативної роботи та боротьби зі злочинністю 16 16,2 (%)	Соціально- виховної та психологічної роботи 53 53,6 (%)	Медична частина (багатопрофільн а лікарня при установі виконання покарань) 11 11,1 (%)
3. Вік			
від 18 до 25 років 21 21,2 (%)	від 25 до 45 років 67 67,7 (%)		понад 45 років 11 11,1 (%)

4. Ваш стаж роботи в Державній кримінально-виконавчій службі України складає?			
до 5 років 38 38,4 (%)	від 5 до 10 років 36 36,4 (%)	понад 10 років 25 25,2 (%)	
5. Які, на Ваш погляд причини, заважають в повній мірі забезпечити безпеку осіб, які утримуються у виправній колонії?			
Вплив інших засуджених негативної спрямованості 38 38 (%)	Неформальні норми і правила 27 27 (%)	Неналежне забезпечення режиму відбування покарання 32 33 (%)	Інше 2 2 (%)
6. На Вашу думку, найбільш розповсюдженими методами вчинення суїциду є..			
Нанесення собі членоушкоджень (колотих, різаних ран) 30 30,3 (%)	Самоповішання 69 69,7 (%)	Свій варіант відповіді 0 0 (%)	
7. На Вашу думку, які причини можуть спонукати засуджених до самогубства?			
свій варіант відповіді (можливо – декілька варіантів) бажання самоствердження – 44% проблеми з близькими на волі (розпад сім'ї, зрада, втрата близьких людей і так далі) – 35% зняття стресу, психічної напруги – 31,5% придбання авторитету в очах інших засуджених – 30% протест проти дій адміністрації ВК – 28,2% гомосексуальний зв'язок (його імітація, страх бути приниженим) – 25% незгода з покаранням – 24% інше – 2%			
8. Вкажіть строк покарання, призначеного судом особам, які найчастіше вчиняють суїцид			
свій варіант відповіді довічне позбавлення волі – 46% понад 10 років – 39% від 5 до 10 років – 11% до 3 років – 4%			
9. Чи були в установі де Ви працюєте випадки парасуїциду?			
Так 88 89 (%)		Ні 11 11 (%)	
10. На Вашу думку, основною причиною парасуїциду є..			

свій варіант відповіді заклик, або «крик» про допомогу – 73% протест проти вимог або дій адміністрації ВК – 27%
11. Що, на Вашу думку, сприятиме зниженню кількості самогубств серед осіб, позбавлених волі?
свій варіант відповіді (можливо – декілька варіантів) посилення режимних вимог – 62% вилучення заборонених до використання речей і предметів – 57% догляд посилок і бандеролей, цензура кореспонденції адресованої засудженим – 51% постановка на профілактичний облік осіб з суїцидальною активністю, а також осіб, віднесених до групи підвищеного ризику здійснення суїцидального акту – 42% виявлення осіб, які за своїми психологічними характеристиками потенційно є об'єктами фізичного або психічного насилля з боку інших засуджених – 36% інше – 11%

Додаток Г

Аналітична довідка

за результатами анонімного опитування працівників виправних колоній за темою дисертаційного дослідження «Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України»

Опитування було проведено за спеціально розробленою анкетою на добровільних засадах у 2017 році у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання; середнього рівня безпеки для осіб, вперше засуджених до позбавлення волі; середнього рівня безпеки для осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; максимального рівня безпеки (секторах максимального рівня безпеки при державних установах, іншого рівня безпеки)

В опитуванні брали участь 99 респондентів – працівників установ виконання покарань Київської, Житомирської та Чернігівської областей.

Працівники оперативних відділів виправних установ склали 16,2% респондентів, відділів охорони, режиму та нагляду – 20,1%, соціально-психологічної служби – 53,6% та медичної частини – 11,1%.

Вікові характеристики опитаних такі: 1) від 18 до 25 років – 21 особа (21,2% від загальної кількості опитаних осіб); 2) від 25 до 45 років – 67 осіб (67,7% від загальної кількості опитаних осіб); 3) понад 45 років – 11 осіб (11,1% від загальної кількості опитаних осіб).

Стаж роботи в стаж роботи в Державній кримінально-виконавчій службі України респондентів складає: 1) до 5 років – 38 осіб (38,4% від загальної кількості опитаних осіб); 2) від 5 до 10 років – 36 осіб (36,4% від загальної кількості опитаних осіб); 3) понад 10 років – 25 осіб (25,2% від загальної кількості опитаних осіб).

Для опитування було запропоновано одинадцять запитань із трьома або чотирма варіантами відповіді, а також з власним варіантом відповіді (власна думка) респондента або декількома власними варіантами.

Отримано такі результати дослідження.

1. На питання «Які, на Ваш погляд причини, заважають в повній мірі забезпечити безпеку осіб, які утримуються у виправній колонії?» відповіли: «вплив інших засуджених негативної спрямованості» – 38 осіб (38%), «неформальні норми і правила» – 27 осіб (27%), «неналежне забезпечення режиму відбування покарання» – 32 особи (33%), «інше» – 2 особи (2%).

2. На питання «На Вашу думку, найбільш розповсюдженими методами суїциду є..» відповіли: «нанесення собі членушкоджень (колотих, різаних ран)» – 30 осіб (30,3%), «самоповішання» – 69 осіб (68,7%), «свій варіант відповіді» – 0 осіб (0%).

3. На питання «На Вашу думку, які причини можуть спонукати засуджених до самогубства?» відповіли (свій варіант відповіді): «бажання самоствердження» – 44%, «проблеми з близькими на волі (розпад сім'ї, зрада, втрата близьких людей і так далі)» – 35%, «зняття стресу, психічної напруги» – 31,5%, «придбання авторитету в очах інших засуджених» – 30%, «протест проти дій адміністрації ВК» – 28,2%, «гомосексуальний зв'язок (його імітація, страх бути приниженим)» – 25%, «незгода з покаранням» – 24%, «інше» – 2%.

4. На питання «Вкажіть строк покарання, призначеного судом особам, які найчастіше вчиняють суїцид?» відповіли (свій варіант відповіді): «довічне позбавлення волі» – 46%, «понад 10 років» – 39%, «від 5 до 10 років» – 11%, «до 3 років» – 4%.

5. На питання «Чи були в установі де Ви працюєте випадки парасуїциду?» відповіли: «так» – 88 осіб (89%), «ні» – 11 осіб (11%).

6. На питання «На Вашу думку, основною причиною пара суїциду є..» відповіли (свій варіант відповіді): «заклик, або «крик» про допомогу» – 73%, «протест проти вимог або дій адміністрації ВК» – 27%.

7. На питання «Що, на Вашу думку, сприятиме зниженню кількості самогубств серед осіб, позбавлених волі?» відповіли (свій варіант відповіді): «посилення режимних вимог» – 62%, «вилучення заборонених до використання речей і предметів» – 57%, «догляд посилок і бандеролей, цензура

кореспонденції адресованої засудженим» – 51%, «постановка на профілактичний облік осіб з суїцидальною активністю, а також осіб, віднесених до групи підвищеного ризику здійснення суїцидального акту» – 42%, «виявлення осіб, які за своїми психологічними характеристиками потенційно є об'єктами фізичного або психічного насилля з боку інших засуджених» – 36%, «інше» – 11%.

Аналітичну довідку за результатами даного опитування було направлено до Департаменту ДКВСУ МЮ України до відома та використано у цьому дисертаційному дослідженні при формуванні висновків до розділів та загалом у роботі.

Додаток Д

Рис. 1 Система заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях

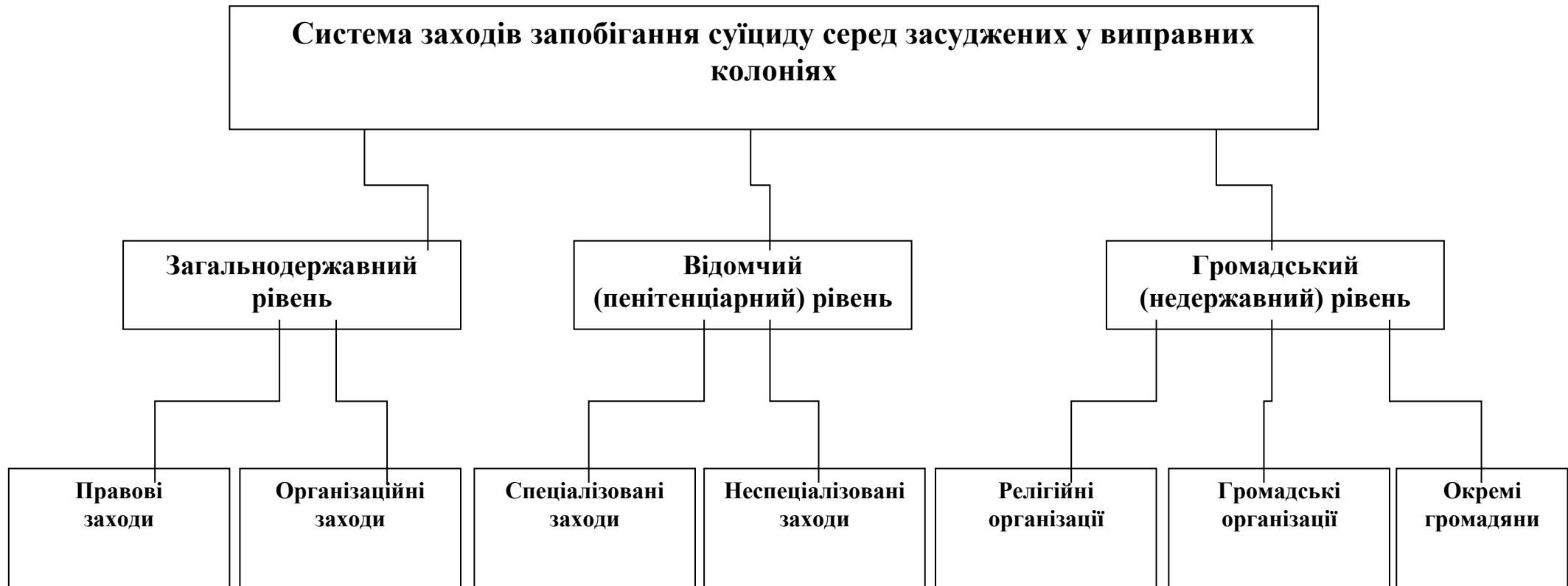

Рис. 2 Заходи загальнодержавного рівня запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях

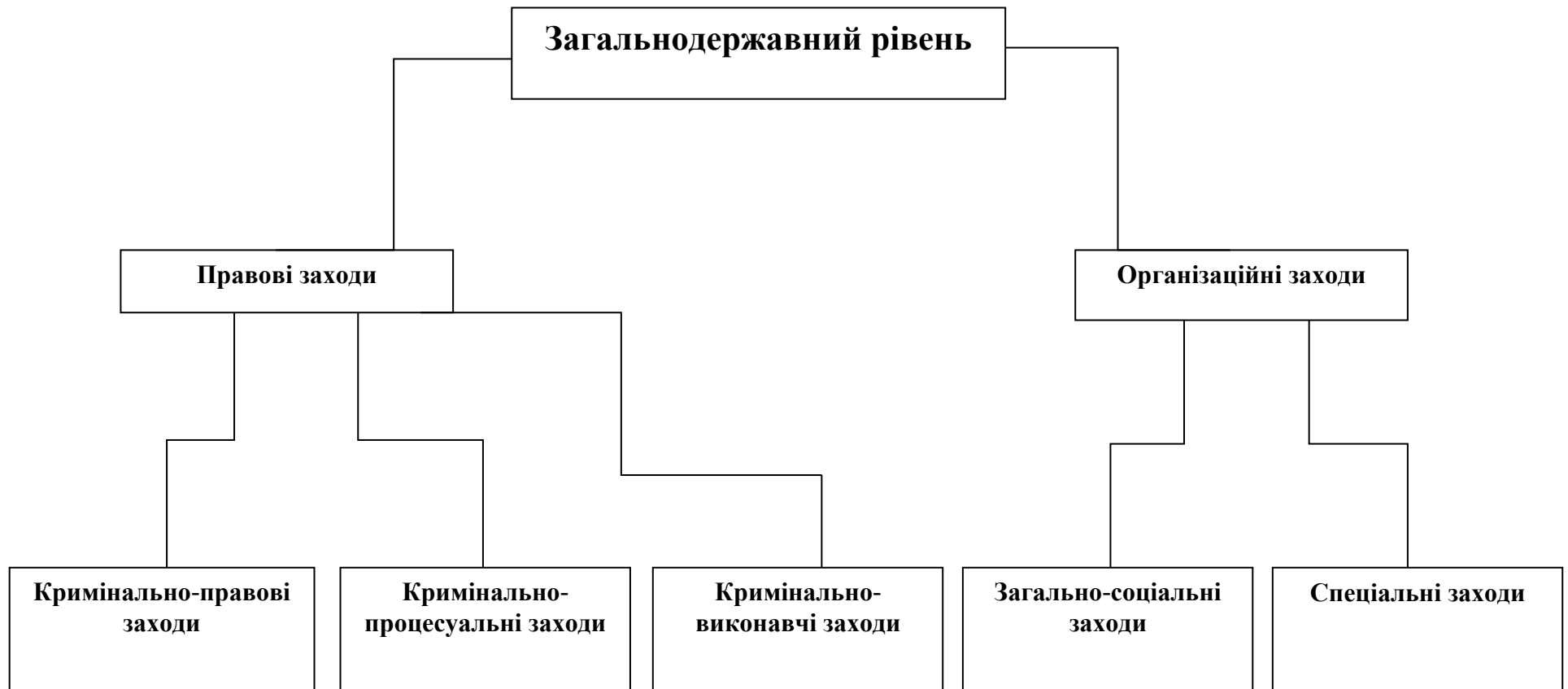
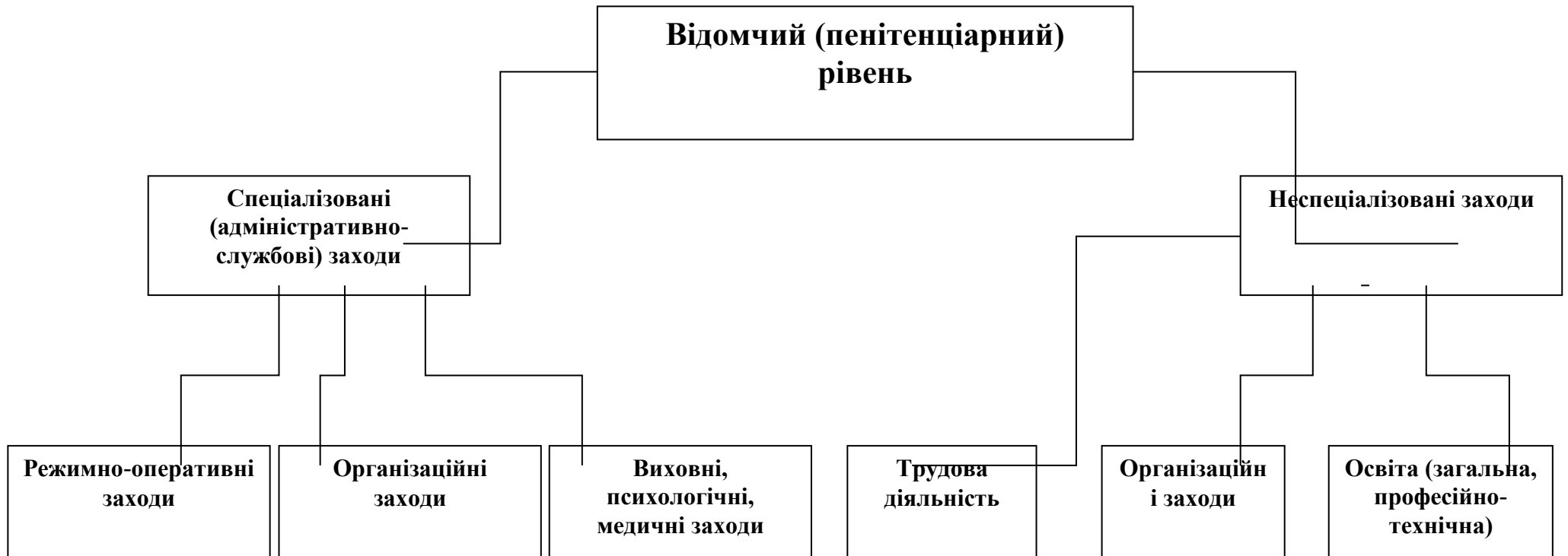

Рис. 3 Заходи відомчого (пенітенціарного) рівня запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях

Додаток Е

Таблиця 1

Відомості ДПтСУ про випадки самогубств серед осіб, що тримаються в установах КВС за 2014-2015 роки

Відомості про випадки самогубств серед осіб, що тримаються в установах кримінально-виконавчої системи за 2014-2015 роки																									
№з/п	Область	січень		лютий		березень		квітень		травень		червень		липень		серпень		вересень		жовтень		листопад		грудень	
		2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015
1.	АР Крим	126																							
2.	Вінницька		81				114		81, 86	86			УВП-1					УВП-1		39			113, УВП-1	81(2)	
3.	Волинська															42		123	ЛСІ						
4.	Дніпропетровська	89			89					89		26, 94		21				26	94, 21						94
5.	Донецька	ДСІ(2), 57						57	АСІ					97		32, 57						52			
6.	Житомирська				73											71					4		71	4	УВП-8
7.	Закарпатська																								
8.	Запорізька	77		55	77													55		ВСІ	УВП-11		99		
9.	Івано-Франківська				118														УВП-12				41		
10.	Київська	КСІ				119							115		119, КСІ	119				СІ	КСІ				
11.	Кіровоградська								УВП-14					СІ											
12.	Луганська	19				36		15																	
13.	Львівська													48		30					30	48			
14.	Миколаївська	83			93															72		72		93	
15.	Одеська			51			74		51			51(2)		ОСІ						51					
16.	Полтавська					69	64				64				64					69			УВП-23		
17.	Рівненська	96, 46		46											46										96
18.	Сумська																								
19.	Тернопільська																								
20.	Харківська														117	100	УВП-27 (2)								
21.	Херсонська									61							90								
22.	Хмельницька	78, 98																							
23.	Черкаська									92	92									92			62	92	
24.	Чернігівська						УВП-31	ЧСІ					СІ							91					
25.	Чернівецька												УВП-33				УВП-33				67				
За місяць		13	1	3	5	3	4	3	5	3	3	5	3	5	5	7	4	4	4	8	5	3	7	5	3
Всього за рік		13	1	16	6	19	10	22	15	25	18	30	21	35	26	42	30	46	34	54	39	57	46	62	49

Таблиця 2

Відомості ДКВСУ про випадки самогубств серед осіб, що тримаються в установах КВС за 2016-2017 роки

Відомості																									
про випадки самогубств серед осіб, що тримаються																									
в установах кримінально-виконавчої системи за 2016-2017 роки																									
№з/п	Область	січень		лютий		березень		квітень		травень		червень		липень		серпень		вересень		жовтень		листопад		грудень	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
1.	АР Крим																								
2.	Вінницька							81								81				123, 86, УВП-1		81			
3.	Волинська							ЛСІ										ЛСІ							
4.	Дніпропетровська		УВП-4		21			21		122, 94		94		26		УВП-4						89			
5.	Донецька					МСІ		138										82							
6.	Житомирська	4				4	71									71, 70					73				
7.	Закарпатська																								
8.	Запорізька					77		ЗСІ		ЗСІ		99, 20									20		55, 20 (2)		
9.	Івано-Франківська																							УВП-12	
10.	Київська			95						КСІ		119, КСІ								85					
11.	Кіровоградська							6								УВП-14					6				
12.	Луганська																								
13.	Львівська				30											40									
14.	Миколаївська	72			53															МСІ					
15.	Одеська	УВП-22	УВП-21 (2)	51						51						51									
16.	Полтавська				64							136								69					
17.	Рівненська																								
18.	Сумська																							ССІ	
19.	Тернопільська																								
20.	Харківська	100	СІЗО																						
21.	Херсонська				10					61		ХСІ													
22.	Хмельницька													ХСІ											
23.	Черкаська													ЧСІ							62				
24.	Чернігівська																								
25.	Чернівецька																							67	
	За місяць	4	4	2	5	3	1	6		6		7		3		7		2		6		6		6	
	Всього за рік	4	4	6	9	9	10	15		21		28		31		38		40		46		52		58	

Таблиця 3

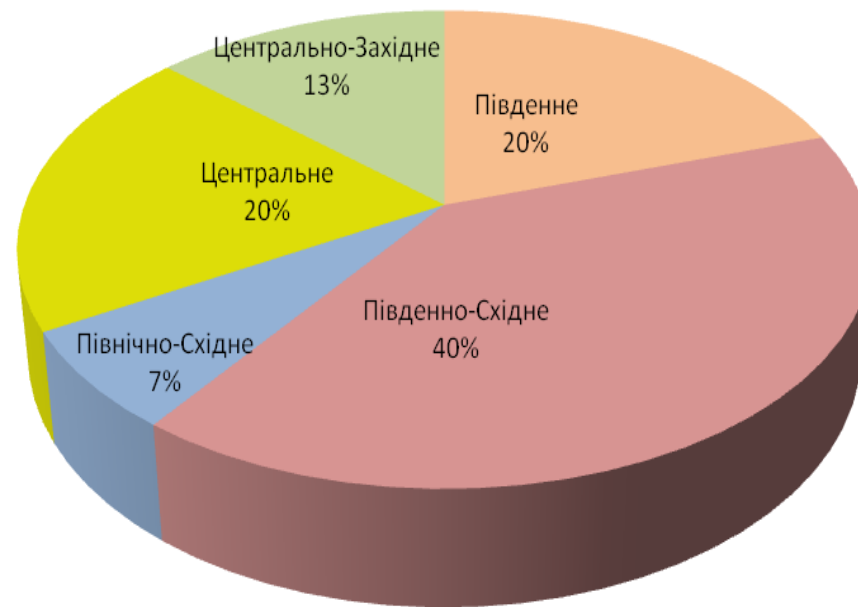
Відомості Адміністрації ДКВСУ про вчинені та попереджені випадки самогубств за 2017-2018 роки

Інформація про вчинені та попереджені випадки самогубств за 2017-2018 роки станом на 31.12.2018									
№ з/п	Область	2017				2018			
		завершені		попереджені		завершені		попереджені	
		кількість	№ установи	кількість	№ установи	кількість	№ установи	кількість	№ установи
Центрально-Західне МРУ									
1.	Вінницька	4	59, 81 (2), 114	1	81	4	81 (3), УВП-1	1	БК 81
22.	Хмельницька	1	31	2	58, 78	3	ХСІ, ШБК-98 (2)	1	58
25.	Чернівецька	1	67	1	33	1	БК -67		
Західне МРУ									
2.	Волинська					1	42		
6.	Закарпатська								
8.	Івано-Франківська								
13.	Львівська	5	30, 47, УВП-19(2), 48			1	40		
17.	Рівненська			2	ВЦ131, 96	1	БК-96	2	96, РСІ
19.	Тернопільська					1	БК-112		
Південно-Східне МРУ									
3.	Дніпропетровська	7	УВП-4 (2), 21, УВП-3, 26, 80(2)	4	94, УВП-3, УВП-4(2)	7	УВП-4 (3), 80 (2), 89, 21	3	80, 26, УВП-4
4.	Донецька	1	ВЦ-138	2	82 (2)	1	УВП 6	4	82 (2), УВП-6 (2)
7.	Запорізька	2	77, 3СІ	2	101, 11	3	БК-101, УВП-11,,88	2	СІЗО, УВП-11
Центральне МРУ									
5.	Житомирська	3	71, УВП-8 (2)	2	УВП-8, ВЦ108	2	8, БК-73	1	73
9.	Київська	4	35 (2), КСІ (2)	3	Сізо (2), 85	6	КСІ (3), 35, БВК 119 (2)	4	КСІ (3), ВЦ
23.	Черкаська	2	62 (2)			2	62, 92	1	БК-92
24.	Чернігівська			3	УВП-31, СІЗО (2)	1	ЧСІЗО	3	91, ЧСІ, 91
Південне МРУ									
10.	Кіровоградська	1	6			3	49, 14), КВК-6,	1	6
14.	Миколаївська	1	53			2	83, 72		
15.	Одеська	6	УВП-21 (4), 51(2)	1	51	5	УВП-21, БК-51 (3), СІЗО	1	БК-51
21.	Херсонська	3	ХСІ, 10, 61			1	БК-90	1	БК-90
Північно-Східне МРУ									
12.	Луганська							1	ССІ
16.	Полтавська	2	64, 69	2	69, 29			1	УВП-23
18.	Сумська	4	56, ВЦ-130, 66, 116			1	РВК-56	1	ССІ
20.	Харківська	1	12	1	УВП-27			1	Хролівський ВЦ 140
Всього:		48	0	26		46		29	
В тому числі:		31	у виправних колоніях	14	у виправних колоніях	33	у виправних колоніях	14	у виправних колоніях
			у виховних колоніях		у виховних колоніях		у виховних колоніях		у виховних колоніях
		15	у слідчих ізоляторах, УВП	10	у слідчих ізоляторах,	13	у слідчих ізоляторах,	14	у слідчих ізоляторах,
		2	у виправних центрах	2	у виправних центрах		у виправних центрах	1	у виправних центрах

Додаток Є

Відомості Адміністрації ДКВСУ про кількість самогубств протягом 2018 року у розрізі Міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації МЮ

Кількість самогубств у розрізі Міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації

ЗАКОН УКРАЇНИ**Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів щодо
удосконалення функціонування національного превентивного механізму**

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (Відомості Верховної Ради України, 1998, № 20, ст. 99) зміни та доповнити:

1. Частину 4 статті 19-1, виклавши її у такій редакції: «Представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці у галузі права, залучені Уповноваженим на договірних засадах до виконання функцій національного превентивного механізму (монітори), в цілях, передбачених національним превентивним механізмом, відвідують місця, зазначені у пункті 8 статті 13 цього Закону, та з дотриманням вимог частини третьої цієї статті можуть опитувати осіб, які перебувають у таких місцях, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами, щодо умов їх тримання, стану здоров'я, наявності передумов для вчинення самогубств»;

2. Частину 7 статті 19-1, виклавши її у такій редакції: «У секретаріаті Уповноваженого утворюється окремий структурний підрозділ з питань недопущення катувань, інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження, покарання та запобігання самогубствам. До роботи в цьому структурному підрозділі з дотриманням рівного представництва чоловіків і жінок та представництва національних меншин залучаються фахівці різних спеціальностей, які мають належну професійну підготовку»;

3. Статтею 19-2 у такій редакції:

«Стаття 19-2. Корпус моніторів національного превентивного механізму

1. Для реалізації функції національного превентивного механізму Уповноважений формує корпус моніторів як постійно функціонуючої системи спостереження за місцями несвободи. Уповноважений здійснює координацію роботи корпусу моніторів.

2. Монітором національного превентивного механізму може бути представник громадської організації, з якою Уповноваженим укладено угоду на виконання функцій національного превентивного механізму, а також окремі експерти, учені та фахівці у галузі права, акредитовані на здійснення функцій національного превентивного механізму відповідно до встановленого законом порядку та з якими Уповноваженим укладено угоду на виконання функцій національного превентивного механізму.

3. Корпус моніторів складається з професійних моніторів, що працюють на постійній оплатній основі, та волонтерів, які здійснюють функцій національного превентивного механізму на безоплатній основі. Держава встановлює додаткові соціальні гарантії для волонтерів корпусу моніторів національного превентивного механізму шляхом визначення пільг та преференцій у сфері освіти, оплати житлово-комунальних послуг.

4 Гранична кількість моніторів визначається Уповноваженим один раз на п'ять років з урахуванням кількості місць несвободи, поширеності в них порушень прав людини, фактичних та науково обґрунтованих потреб у забезпеченні належного їх моніторингу.

5. Завданнями моніторів національного превентивного механізму є:

- виявлення та фіксація фактів незаконного утримання людей у місцях несвободи
- виявлення та фіксації фактів катувань, жорстокого, іншого нелюдського поводження із утримуваними у місцях несвободи людьми;
- виявлення фактів самогубств (в тому числі й спроб самогубств) серед утримуваних у місцях несвободи;

- сприяння наданню усебічної правової, медичної, психіатричної, психологічної допомоги утримуваним у місцях несвободи особам, які стали жертвами катувань, жорстокого, іншого нелюдського поводження, вчинили спробу самогубства або виказують наміри про вчинення суїцидального акту.

6. З метою виконання покладених на моніторів завдань вони можуть:

- безперешкодно, у будь-який час доби, без попередження відвідувати місця несвободи без обмеження кількості й тривалості візитів;
- опитувати утримуваних у них осіб, а також працівників цих місць;
- використовувати засоби відео та фото фіксації з метою документування незаконного утримування, а також катувань, жорстокого, іншого нелюдського поводження із утримуваними у місцях несвободи;
- вносити до адміністрації місць несвободи подання про усунення виявлених недоліків, що сприяють вчиненню катувань, жорстокого, іншого нелюдського поводження, а також самогубствам серед утримуваних у цих місцях.

7. Подання монітору підлягає обов'язковому розгляду адміністрацією місця несвободи протягом 10 днів з дня надходження. Про результати розгляду адміністрація місця несвободи повідомляє монітора у письмовій формі».

II. Внести до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) зміни та доповнити:

1. Статті 343, 347 КК України, а саме: в назві статей, а також у диспозиціях частин 1 після слів «приватного виконавця», через кому вказати «монітора національного превентивного механізму»;

2. Статтю 346 КК України, а саме: в назві статті після слів «громадського діяча», через кому зазначити «монітора національного превентивного механізму»; в диспозиції частини 1 після слів «керівника політичної партії», через кому зазначити «монітора національного превентивного механізму».

III. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Голова Верховної Ради України

Додаток 3*Проект***ЗАТВЕРДЖЕНО**
Наказ Міністерства
юстиції України**Зареєстровано в**
Міністерстві юстиції
України**ПОЛОЖЕННЯ****про програму диференційованого виховного впливу на засуджених**
«Подолання саморуйнівних станів»**I. Загальні положення**

1. Заходи в рамках реалізації програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Подолання саморуйнівних станів» (далі – програма «Подолання саморуйнівних станів») здійснюються згідно зі статтею 128 Кримінально-виконавчого кодексу України та 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

2. Участь засуджених у реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів» є складовою частиною процесу їх виправлення та ресоціалізації, становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, утвердження позитивної соціальної ролі.

3. Робота щодо реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів» проводиться соціально-психологічною службою установи виконання покарань (далі – установа) у взаємодії з іншими структурними підрозділами установи із залученням релігійних та інших організацій, що здійснюють духовне навчання й практики, а також благодійних організацій тощо.

4. Загальну координацію заходів з реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів» здійснює заступник начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи.

5. Безпосередньо заходи з реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів» організовують та здійснюють працівники сектору запобігання суїцидам серед засуджених соціально-психологічної служби, посадові обов'язки та права яких у частині реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів» визначаються цим Положенням.

II. Мета і завдання програми «Подолання саморуйнівних станів»

1. Метою програми «Подолання саморуйнівних станів» є нейтралізація суїцидальних станів серед засуджених, формування життєствердних стратегій їх особистісного розвитку як умова успішної ресоціалізації.

2. Основні завдання програми «Подолання саморуйнівних станів»:

- вчасна діагностика суїцидальних розладів серед засуджених;
- прогнозування розвитку суїцидальних станів серед засуджених;
- прогнозування вчинення злочинів суїцидентами;
- прогнозування вчинення злочинів щодо суїцидентів;
- вивчення причин та умов, які сприяють вчиненню суїцидів серед засуджених, вчасне вжиття заходів, спрямованих на їх усунення;
- взаємодія установ з релігійними та іншими організаціями, що здійснюють духовне навчання й практики в межах душпастирської роботи;
- підвищення значення духовних традицій і культури в морально-етичному вихованні засуджених;
- сприяння у сублімації особистісних деперсоналізаційних переживань особи, яка перебуває у суїцидальному стані;
- актуалізація самоцінного значення особистості засудженого, його персональної та колективної (групової) ідентичності, в тому числі на засадах патріотизму;
- розвиток корисної ініціативи та творчих здібностей засуджених;
- сприяння у забезпеченні особистої безпеки суїцидентів;
- сприяння розширенню поля позитивних комунікативних зв'язків суїцидента;
- зміцнення мотивації на соціально позитивну діяльність.

III. Реалізація програми «Подолання саморуйнівних станів»

1. Заходи з реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів» розпочинаються з дати прибуття засудженого до місця відбування покарання.

2. Програма «Подолання саморуйнівних станів» складається працівником сектору запобігання суїцидам соціально-психологічної служби установи.

3. Програма «Подолання саморуйнівних станів» складається, виходячи з мети та завдань духовного виховання засуджених, визначених у розділі II цього Положення.

4. Заходи програми «Подолання саморуйнівних станів» плануються таким чином, щоб вони охоплювали весь період відбування засудженим покарання – від дати прибуття в установу до дати його звільнення.

5. Зміст заходів програми «Подолання саморуйнівних станів» та результати їх реалізації долучаються до Щоденника індивідуальної роботи із засудженим, визначеного Положення про відділення соціально-психологічної служби, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 04 листопада 2013 року № 2300/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 04 листопада 2013 року за № 1863/24395.

6. Реалізація програми «Подолання саморуйнівних станів» поділяється на три етапи: початковий, основний та заключний.

На початковому етапі:

- здійснюється діагностика психологічного стану засудженого, з'ясовується наявність депресивного чи іншого, пов'язаного із можливим суїцидом психологічного та/або психічного розладу;
- за наявності відповідного розляду – з'ясовуються його причини, фактори загострення;
- якщо особа раніше вже здійснила суїцидальну спробу – детально з'ясовуються її причини, умови, приводи;
- з'ясовуються обставини життєдіяльності засудженого у виправній колонії, коло його спілкування, коло інтересів;
- через поглиблене інтерв'ювання, усебічне психологічне тестування, застосування біографічного методу встановлюються обставини психотравматичного досвіду, ціннісні орієнтації засудженого, з'ясовуються значущі для нього особистості, ситуації;
- з'ясовується, чи є засуджений (суїцидент) жертвою насильства, в тому числі й катувань, жорстокого, іншого протиправного поводження як з боку інших засуджених, працівників установи;
- з'ясовуються релігійні переконання засудженого, його бажання відвідувати релігійні заходи, здійснювати інші духовні практики;
- пропонується інформація про релігійні та інші організації, що здійснюють духовні навчання й практики, члени яких відвідують установу в межах душпастирської роботи;
- роз'яснюються умови та порядок участі у програмі «Подолання саморуйнівних станів»;
- вивчаються наміри щодо участі у програмі «Подолання саморуйнівних станів».
- Під час основного етапу відбувається усвідомлення засудженим основних причин внутрішньо психологічного конфлікту, розробляються шляхи і засоби його подолання. Засудженому надається можливість:
 - брати участь у заходах релігійних та інших організацій, що здійснюють духовні навчання й практики, які відвідують установу;
 - відвідувати богослужіння та інші релігійні заходи, заходи духовного розвитку, які проводять священнослужителі й тренери духовних практик в установі;
 - брати участь у заходах пізнавальної спрямованості, навчатись у школі духовної просвіти;
 - здійснювати перегляд кіно-, відеофільмів та телевізійних передач, прослуховувати радіопередачі релігійного характеру;
 - ознайомлюватися з релігійною пресою (передплачувати відповідні періодичні видання);
 - відвідувати бібліотеку для читання духовної, історико-політичної, психологічної літератури;
 - брати участь у заходах добровільного благоустрою культових приміщень та прилеглих до них територій;
 - займатися художньо-прикладною та літературною творчістю.

- звертатися до адміністрації установи для вжиття додаткових заходів забезпечення особистої безпеки;
- відвідування заходи культурно-патріотичного спрямування, входить до колективі самодіяльності;
- у встановленому порядку – брати участь у групах електронних соціальних мереж історико-політичного патріотичного, культурно-просвітницького, мистецького характеру з метою реінтеграції засудженого до співтовариств, налагодження позитивних соціальних зв'язків, формування сенсоутворюючих життєвих стимулів, сублімації негативних особистісних станів, блокування ефектів деперсоналізації.

На заключному етапі засуджений відбуваються:

- зміцнення мотивації для продовження психотерапевтичних, психологічних, духовних практик після звільнення з установи;
- підвищення усвідомлення відповідальності за своє життя і здоров'я;
- закріплення особистісної значущості, самоактуалізованості, відповідальної свободи.

IV. Права та обов'язки працівників сектору запобігання суїцидам соціально-психологічної служби установи, які безпосередньо організовують і здійснюють заходи з реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів»

1. Працівники соціально-психологічної служби установи, які безпосередньо організовують і здійснюють заходи з реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів», мають право:

- 1) розглядати питання, що виникають при реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів», в межах повноважень, визначених Положенням про відділення соціально-психологічної служби, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 04 листопада 2013 року № 2300/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 04 листопада 2013 року за № 1863/24395;
- 2) порушувати питання про вжиття персоналом установи заходів, спрямованих на реалізацію програми «Подолання саморуйнівних станів»;
- 3) отримувати від структурних підрозділів установи інформацію, яка має значення для реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів»;
- 4) ознайомлюватися з особовими справами засуджених, іншими наявними в установі матеріалами, що можуть мати значення для реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів»;
- 5) порушувати перед керівництвом установи клопотання щодо надання допомоги в реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів», її методичного та матеріально-технічного забезпечення;
- 6) представляти інтереси установи з питань духовно-просвітницької роботи із засудженими в державних, релігійних, громадських організаціях.

2. Працівники сектору запобігання суїцидам соціально-психологічної служби установи, які безпосередньо організовують і здійснюють заходи з реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів», зобов'язані:

1) роз'яснювати засудженим положення законодавства, що регламентує порядок реалізації їх права на свободу віросповідання;

2) забезпечувати взаємодію установи з релігійними організаціями, функціонування релігійних общин засуджених;

3) вживати заходів щодо залучення до духовно-просвітницької роботи із засудженими представників релігійних та інших організацій, що здійснюють духовне навчання й практики і які відвідують установу в межах душпастирської роботи;

4) забезпечувати спільно з релігійними організаціями обладнання і постійне оновлення наочного приладдя для засуджених з інформацією про місце та час відвідування релігійними організаціями установи;

5) з'ясовувати у кожного засудженого його наміри щодо участі у програмі «Подолання саморуйнівних станів»;

6) інформувати керівництво установи про необхідність облаштування культових споруд для проведення релігійних заходів.

V. Документування заходів програми «Подолання саморуйнівних станів»

1. Усі матеріали з питань участі засудженого у програмі «Подолання саморуйнівних станів» долучаються до особової справи цього засудженого.

2. Підсумки реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів» щокварталу розглядаються на нараді з керівництвом установи, на якій визначаються заходи, що сприяють підвищенню ефективності запобігання суїцидам серед засуджених.

3. За підсумками року працівник соціально-психологічної служби, який безпосередньо організовує та здійснює заходи з реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів», подає начальнику установи погоджений із заступником начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи звіт про результати запобігання суїцидів серед засуджених.

4. Працівник сектору запобігання суїцидам соціально-психологічної служби установи, який безпосередньо організовує та здійснює заходи з реалізації програми «Подолання саморуйнівних станів», веде таку документацію:

- квартальний план роботи;
- журнал обліку засуджених, які беруть участь у програмі «Подолання саморуйнівних станів».

Додаток И

Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-2289

"04" листопада 2016 р.

Проректору Національної академії
внутрішніх справ
Чернявському С.С.

Шановний Сергію Сергійовичу!

Повідомляємо, що підготовлені аспірантом кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ Тернавською Анастасією Андріївною пропозиції до проекту Закону України «Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів», (реєстр. № 4936 від 08.07.2016 р.) за результатами дисертаційного дослідження на тему: «Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України» Комітетом отримані, є слушними, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є науково обґрунтованими та можуть бути враховані у законодавчій роботі народних депутатів України – членів Комітету.

З повагою

Голова Комітету

А. Кожем'якін

РЕЄСТРАЦІЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Центрального міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції
майор внутрішньої служби

Пеховський А.Ю.

« 7 » січня 2019 року

Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тернавської Анастасії Андріївни
«Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія,
кримінально-виконавче право

« 03 » січня 2019 року

м. Київ

Комісія у складі:

- першого заступника начальника Центрального міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції, підполковника внутрішньої служби Албегова Романа Юрійовича;
- виконуючого обов'язки начальника відділу соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Центрального міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції Ковалю Дмитра Олеговича;
- головного спеціаліста відділу соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Центрального міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції Мурги Віктора Станіславовича

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри криминології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ Тернавської Анастасії Андріївни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності «12.00.08 – кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право» за темою «Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України», які характеризуються належним теоретичним і методологічним рівнем, мають значну практичну і теоретичну значимість і будуть використовуватись особовим складом виправних колоній та установ виконання покарань.

Практичний інтерес становлять пропозиції автора щодо розробки заходів підвищення ефективності службових розслідувань у виправних колоніях за фактами смерті засуджених, з метою встановлення її істинних причин, а також за фактами доведення до самогубства та вбивств засуджених, замаскованих під самогубства.

Ураховано наукові розробки автора щодо запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях, які полягають у наступному:

- розроблено визначення поняття «суїциду серед засуджених» як специфічного кримінологічного явища;
- розроблено визначення поняття «запобігання суїциду серед засуджених»;
- систематизовано основні заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях та окреслено їх ефективність;
- доведено, що основною причиною суїцидальної поведінки засуджених у виправних колоніях України є специфічні (пенітенціарні) причини, що мають місце виключно в установах виконання покарань;
- запропоновано кримінологічний портрет засудженого, схильного до суїциду.

Перший заступник начальника
Центрального міжрегіонального управління
з питань виконання кримінальних покарань
та пробації Міністерства юстиції
підполковник внутрішньої служби

Р.Ю. Алсегов

Виконуючий обов'язки начальника відділу
соціально-виховної та психологічної роботи
із засудженими Центрального міжрегіонального
управління з питань виконання кримінальних
покарань та пробації Міністерства юстиції

Д.О. Коваль

Головний спеціаліст відділу
соціально-виховної та психологічної роботи
із засудженими Центрального міжрегіонального
управління з питань виконання кримінальних
покарань та пробації Міністерства юстиції

В.С. Мурга

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Інституту кримінально-виконавчої служби
генерал-майор внутрішньої служби
Бараш Є.Ю.
« 2 » вересня 2017 року

Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ
Тернавської Анастасії Андріївни «Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право у навчальний процес Інституту кримінально-виконавчої служби

« 2 » вересня 2017 року

м. Київ

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального права, процесу та кримінології кандидата юридичних наук, доцента Стеблинської О.С. (голова комісії), а також членів комісії: доцента кафедри кримінального права, процесу та кримінології кандидата юридичних наук Залялової І.М. та старшого викладача кафедри кримінального права, процесу та кримінології кандидата юридичних наук Міщенко М.О. склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ Тернавської Анастасії Андріївни «Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України» знайшли своє відображення при викладанні курсів «Кримінологія» та «Пенітенціарна кримінологія», де в якості джерел наукової літератури рекомендовано такі наукові публікації Тернавської А.А.:

Статті

1. Остропільська А.А. Теоретико-правові засади дослідження пенітенціарного суїциду: історичний аналіз та сучасний стан // Порівняльно-аналітичне право. Електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» № 4, 2015 – С. 342-345.

2. Поліщук Г.С., Тернавська А.А. Запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях: віктимологічні аспекти // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». - № 17, том 2. – 161 с. – С. 80-83.

3. Тернавська А.А. Душпастирська опіка, як елемент запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. Стаття направлена до друку до загальноукраїнського науково-практичного господарсько-правового журналу «Підприємництво, господарство і право».

Тези доповідей:

1. Остропільська А.А. Окремі заходи запобігання суїциду серед осіб, засуджених до довічного позбавлення волі // Матер. круглого столу «Актуальні

питання застосування кримінально-виконавчого законодавства» (Київ, 18 березня, 2015 р.) / відп. ред. В.А. Кирилюк. – К. : Державна пенітенціарна служба України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. – 236 с. – С. 128-130.

2. Остропільська А.А. Сучасний стан і динаміка пенітенціарного суїциду в Україні // Матер. наук.-теорет. конф «Пенітенціарна теорія та практика очима молодих науковців» (Київ, 17 квітня, 2015 р.) / відп. ред. Є.Ю. Бараш. С.Г. Стеценко. – К. : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. – 319 с. – С. 35-37.

3. Остропільська А.А. Заходи запобігання пенітенціарному суїциду // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Модернізація системи вищої освіти в контексті закону України «Про вищу освіту» (Чернігів, 5 червня 2015 р.) // Чернігівський юридичний коледж ДПіС України. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 364 с. – С. 219-221.

4. Остропільська А.А. Превенція суїциду в місцях позбавлення волі // Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.) – К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. – 648 с. – С. 190-193.

5. Тернавська А.А. Феномен пенітенціарного суїциду // Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії: Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 4-5 грудня 2015 р. – Х. : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2015. – 140 с. – С. 123-125.

6. Тернавська А.А. Деякі аспекти віктимологічної профілактики доведення до самогубства засуджених у виправних колоніях // Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса) : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29 січня 2016 р.). – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 248 с. – С. 113-115.

7. Тернавська А.А. Запобігання суїциду серед засуджених у контексті реалізації права на життя // Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти [текст]: тези VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, у рамках відзначення Всеукраїнського тижня права, присвяченого річниці проголошення Загальної декларації прав людини та Дню прав людини (Київ, 24 груд. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 213 с. – С. 204-206.

8. Тернавська А.А. Аналіз сучасного стану суїциду серед засуджених у виправних колоніях України // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення [Текст]: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.) : у 2 ч. / [ред. кол.: В. В. Черней, О. М. Джуза, В. В. Василевич та ін.]. – Ч. 2. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 279 с. – С. 201-204.

Голова комісії

Члени комісії

О.С. Стеблинська

І.М. Залюлова

М.О. Міщенко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Інституту кримінально-
виконавчої служби
генерал-майор внутрішньої служби
Баран Є.Ю.

«___» січня 2019 року

Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження Тернавської
Анастасії Андріївни «Запобігання суїциду серед засуджених у виправних
колоніях України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія,
кримінально-виконавче право

«___» січня 2019 року

м. Київ

Комісія у складі першого заступника начальника Інституту кримінально-виконавчої служби, кандидата юридичних наук, підполковника внутрішньої служби Кирилюк В.А., заступника начальника науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України і пробації, кандидата юридичних наук, доцента Лазаренко Л.А. та начальника кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, підполковника внутрішньої служби Микитась І.М. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ Тернавської Анастасії Андріївни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності «12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» за темою «Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України» використовувались у науково-дослідній сфері Інституту кримінально-виконавчої служби під час виконання плану науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт на 2018 рік.

Перший заступник начальника
Інституту кримінально-виконавчої служби,
кандидат юридичних наук,
підполковник внутрішньої служби

 В.А. Кирилюк

Заступник начальника науково-дослідного
центру з питань діяльності органів та установ
Державної кримінально-виконавчої служби
України і пробації,
кандидат юридичних наук, доцент

 Л.А. Лазаренко

Начальник кафедри кримінології і
кримінально-виконавчого права,
кандидат юридичних наук,
підполковник внутрішньої служби

 І.М. Микитась

Додаток І

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Остропільська А. А. Теоретико-правові засади дослідження пенітенціарного суїциду: історичний аналіз та сучасний стан. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 342–345.
2. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях: віктимологічні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 17. Т. 2. С. 80–83.
3. Тернавська А. А. Кримінологічний аналіз сучасного стану суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. *National law journal: theory and practice*. 2017. № 4(26). С. 142–145.
4. Тернавская А. А. Понятие суицида среди осужденных в исправительных колониях Украины, его виды. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. 2017. № 2(34). С. 257–261.
5. Тернавська А. А. Основні кримінально-правові заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8. С. 189–193.
6. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених до довічного позбавлення волі. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1(18). С. 149–157.
7. Тернавська А. А. Кримінологічна характеристика особи суїцидента у виправних колоніях України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. С. 156–161.
8. Поліщук Г. С., Тернавська А. А. Заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях та шляхи удосконалення. *East European Scientific Journal*. 2019. № 1(41). С. 47–51.

9. Тернавська А. А. Душпастирська опіка, як елемент запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. *East European Scientific Journal*. 2019. №6(46). С. 63–67.

10. Остропільська А. А. Окремі заходи запобігання суїциду серед осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. *Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства: зб. матеріалів кругл. столу* (Київ, 18 берез. 2015 р.). Київ: ДПтС, Ін-т крим. викон. служби, 2015. С. 128–130.

11. Остропільська А. А. Сучасний стан і динаміка пенітенціарного суїциду в Україні. *Пенітенціарна теорія та практика очима молодих науковців: матеріали міжнар. наук.-теорет. конф.* (Київ, 17 квіт. 2015 р.). Київ: Ін-т крим. викон. служби, 2015. С. 35–37.

12. Остропільська А. А. Заходи запобігання пенітенціарному суїциду. *Модернізація системи вищої освіти в контексті закону України «Про вищу освіту»: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Чернігів, 5 черв. 2015 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2015. С. 219–221.

13. Остропільська А. А. Превенція суїциду в місцях позбавлення волі. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ: Ін-т крим. викон. служби, 2015. С. 190–193.

14. Тернавська А. А. Феномен пенітенціарного суїциду. *Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії: міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 4–5 груд. 2015 р.). Харків: Східноукр. наук. юрид. організ., 2015. С. 123–125.

15. Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених у контексті реалізації права на життя. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: тези VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.* (Київ, 24 груд. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 204–206.

16. Тернавська А. А. Деякі аспекти віктимологічної профілактики доведення до самогубства засуджених у виправних колоніях. *Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29 січ. 2016 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. С. 113–115.

17. Тернавська А. А. Аналіз сучасного стану суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 201–204.

18. Тернавська А. А. Превенція суїциду серед засуджених у контексті реалізації права на життя. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 січ. 2017 р.). Київ: Ін-т крим. викон. служби, 2017. С. 292–295.

19. Тернавська А. А. Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 27 квіт. 2018 р.). Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 99–101.